

MAPY MIASTA

Dziedzictwa i sacrum
w przestrzeni Krakowa

MAPS OF THE CITY

Heritages and the Sacred
within Kraków's Cityscape

MAPY MIASTA / MAPS OF THE CITY

ANNA NIEDŹWIEDŹ
KAJA KAJDER

redakcja / editors

MAPY MIASTA /
MAPS OF THE CITY

MAPY MIASTA

Dziedziectwa i sacrum
w przestrzeni Krakowa

MAPS OF THE CITY

Heritages and the Sacred
within Kraków's Cityscape

ANNA NIEDŹWIEDŹ
KAJA KAJDER

redakcja / editors

© Copyright by Authors

Kraków 2020

ISBN: 978-83-66269-33-0

Ilustracja na str. 2 bazuje na fotografiach Anny Niedźwiedź. Szczegółowy opis obiektu zob. str. 116.

Publikacja powstała w ramach międzynarodowego konsorcjum badawczego HERILIGION (The Heritagization of Religion and the Sacralization of Heritage in Contemporary Europe) w obrębie programu HERA (Humanities in the European Research Area) Uses of the Past (2016–2019). Projekt finansowany przez sieć HERA, NCN, AHRC, FCT, DASTI, NWO oraz Komisję Europejską w programie Horyzont 2020 na podstawie umowy nr 649307. Jego polska część została zrealizowana w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Książka dostępna również w formacie PDF na stronie wydawnictwa:

<http://libron.pl/katalog/czytaj/id/332>

/

Illustration on p. 2 is based on photos by Anna Niedźwiedź. For a detailed description of the object see p. 116.

This publication is part of the HERILIGION international research consortium (The Heritagization of Religion and the Sacralization of Heritage in Contemporary Europe) within the HERA (Humanities in the European Research Area) program Uses of the Past (2016–2019). This project is financially supported by the HERA, NCN, AHRC, FCT, DASTI, NWO. The project received funding from the European Union’s Horizon 2020 research and innovation program under grant agreement No. 649307. The project’s Polish section is based at the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of History, Jagiellonian University.

The book is also available in a PDF on the publisher’s website:

<http://libron.pl/katalog/czytaj/id/332>

Recenzent / Reviewer: Janusz Barański

Projekt graficzny i skład / Graphic design and DTP: Monika Bielak

Projekt okładki / Cover design: Monika Bielak

Redaktor prowadzący / Leading editor: Elżbieta Krok

Korekta tekstów / Proofreading the texts: Anna Kędroń

Wydawca / Publisher: Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner

al. Daszyńskiego 21/13

31-537 Kraków

tel. / phone: 12 628 05 12

tel. kom. / mobile: 508 263 890

office@libron.pl

www.libron.pl

MAPY MIASTA

Dziedzictwa i sacrum
w przestrzeni Krakowa

MAPS OF THE CITY

Heritages and the Sacred
within Kraków’s Cityscape

REDAKCJA / EDITORS

Anna Niedźwiedź

Kaja Kajder

AUTORZY TEKSTÓW / AUTHORS OF TEXTS

Anna Niedźwiedź |AN|

Monika Golonka-Czajkowska |MGC|

Magdalena Kwiecińska |MK|

Kaja Kajder |KK|

Alicja Soćko-Mucha |ASM|

Alicja Baczyńska-Hryhorowicz |ABH|

Bartosz Arkuszewski |BA|

I WSTĘP / INTRODUCTION

- 11 Mapy miasta / Maps of the city
- 13 Dziedzictwa i sacrum w przestrzeni Krakowa / Heritages and the sacred within Kraków’s cityscape
- 15 Plany i wyobrażenia / Plans and images
- 16 „Światowid” / “Svetovid”

II ADAŚ

- 21 Adaś – z życia pomnika / “Adaś” – from the life of the monument
- 22 Pocztówki / Postcards
- 27 Pomnik i ludzie / The monument and people
- 27 Z rodzinnego albumu / From the family album
- 32 U stóp pomnika / At the feet of the monument
- 37 Obyczaje i rytuały / Customs and rituals

III ULICA GRODZKA / GRODZKA STREET

- 43 Grodzka – ulica z drugiej strony / Grodzka Street – from the other side
- 44 Oficyna: dom modlitwy błogosławionej pamięci Mordechaja Tignera / An annexe: Mordechaj Tigner’s Prayer House
- 44 Brama / Gate
- 46 Przebudowa / Redevelopment
- 47 (Nie)obecność / (Non-)presence
- 51 Kościół św. św. Piotra i Pawła, parafia Wszystkich Świętych / The Church of Saints Peter and Paul, All Saints Parish Church
- 51 Piękny / Beautiful
- 53 Eksperyment / Experiment
- 54 Panteon / Pantheon
- 56 Kościół św. Andrzeja i klasztor Klarysek / The Church of St. Andrew and the Poor Clares Monastery
- 56 Granice / Boundries
- 58 Dźwięki / Sounds
- 58 Klauzura / Enclosure
- 63 Kościół św. Marcina i parafia ewangelicko-augsburska / The Church of St. Martin and the parish of the Evangelical Church of the Augsburg Confession
- 63 Wspólnota / Community
- 64 Etnograf / Ethnographer
- 66 Pieśni / Songs
- 68 Podszewka ulicy / The lining of the street

IV KRZYŻE / CROSSES

- 77 Krzyże – sacrum oczywiste? / Crosses – the obvious sacred?
- 78 Pejzaż miasta / The cityscape
- 80 Ślady pamięci / Traces of memory
- 82 Kotwica / Anchor
- 84 Drzewo / Tree
- 86 Odznaka / Badge
- 88 Reklama / Advertising
- 90 Cerkwie / Orthodox and Greek Catholic churches
- 94 Ruchomy krucyfiks / Movable crucifix
- 96 Kamień / Stone
- 98 Pomnik / Monument

V TURYSĆCI I PIELGRZYMAMI / TOURISTS AND PILGRIMS

- 103 Turysci i pielgrzymi – mapowanie przestrzeni / Tourists and pilgrims – mapping the space
- 105 Meleks / Electric cars
- 106 Przewodniki / City guidebooks
- 110 Pielgrzymi i przedmioty / Pilgrims and objects
- 118 Mapa przedmiotów / Map of objects

VI WYSTAWA / EXHIBITION

- 131 Wystawa / Exhibition

- 160 Wybrana bibliografia / Selected bibliography
- 166 Informacje i podziękowania / Information and acknowledgements

I

WSTEP / INTRODUCTION

MAPY MIASTA / MAPS OF THE CITY

„Mapa miasta” wydaje się czymś oczywistym. Przywołuje na myśl przejrzyście narysowany plan, który pomaga się odnaleźć w gąszczu dróg i pasaży, porządkuje chaos głośnego, ruchliwego miasta. Podpowiada kierunki, podaje nazwy ulic, kieruje do wartych zobaczenia zabytków. Znakuje centrum, obrysowuje to, co ma stanowić peryferie. Wytacza trasy i prowadzi do celu.

Tymczasem dla antropologa – który interpretuje przestrzeń przede wszystkim poprzez jej interakcje z ludźmi – nie ma jednej skończonej i obowiązującej mapy. Przestrzeń wydarza się i ustanawia w rozmaitych relacjach z tymi, którzy jej używają i którzy ją współtworzą. Jest w pewnym sensie „uczłowieczona”. Zawiera w sobie potencjał na nieskończoną wielość map, złożonych nie tylko z budynków, ulic, placów, pomników lub parków, lecz również – a może przede wszystkim – z emocji, wspomnień i marzeń, z codziennej rutyny i odświętnych rytuałów, doświadczeń zapisanych w murach i kamieniach, ale też w ciałach przechodniów i mieszkańców.

Właśnie te ludzkie mapy oplatające dzisiejszy Kraków i tworzące jego warstwy stały się tematem naszych poszukiwań i badań etnograficznych – pytań do przestrzeni i pytań do ludzi, którzy tę przestrzeń współtworzą, pewnym miejscom nadając znaczenie, inne zaś – pomijając milczeniem.

Niniejsza publikacja jest pokłosiem wystawy prezentowanej w Muzeum Etnograficznym im. Seweryna Udzieli w Krakowie w okresie od listopada 2017 roku do lutego 2018 roku. Podobnie jak w muzeum, tak i w publikacji książkowej pragniemy choćby częściowo skrzyżować spojrzenia tych, którzy mijają się w różnych przestrzeniach miasta. W tych przestrzeniach, które przedstawiamy, oraz w wielu innych, których na naszej wystawie oraz w publikacji nie pomieściliśmy.

Każdy wędruje przez Kraków ze swoją mapą, w którą często jest zapatrzone. Tymczasem warto zerkać w mapy innych – kroczących koło nas, zamieszkujących obok lub odwiedzających miasto i odczytujących je na swój własny, odmienny od naszego sposób. Mapy tworzą bowiem rozmaite warstwy. Niekiedy jedna próbuje wymazać drugą. Wierzymy jednak, że finalnie te różne geografie i opowieści współgrają ze sobą, przypominając nałożone na siebie strony półprzezroczystych kalek. Odpowiadają one polifoniczności przestrzeni Krakowa oraz bogactwu wyobrażeń na temat *sacrum* i dziedzictwa. [AN]

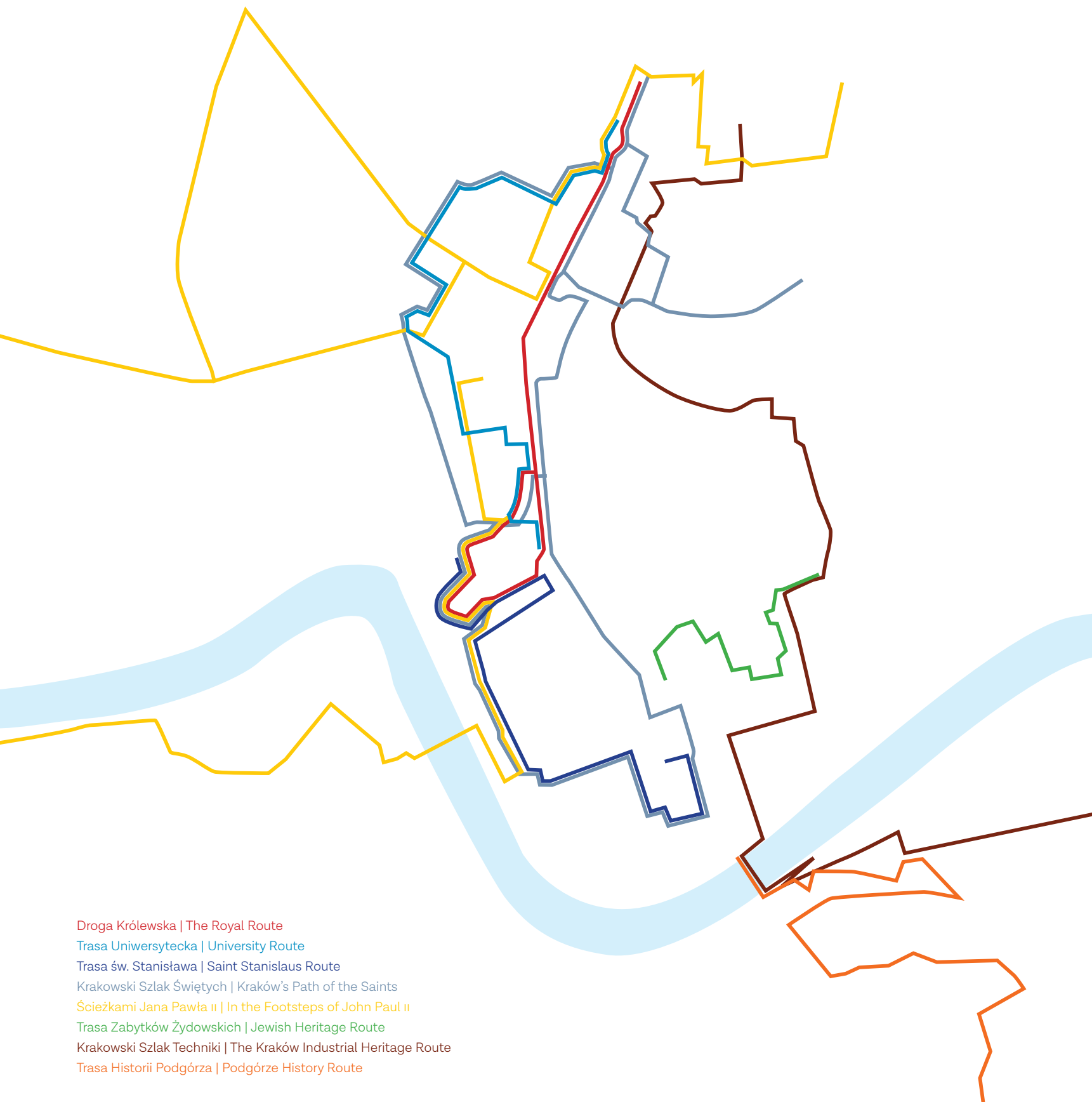
The concept of a “city map” seems to be fairly obvious. It brings to mind a clearly drawn plan that helps you orient yourself in the maze of streets and passages, imposing some order on the chaos of a loud, busy city. A map suggests directions, gives street names, and guides you to sights worth seeing. It marks the centre and outlines the peripheries. It traces out routes and leads you to your destinations.

But for an anthropologist – who interprets a space primarily through its interactions with people – there is no single, complete and definitive map. Space “happens” and establishes itself in various relations with people, who use it and contribute to it. In a sense, it is “humanized”. Space contains the potential for an infinite multitude of maps, recording not only buildings, streets, squares, monuments and parks, but also – perhaps above all – emotions, memories, and dreams, daily routines and festive rituals, experiences imprinted on the walls and stones, as well as in the bodies of passers-by and residents.

These human maps, entwining today’s Kraków and creating its layers, have become the subject of our explorations and ethnographic research – with questions relating to the spaces and questions for the people, who co-create them, giving meaning to some places while others are silently passed by.

This publication comes from an exhibition which was presented between November 2017 and February 2018 at The Seweryn Udziela Ethnographic Museum in Kraków. In this book, as in the exhibition, we aim to promote meetings and exchanges between different people and various city spaces – through the various spaces that we have presented here and in many others that we have not included in this book.

Everybody wanders through Kraków with their own map, and often they are entirely focused on it. Yet it is worth glancing at the maps of others, who walk beside us, live near us, or visit the city and see it in their own, different way. These different maps create various layers and sometimes one layer tries to erase another. However, we believe that these different geographies and stories ultimately harmonize with one another, resembling overlapping pages of semi-transparent tracing paper. They correspond to the polyphonic nature of Kraków’s space and the wealth of conceptions of the sacred and heritage. [AN]

Droga Królewska | The Royal Route
Trasa Uniwersytecka | University Route
Trasa św. Stanisława | Saint Stanislaus Route
Krakowski Szlak Świętych | Kraków's Path of the Saints
Ścieżkami Jana Pawła II | In the Footsteps of John Paul II
Trasa Zabytków Żydowskich | Jewish Heritage Route
Krakowski Szlak Techniki | The Kraków Industrial Heritage Route
Trasa Historii Podgórza | Podgórze History Route

DZIEDZICTWA I SACRUM W PRZESTRZENI KRAKOWA / HERITAGES AND THE SACRED WITHIN KRAKÓW'S CITYSCAPE

Mapując miasto, poszukiwaliśmy głównie związków między sakralizacją przestrzeni a wpisywanymi w nią wyobrażeniami na temat dziedzictwa. Interesowały nas zatem rozmaite oblicza *sacrum* – zarówno te związane z różnymi tradycjami religijnymi, jak i te mniej oczywiste, które antropolog próbuje uchwycić, analizując miejskie rytuały, lokalne opowieści, wierzenia i przekonania o *genius loci*.

Równocześnie zastanawiało nas pojęcie „dziedzictwo”. Niezwykle dziś popularne, obecne w fachowych i oficjalnych dyskursach, ale i w potocznym języku oraz opisach Krakowa, którego historyczna część figuruje na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO od 1978 roku. Towarzysząc mieszkańcom oraz odwiedzającym miasto, próbowaliśmy zobaczyć i zrozumieć, czym owo dziedzictwo jest i jak się odnosi do sakralizowanych przestrzeni miasta. Czy związanie miejsca z wyobrażeniem dziedzictwa przydaje mu sakralności? Czy z kolei religijne *sacrum*, kiedy jest łączone ze znanym zabytkiem, banalizuje się i zmienia w wartą zobaczenia atrakcję? Co wydarza się w przestrzeniach uznawanych za równocześnie święte i „odziedziczone”?

Podczas badań etnograficznych zafascynowała nas różnorodność i niejednoznaczność samego *sacrum*, jak też tego, co nasi rozmówcy opisują jako dziedzictwo. Dla jednych dziedzictwo to uświęcony obraz przeszłości dostępny poprzez zabytkowe pomniki i mury. Dla innych z kolei są nim ludzie – przodkowie, niegdysiejsi mieszkańcy i użytkownicy tych samych budynków lub ulic.

Dziedzictwo często łączy. Jego podwalinę stanowi wspólnota wyobrażeń oraz poczucie historycznej ciągłości. Bywa jednak, że również dzieli, a nawet powoduje konflikty. Pokazuje różnice, wyrwy w pamięci, białe plamy na planach miasta. Dlatego, badając miejsca sakralne i sakralizowane, zdecydowaliśmy się mówić o dziedzictwach, podkreślając ich mnogość, która odśpiewa polifonię przestrzeni, zaprasza do odczytywania różnych wymiarów świętości oraz zachęca do budowania nowych miejskich trajektorii i rysowania kolejnych map Krakowa. [AN]

In mapping the city, we were mainly looking for the links between the sacralization of a space and the notions of heritage embedded in that space. We were interested, therefore, in various facets of the sacred – both those related to religious traditions and those that are less evident, which an anthropologist tries to capture when analysing urban rituals, local tales, beliefs and convictions about the *genius loci*.

At the same time, we pondered the concept of “heritage”. It is very popular today, being used in professional and official discourses, but also in colloquial language and descriptions of Kraków, the historical part of which has been on the UNESCO World Heritage List since 1978. When accompanying Kraków's inhabitants and visitors, we tried to see and understand what this heritage was and how it related to the city's sacred spaces. Does linking a place with notions of heritage make the place more sacred? When the sacred is combined with a famous monument – is it trivialized and changed into a tourist attraction? What happens in spaces considered to be both sacred and a part of “heritage”?

During our ethnographic research we were fascinated by the diversity and ambiguity of the sacred itself and of what our interlocutors described as heritage. For some, heritage is a sacrosanct image of the past, accessible through historical monuments and walls. For others, heritage consists of people – ancestors and former inhabitants and users of their buildings or streets.

Heritage often unites. It is based on a community of ideas and a sense of historical continuity. Sometimes, however, it also divides and even causes conflicts. It reveals differences, gaps in memory and blank spots on city plans. That is why, in studying the sacred and sacralized places, we decided to talk about heritages (in the plural) in order to emphasize their multiplicity, revealing a polyphony of spaces, inviting us to perceive various dimensions of sacredness, and encouraging us to build new urban trajectories and draw further maps of Kraków. [AN]

Plany i wyobrażenia / Plans and images

Klocek drzeworytniczy oraz odbitka ukazują schematyczny plan Krakowa z Wawelem i Kazimierzem. Mapa, wykonana w skali 1 : 15000 przez nieznanego twórcę, została opublikowana w roku 1703 w dziele pt. *Gloria Domini Super Templum S. Suum ad Solennes [...] primitias Ecclesiae Collegiatae Crac. S. Annae Ope Divinae Providentiae...* Ks. Andrzej Stanisław Buchowski, autor publikacji, był profesorem matematyki w Akademii Krakowskiej, a zarazem kanonikiem kapituły kolegiackiej w kościele św. Anny. I to właśnie szczegółowemu opisowi tej świątyni poświęcony jest utwór. Na planie – obok Wawelu (A) i Rynku (B) – zaznaczona jest kolegiata św. Anny (C), Uniwersytet (D) wraz z jego pierwszą lokalizacją (E) na Kazimierzu (G) oraz Kleparz (F).

Plan należy do zbioru najstarszych zachowanych map miasta, wśród których wymienia się m.in. tzw. plan jezuicki z 1594 roku (przechowywany w Bibliotece Narodowej w Paryżu), plany szwedzkie z XVII wieku oraz anonimowy plan z 1667 roku, uaktualniony ponad sto lat później przez Dominika Pucka (1773).

Mimo niewielkich rozmiarów oraz braku szczegółów drzeworyt odzwierciedla historyczną ideę trójmiasta (Kazimierz i Kleparz przyłączono do Krakowa dopiero w 1791 roku), a także wagę dwóch centrów: wzgórza wawelskiego wraz z zamkiem i katedrą oraz Rynku wytyczonego w ramach lokacji na prawie magdeburskim (1257). Stara osada Okół włączona w mury miasta zarysowuje się wokół ulicy Grodzkiej, jednego z najstarszych krakowskich traktów.

Spoglądając na plan z 1703 roku, można nie tylko zobaczyć ulice, place, mury, bramy, fosę lub rzekę, lecz również dostrzec symboliczny zarys lutni czy orła, o których w XVI wieku tak pisał Joachim Bielski:

„Gdy na nie [miasto Kraków] z góry zwierzyniec-kiej pojrzy (bo stamtąd najlepiej się mu przypatry), jest coś podobne do lutni okrągłością swą, a Grodzka ulica z zamkiem jest jako szyja u lutni właśnie. Ma też coś podobnego do orła, którego głowę reprezentuje zamek, Grodzka ulica szyję, przedmieścia zasię około niego są jako skrzydła jakie”. [AN]

A woodcut block and a print show a schematic plan of Kraków with Wawel Castle and Kazimierz. The map, made by an unknown author at a scale of 1 : 15,000, was published in 1703 in a book entitled *Gloria Domini Super Templum S. Suum ad Solennes [...] primitias Ecclesiae Collegiatae Crac. S. Annae Ope Divinae Providentiae...* The book's author, Fr. Andrzej Stanisław Buchowski, was a professor of mathematics at the Kraków Academy and a canon of St. Anne's Church collegiate chapter. And it is this church that is described in detail in the publication. Besides Wawel (A) and the Main Market Square (B), St. Anne's Collegiate Church (C), the University (D) together with its first location (E) in Kazimierz (G), and Kleparz (F) are marked on the plan.

The plan is one of the oldest surviving maps of Kraków, along with the so-called Jesuit plan of 1594 (kept in the National Library of France in Paris), Swedish plans from the 17th century and an anonymous plan of 1667, updated over a century later by Dominik Pucek (1773).

Despite its small size and a lack of detail, the woodcut reflects the historical idea of a triple city (Kazimierz and Kleparz were only joined to Kraków in 1791), as well as the importance of two centres: Wawel Hill with the castle and cathedral, and the Main Market Square, the layout of which was drawn up when Kraków received its city charter under the Magdeburg Law (1257). The old settlement of Okół, included within the city walls, is visible on the map around Grodzka Street, one of Kraków's oldest routes.

Looking at the 1703 plan, one can see not only streets, squares, walls, gates, the moat and the river, but also a symbolic outline of a lute or an eagle, described by Joachim Bielski in the 16th century as follows:

“When you look at it [the city of Kraków] from the top of Zwierzynieckie Hill, it resembles a lute due to its circular shape – and Grodzka Street and the castle are like the neck of the lute. It is also somewhat similar to an eagle, with its head formed by the castle, its neck by Grodzka Street, and its wings by the suburbs”. [AN]

Klocek drzeworytniczy z planem Krakowa, 1703 r. Ze zbiorów Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, fot. Grzegorz Zygier.

Woodcut block with a plan of Kraków, 1703. From the collection of the Jagiellonian University Museum, photo by Grzegorz Zygier.

Ks. Andrzej Stanisław Buchowski, *Gloria Domini Super Templum...*, wyd. w 1703 r. w Drukarni Akademii Krakowskiej. Ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej.

Fr. Andrzej Stanisław Buchowski, *Gloria Domini Super Templum...*, published in 1703 at the Printing House of the Kraków Academy. From the Jagiellonian Library collection.

„Światowid” / “Svetovid”

Postawiona u stóp Wawelu w 1968 roku kopia tzw. Światowida – kamiennego posągu wydobytego w XIX wieku z pływającej na terenie dzisiejszej Ukrainy rzeki Zbrucz i eksponowanego w krakowskim Muzeum Archeologicznym – może stanowić zaproszenie do odczytywania różnych sposobów mapowania Krakowa w kontekście *sacrum* oraz wyobrażeń o dziedzictwie i przeszłości.

Otulony konarami kasztanowca posąg bywa zwykle obojętnie mijany przez zmierzających na Wawel. Intryguje tylko nielicznych, którzy robią sobie pod nim pamiątkowe zdjęcia. Podczas świąt narodowych na figurze pojawia się czasami biało-czerwona szarfa albo patriotyczny kotylion. Posąg wiąże się również z miejscem neo-pogańskiego kultu – świadczą o tym pozostawiane przy nim zioła, kupałowe wianki oraz znicze.

W oryginalnym kontekście figura miała znaczenia sakralne i wiązała się z przedchrześcijańskimi religiami Słowian. Intrygująca forma obelisku – z czterema postaciami, których twarze skierowane są ku czterem stronom świata – może przywoływać skojarzenia z *axis mundi*, porządkującą przestrzeń osią kosmiczną. Łączy ona podziemia z nieboskłonem, niczym kompas wyznacza kierunki. Od kilkudziesięciu lat krakowski pomnik Światowida przywołuje te archaiczne znaczenia, wskazuje na odwieczną potrzebę porządkowania przestrzeni. [AN]

A copy of the so-called Svetovid, a stone statue found during the 19th century in the River Zbrucz (in today's Ukraine) and displayed at the Archaeological Museum in Kraków, was erected at the foot of Wawel in 1968. Today, it can serve as a good starting point for exploring various ways of mapping Kraków in the context of the sacred and notions of heritage and the past.

The statue, shrouded by the branches of a chestnut tree, is not usually noticed by people heading up to Wawel Castle. Only a few are intrigued by the sculpture and take souvenir photos by it. During national holidays, the statue is sometimes adorned with a white-and-red sash or a patriotic rosette. It is also associated with a neo-pagan cult, as evidenced by the herbs, Kupala wreaths or candles left at its feet.

In its original context, the statue had a sacral meaning related to the pre-Christian religions of the Slavs. The intriguing form of the sculpture – four figures facing the four corners of the world – may bring to mind the *axis mundi*, i.e. the central space-organizing axis of the world. It connects the Underworld with Heaven, and sets directions like a compass. For a few decades, the Kraków statue of Svetovid has evoked these archaic meanings, indicating the eternal need for organizing space. [AN]

Fot. / Photo by Anna Niedźwiedź

Fot. / Photo by Marcin Wąsik

Fot. / Photo by Anna Niedźwiedź

II ADAŚ

Fot. / Photo by Marcin Wąsik

ADAŚ – Z ŻYCIA POMNIKA / “ADAŚ” – FROM THE LIFE OF THE MONUMENT

Poszukując różnie rozrysowanych map mentalnych miasta, nie mogliśmy pominąć najbardziej centralnie usytuowanego krakowskiego pomnika – odśloniętego w 1898 roku monumentu romantycznego wieszczu i poety Adama Mickiewicza (1798–1855). Choć Mickiewicz nigdy w Krakowie nie był, jego pochówek w katedrze wawelskiej (1890) był okazją do publicznej manifestacji patriotyzmu, natomiast dedykowany mu pomnik – mimo kontrowersji związanych z jego usytuowaniem oraz estetyką – szybko stał się elementem organizującym symboliczną przestrzeń krakowian i turystów.

Aby skonstruować opowieść o pomniku, zwróciliśmy się w kierunku ludzi, którzy wchodzą z nim w interakcje. Sięgnęliśmy do starszych źródeł – zapisów z pamiętników, prasy oraz wspomnień obecnych w tekstach i na obrazach z kart pocztowych. Rozmawialiśmy również z tymi, którzy dziś robią sobie zdjęcia u stóp Mickiewicza, umawiają się tu na spotkania, wiążą z tym miejscem szczególne wspomnienia lub utożsamiają z nim ważne wydarzenia publiczne.

Prezentujemy wybrane fragmenty tych zwerbalizowanych i wizualnych opowieści, prywatnych i podzielanych z innymi „map”. Odślaniają one intrygującą wieloznaczność przestrzeni. Pomnik migocze bowiem różnymi odcieniami. Rozpięte są one między świętością i monumentalnością „dziejów”, „tradycji” czy wyobrażeń na temat „narodowego dziedzictwa” a turystyczną wrzawą, ludycznością Rynku oraz lokalnością codziennego życia.

Specyficzną swojskość i spoufalenie mieszkańców Krakowa z monumentalną rzeźbą wyraża pieszczotliwie zdrobnione imię wieszca – „Adaś” – które stało się powszechnym synonimem pomnika. Tymczasem, zgodnie z zamysłem projektanta, Mickiewicz wznosi się na postumencie otoczony alegorycznymi przedstawieniami Ojczyzny, Patriotyzmu, Nauki i Poezji. [AN]

When searching for different mental maps of the city, we could not omit the most centrally located monument in Kraków – the statue of the romantic poet Adam Mickiewicz (1798–1855), unveiled in 1898. Although Mickiewicz never visited Kraków, his burial in Wawel Cathedral (1890) was an occasion for public manifestations of patriotism, and the monument dedicated to him – despite some controversies surrounding its location and aesthetics – quickly became an element organizing the symbolic space for Cracovians and tourists.

In order to construct a narrative about the monument, we have turned to people who interact with it. We have reached back to older sources – memoirs, press articles, and reminiscences present in texts and in images on postcards. We have also talked to those who take pictures at the foot of Mickiewicz’s monument today, treat it as a meeting place, have special memories associated with the statue, or identify important public events with it.

We present selected fragments of these verbal and visual stories, private and shared “maps”. They reveal an intriguing ambiguity of space. The monument shimmers with various shades of meaning, ranging from the sacredness and monumentality of associated “historical events”, “tradition” or notions of “national heritage”, to the tourist hubbub, the playfulness of the Main Market Square, and the local character of its everyday life.

Cracovians’ familiarity and fraternization with the monumental sculpture are reflected in their affectionate use of the diminutive form of the poet’s name – “Adaś” (little Adam) – which has become a common synonym for the monument. Meanwhile, in accordance with its designer’s intention, Mickiewicz stands on a pedestal surrounded by allegorical figures of Homeland, Patriotism, Science, and Poetry. [AN]

Adaś

Pocztówki / Postcards

Któż z nas choć raz nie wysłał lub nie otrzymał kiedyś pocztówki „z widokiem”? W czasach internetu na ten tradycyjny rodzaj obiegu wiadomości nie ma już dużego zapotrzebowania, lecz przesyłanie widokówek wciąż pozostaje jedną z najczęstszych praktyk turystycznych, uświęconą ponad stuletnią tradycją. Pocztówki przemierzają setki i tysiące kilometrów, każda z nich jest zaś zmateriałizowanym i wyjątkowym gestem pamięci o konkretnych osobach, chwilach i miejscach.

Co kieruje naszymi wyborami, gdy decydujemy się na tę, a nie inną kartkę? Powody mogą być różne, jednak najczęściej chodzi o znalezienie odpowiedniej reprezentacji – czytelnego znaku miejsca, skąd postanowiliśmy wysłać widokówkę. Nieprzypadkowo wybieramy takie punkty w przestrzeni, które uważamy za charakterystyczne, i staramy się dopasować do nich jak najlepsze, najpiękniejsze bądź najciekawsze ujęcie. Stąd właśnie bierze się tak typowa dla pocztówek powtarzalność i przewidywalność.

Gdy pocztówki dotrą już do celu, zaczynają wieść nowe życie. Powieszone na ścianie lub włożone za szybę towarzyszą adresatom w codziennej krzątaninie, przypominają o istnieniu innych, często nigdy przez nich nie odwiedzonych miejsc i światów. W ten sposób pocztówkowe obrazy zadomawiają się w naszej wyobraźni. Najczęściej kończą żywot na dnie szuflady bądź w pudle z pamiątkami, ale bywa też tak, że zmieniają się w obiekty muzealne i odsłaniają swoje mniej oczywiste oblicza. Warto więc przyjrzeć się im bliżej – także temu, co znajduje się na ich rewersach: tekstom, znaczkom, okolicznościowym stemplom. Wraz z widokiem na awersie tworzą one dla pozdrowień, życzeń i wiadomości znaczący kontekst, prowokując do nowych odczytań i stawiania kolejnych pytań.

Who has not sent or received a postcard “with a view” at least once? In the internet era, this medium of communication is no longer in great demand, but sending postcards still remains one of the most common tourist practices, sanctified by over a hundred years of tradition. Postcards travel hundreds and thousands of kilometres, and each of them is a material and unique gesture of remembrance of particular people, moments, and places.

What dictates our choice when we choose a given postcard (and not some other)? Reasons may vary, but most often we want to pick one that is representative – a clear sign of the place from which we have decided to send the postcard. It is no accident that we select such points in space that we consider the most characteristic, and try to find their best, most beautiful or most interesting depiction. Hence, the repetitiveness and predictability of postcards.

Once postcards have reached their destination, they start a new life. Stuck on a wall or placed behind glass, they accompany their addressees in their daily routines, reminding them of the existence of other places and worlds that they have often never visited. In this way, postcard images settle in our imagination. However, most often they end up at the bottom of a drawer or in a box with souvenirs, but sometimes they turn into museum objects and reveal a less obvious side. So it is worth taking a closer look at them, including at what is on their other sides: texts, stamps, and commemorative postmarks. Along with the view on their front side, they create a meaningful context for the greetings, wishes, and messages they carry, provoking new interpretations and questions.

Karty pocztowe (str. 25–28) z kolekcji Moniki Golonki-Czajkowskiej.

„Kraków. Rynek Główny”. Wydawnictwo Malarzy Polskich w Krakowie, 1916.

„Kraków. Pomnik Mickiewicza i Sukiennice / Cracovie. Le monument de Mickiewicz et l'ancienne Halle aux draps”. Fot. E.[dward] Czapliński, Wydawnictwo „Sztuka” w Krakowie, 1930.

Postcard collection (pp. 25–28) owned by Monika Golonka-Czajkowska.

“Kraków. The Main Market Square”. Polish Painters’ Publishing House in Kraków, 1916.

“Kraków. The Mickiewicz Monument and the Cloth Hall / Cracovie. Le monument de Mickiewicz et l'ancienne Halle aux draps”. Photo by E.[dward] Czapliński, “Sztuka” Publishing House in Kraków, 1930.

Świadectwem roli pomnika Mickiewicza jako symbolu odwołującego się do idei narodu i patriotyzmu są pocztówki z okresu niemieckiej okupacji i pierwszych lat po jej zakończeniu. W prezentowanym zbiorze uwagę przykuwa kartka z fotografią Rynku z lat trzydziestych autorstwa Stanisława Muchy. Po wyburzeniu pomnika przez naziistów w 1940 roku ta stara fotografia Rynku została wyretuszowana i wypuszczona w oficjalny obieg (zob. ilustracje na sąsiedniej stronie). Brak na tej pocztówce monumentu miał w zamyśle zlecniodawców spopularyzować nowy, oczyszczony z niepożądanych elementów wygląd centrum miasta wybranego przez władze Trzeciej Rzeszy na siedzibę władz Generalnego Gubernatorstwa.

Postcards from the periof of German occupation (1939–1945) and the first years after its end illustrate the role of the Mickiewicz Monument as a symbol referring to the idea of nation and patriotism. In the collection presented here, a card with a photograph of the Market Square from the 1930s by Stanisław Mucha attracts attention. After the demolition of the monument by the Nazis in the 1940, the old photo of the Market Square was retouched and released into the official circulation (see illustrations on the next page). The lack of a monument on this postcard was intended to popularize the new, cleaned of undesirable elements landscape of the city center, that was chosen by the authorities of the Third Reich as the seat of the General Government authorities.

„Kraków. Widok na Rynek Gł. z wieży Marjackiej. W głębi Kopiec Kościuski i Szwyniec”. Fot. St. Kolowiec [właściwie Stanisław Kolowca], rok nieznan. Na rewersie stempel: „Komitet Budowy Kopca Józefa Piłsudskiego / 31 maj 1936 / Wydział Wykonawczy w Krakowie”.

„Kościół Najśw. Marii Panny w Krakowie przed zniszczeniem przez Niemców pomnika A. Mickiewicza”. Fot. Kołowiec [właściwie Stanisław Kolowca], Wydawnictwo Mariackie, rok nieznan. Na rewersie napis: „Pamiętka z odnowienia ołtarza Wita Stwosza po jego powrocie z niewoli niemieckiej do kościoła Najśw. Marii P. w Krakowie”.

“Kraków. View from St. Mary’s Church tower. The Kościuszko Mound and Szwyniec in the distance”. Photo by St. Kolowiec [actual Stanisław Kolowca], year unknown. Stamp on the reverse: “Building Committee of the Piłsudski Mound / May 31, 1936 / Executive Department in Kraków”.

“The St. Mary’s Basilica in Kraków before the destruction of the Mickiewicz Monument by Germans”. Photo by Kołowiec [actual Stanisław Kolowca], St. Mary’s Publishing House, year unknown. Inscription on the reverse: “A souvenir from the restoration of the Veit Stoss altar after its return from German captivity to St. Mary’s Church in Kraków”.

II Z życia pomnika / From the life of the monument

„Kraków. Widok z Rynku na Wawel”. Fot. St.[anisław] Mucha, rok nieznan.

„KRAKAU. Blick auf den Adolf Hitler Platz und die Burg”. Fot. St.[anisław] Mucha, rok nieznan. Na powiększeniu widać retusz z wymazanym pomnikiem.

“Kraków. View from the Market Square to the Wawel Hill”. Photo by St.[anisław] Mucha, year unknown.

“Kraków. View from the Adolf Hitler Square to the Castle”. Photo by St.[anisław] Mucha, year unknown. Blow-up, visible retouch rubbing out the monument.

Fizyczna nieobecność pomnika nie oznaczała jednak całkowitego niebytu. Pamięć o nim utrwały nielegalnie krążące wśród krakowian odbitki fotograficzne dokumentujące niszczenie monumentu. Po zakończeniu wojny fotografie stojącego i obróconego w gruzy pomnika Mickiewicza wydawano już oficjalnie w formie pocztówek, które wspierały ideę jego odbudowy. Kartki te stały się jednocześnie dla powojennej władzy poręcznym narzędziem propagandy, legitymizującym jej ambicje narodowe. [MGC]

However, the physical absence of the monument did not mean its complete non-existence. The memory of the monument was strengthened by photo prints circulating illegally among Kraków residents. These photographs depicted the destruction of the monument. After the Second World War, photographs of the Mickiewicz Monument being turned into rubble were officially issued in the form of postcards that supported the idea of its post-war reconstruction. At the same time, these postcards became a handy propaganda tool for the post-war Polish authorities, legitimizing their national ambitions. [MGC]

„Kraków. Fragmenty pomnika Mickiewicza / Cracovie. Détails du Monument de Mickiewicz”. Wydawnictwo „Sztuka” w Krakowie, 1937.

„Pomnik Mickiewicza w Krakowie. U stóp cokołu widoczne figury zniszczone podczas burzenia pomnika w 1940 r.”
Fot. Jerzy Grzegorzewicz. Napis na rewersie: „Zniszczyć płomieniem ‘Hołd Pruski’ / Pokrajać w kawały ‘Grunwald’ – hańbę Krzyżactwa / Zgarnąć nieśmiertelne dzieło Wita Stwosza... / Dynamitem wysadzić pomnik wieszca”.

POMNIK I LUDZIE / THE MONUMENT AND PEOPLE

W okresie od maja do września 2017 roku zorganizowaliśmy zbórkę fotografii z „Adasiem”. Ciekawiło nas to, czy pomnik pojawia się w domowych albumach, na zdjęciach szkolnych, we wspomnieniach z wycieczek bądź rodzinnych uroczystości. Na następnych stronach prezentujemy wybrane materiały z tej zbiórki. Ukazują one dawne i współczesne życie „Adasia”. Materiał uzupełniamy fragmentami z przeprowadzonych przez nas wywiadów, wypowiedziami z sondy ulicznej i rozmów z przechodniami oraz osobami pracującymi w bezpośrednim sąsiedztwie pomnika. Pokazujemy też przedmioty ilustrujące obyczaje związane z „Adasiem”. Wybór materiałów: Monika Golonka-Czajkowska.

Between May and September 2017, we announced that we were collecting photographs including “Adaś”. We were curious to know whether the monument featured in family albums, school photos, or snapshots taken during trips. The following pages present selected images from this collection. They show the past and contemporary life of “Adaś”. We have supplemented the photographic material with excerpts from interviews we conducted, vox pops, and conversations with passers-by and people working in the immediate vicinity of the monument. We also present artefacts that illustrate customs related to “Adaś”. Selection of materials: Monika Golonka-Czajkowska.

Z rodzinnego albumu / From the family album

Jest to wrześniowy spacer niedzielny po Rynku krakowskim z tatą, autorem zdjęcia. Na spacerze byliśmy my – dwie siostry, Alicja (młodsza) i Danuta oraz nasz nieżyjący już tato, Zbigniew. W tle – „Adaś”; widać też przechodzącego żołnierza „czerwonych беретów”. Moja siostra Alicja wspomina, że tato strasznie długo ustawiał światło, bo był to aparat rosyjski FED, który wymagał dużego trudu przy ustawianiu odpowiednich parametrów. Ok. 1968 r., wł. Danuta Zasada. /

It’s a Sunday afternoon in September; we’re walking around the Main Market Square in Kraków with my dad, the author of the photo. There were three of us on the walk: my younger sister – Alicja, me – Danuta, and our late dad, Zbigniew. “Adaś” and a passing soldier from the Red Berets are visible in the background. My sister Alicja recalls that our dad was adjusting the light settings for a very long time, because it was a Russian FED camera, which required a lot of effort in that respect. Circa 1968, courtesy of Danuta Zasada.

Fotografia moich dziadków; w tle bohater tematu – Adam Mickiewicz. Ok. 1957 r., wł. Anna Maksymowicz.

/ A picture of my grandparents; Adam Mickiewicz – the hero of this story – is in the background. Circa 1957, courtesy of Anna Maksymowicz.

Pierwszy dzień szkoły. Janina z córką Anną, która rozpoczęła naukę w I kl. Szkoły Podstawowej nr 13 im. Adama Mickiewicza w Krakowie, wrzesień 1958 r. Fotograf nieznany (prawdopodobnie „Foto-E.s.” Pracownia Fotograficzna, Kraków, Rynek Gł. 23). Wł. Anna Piskorz.

/ The first day of school. Janina with her daughter Anna, who started first grade at Adam Mickiewicz Primary School No. 13 in Kraków, September 1958. Photographer unknown (probably “Foto-E.s.” Photography Studio, 23 Main Market Square, Kraków). Courtesy of Anna Piskorz.

Zdjęcie wykonał fotograf pracujący w Rynku. Moja mama Sabina pracowała w kawiarni w Sukiennicach. Czasami odwiedzałam ją z moim tatą i wtedy zatrzymywaliśmy się pod pomnikiem, tata kupował mi kubek pszenicy, abym mogła karmić gołębie, co bardzo lubiłam. Kiedyś podszedł do nas fotograf i zaproponował zrobienie [mi] zdjęcia, na co jak widać tata się zgodził. Ok. 1958 r., wł. Teresa Bieda.

/ The picture was taken by a photographer working on the Main Market Square. My mother Sabina used to work in a café in the Cloth Hall. Sometimes my dad and I visited her, and then we would stop at the monument and my dad would buy me a cup of wheat grain, so I could feed the pigeons, which I loved doing. One day a photographer approached us and offered to take a photo [of me], and my dad – as you can see – agreed. Circa 1958, courtesy of Teresa Bieda.

Bardzo często spacer po Krakowie kończyły się właśnie pod pomnikiem Adama Mickiewicza, gdzie atrakcją dla dzieciaków były gołębie. W miarę upływu czasu Tato opowiadał nam lub cytował fragmenty poematów napisanych przez Wieszcza. Gdy stawaliśmy się starsi, zaczęliśmy rozumieć sytuację polityczną oraz sens poematów. Te rozmowy budowały naszą postawę. Wł. Anna Karska.

/ Strolls around Kraków very often ended at the Adam Mickiewicz Monument, where pigeons were a great attraction for us children. Over the years, our dad would tell us the stories contained in the bard's poems or quote excerpts from them. As we got older, we began to understand the political situation and the meaning of these poems. These talks shaped our attitudes. Courtesy of Anna Karska.

II Pomnik i ludzie / The monument and the people

Na fotografii jestem ja, Edmund Olczak (w bereciku na głowie), i moi rodzice – tata Edmund i mama Zofia. Był rok 1958, miałem wówczas cztery lata. Nie pamiętam momentu zrobienia zdjęcia. Musieliśmy być po prostu na spacerze, nie pamiętam, żeby to była jakaś specjalna okazja. W tamtych czasach chodzili po rynku fotografowie, którzy oferowali zdjęcia. I to zdjęcie z pewnością wykonał taki „rynkowy fotograf”. Przemawia za tym również fakt, że nie mam żadnych innych fotografii z tego okresu, a po wtóre, nie pamiętam, żeby rodzice mieli własny aparat. Wł. Edmund Olczak.

/

That's me, Edmund Olczak (wearing a little beret), and my parents – Edmund and Zofia – in the photo. It was 1958, so I was four years old. I don't remember the actual moment when the picture was taken. I don't think it was a special occasion; we must have simply been out for a walk. In those days, there were photographers plying their trade on the Main Market Square, offering to take pictures. And this photo was surely taken by such a "Market Square photographer". This supposition is supported by that fact that I don't have any other photographs from that period, and, secondly, I don't remember my parents having their own camera. Courtesy of Edmund Olczak.

Dwóch studentów podczas spotkania towarzyskiego „pod Adasiem”. Koniec lat 60., wł. Stanisław Roman.

/

Two students are meeting socially "at Adaś". The end of the 1960s, courtesy of Stanisław Roman.

Moja mama Maria, wówczas lat 81, ze swoim wnukiem, a moim bratankiem Antonim, lat wówczas 16. Bratanek przyjechał na wycieczkę – Zakopane, Kraków – z Krosna, gdzie mieszka. Spotkaliśmy się na krótko w Rynku Głównym. Zrobiłam obojgu zdjęcie pod kościołem Mariackim i pod pomnikiem „Adasia”. Za chwilę zabrano się za mycie pomnika. Czerwiec 2001 r., fot. Alicja Małeta.

/

My mother Maria, then 81 years old, with her grandson, and my nephew Antoni, then 16. My nephew had come on a trip – to Zakopane and Kraków – from Krosno, where he lives. We had a short meeting on the Main Market Square. I took a photo of them at St. Mary's Basilica and at the monument to "Adaś". Soon afterwards, they started washing the monument. June 2001, photo by Alicja Małeta.

U stóp pomnika / At the feet of the monument

Cytaty pochodzą z sondy ulicznej przeprowadzonej na Rynku Głównym w Krakowie w lipcu 2017 roku przez Alicję Soćko-Muchę.

— Młodzi spotykają się, gdzie? — No, pod Adasiem. Nie: „pod pomnikiem Adama Mickiewicza”, tylko „pod Ada-siem”. Takie krakowskie zwroty.

— To znaczy, nie mam specjalnych zastrzeżeń. No stoi wysoko na piedestale, więc... więc jest wywyższony [śmiech], muzy dookoła, no więc... Jakoś nie zastanawiałam się, czy zdaje egzamin jako rzeźba. Po prostu dobrze, że go mamy, chociaż na cokole, bo podobno Krakowa nie odwiedzał [śmiech].

— Wszelkie parady, jakie są tutaj, to się pod pomnikiem spotykają.

Quotes from a street survey conducted at the Main Market Square in Kraków in July 2017 by Alicja Soćko-Mucha.

— Where do young people meet? — at “Adaś”, of course; not: ‘at the monument to Adam Mickiewicz’, but “at Adaś”. Typical Cracovian colloquialisms.

— I mean, I have no special objections. Well, it stands high on the pedestal, so... so it’s elevated [laughter]. [Statues of] Muses all around, well... I haven’t really thought about whether it works well as a sculpture. It’s just good that we have him, at least on a pedestal, because, so I’ve heard, he never visited Kraków [laughter].

— All the parades organized here meet at the monument.

Małopolski Marsz dla Życia i Rodziny, wokół pomnika biała wstęga z fragmentami adhortacji apostołskiej Jana Pawła II *Redemptoris Custos*. 9 października 2016 r., fot. Monika Golonka-Czajkowska.

Happening antysmogowy zorganizowany przez nauczycielkę Renatę Janik i jej klasę z SSP nr 7 im. ks. prof. Józefa Tischnera w Krakowie. Listopad 2016 r., fot. Agnieszka Gala.

Małopolska March for Life and Family. The white fabric held by people around the monument is covered with imprinted texts from the apostolic exhortation by John Paul II *Redemptoris Custos*. 9 October 2016, photo by Monika Golonka-Czajkowska.

Anti-smog event organized by a school teacher Renata Janik and her students from the Prof. Rev. Józef Tischner Primary School No. 7 (Social Educational Society). November 2016, photo by Agnieszka Gala.

— Protestujemy pod pomnikiem, bo to sam środek Krakowa. Stąd nas najlepiej widać.

— Podczas Światowych Dni Młodzieży pomnik był cały w ludziach, jak w mrówkach po prostu, jak w mrowisku. No i wtedy tam wszyscy tańczyli z flagami, skakali, śpiewali, krzyczeli.

— We protest at the monument, because it’s the very centre of Kraków. We are most visible here.

— During the World Youth Day celebration, the monument was covered with people, it was like an anthill. And they were all dancing with flags, jumping, singing, screaming.

Międzynarodowy Strajk Kobiet. 8 marca 2017 r., fot. Monika Golonka-Czajkowska.

Światowe Dni Młodzieży. Lipiec 2016 r., fot. Andrzej Sułkowski.

Uczestnicy Światowych Dni Młodzieży na pomniku Mickiewicza. Lipiec 2016 r., fot. Marcin Wąsik.

International Females’ Strike. 8 March 2017, photo by Monika Golonka-Czajkowska.

World Youth Day. July 2016, photo by Andrzej Sułkowski.

Young pilgrims at the Mickiewicz Monument, World Youth Day. July 2016, photo by Marcin Wąsik.

— Ja tutaj w Rynku jestem całe życie, bo moja babcia, moja mama i ja już jako dziecko byłyśmy tutaj, czasami całymi dniami [...]. Jesteśmy krakowskimi kwiaciarkami z tradycjami, tak to można powiedzieć [...]. Więc ja jestem z tym miejscem związana, bo całe życie tutaj pracuję [...].

— Co roku w grudniu, to jest w dzień Wigilii, a zarazem imienin Adama [...] wszyscy [kwiaciarze z Rynku] fundujemy kwiaty pod pomnik Adama Mickiewicza. To taka nasza tradycja, wyraz wdzięczności, to jest nasz wieszcz narodowy. Najczęściej staramy się wybierać barwy narodowe, takie mniej więcej, ale niekiedy też i niezobowiązujące.

— I have been here at the Main Market Square all my life, because my grandmother, my mother and me, as a child, we were already here, sometimes for whole days on end [...]. We are Cracovian florists with our traditions, one may say [...]. So I am very attached to this place, because I've been working here all my life [...].

— Each year in December, that is, on Christmas Eve, which is also Adam's name day [...]. We all [the florists from the Market Square] put flowers under Adam Mickiewicz's statue. It's our tradition, an expression of gratitude, he's our national poet. Usually we choose national colours, more or less, but sometimes it can be any colour.

Kwiaciarki na krakowskim Rynku.
Listopad 2017 r., fot. Monika Golonka-Czajkowska.

U stóp pomnika. Maj 2017 r., fot. Monika Golonka-Czajkowska.

Florists at the Market Square.
November 2017, photo by Monika Golonka-Czajkowska.

At the feet of the monument.
May 2017, photo by Monika Golonka-Czajkowska.

— Uważam, że należy mu się szacunek, i nie uznaję czegoś takiego jak chodzenie po cokole. Nie po to jest wybudowane, żeby się na tym bawić. Używać? – to nie! Uważam, że poza te barierki, które tam są, nie powinno się aż tak nagminnie wchodzić. Delikatna fotografia, owszem, ale jakieś takie leżenie na płycie pomnika, na cokole, czy dzieciaki [...].

— Natomiast ten pomnik jest o tyle ważny, że stoi w centrum i to jest tak naprawdę jedno z nielicznych miejsc, gdzie można usiąść – ten pomnik albo też ta fontanna, którą nazywam „Luwrem” [śmiech]. Pomnik jest okupowany przez turystów, którzy po prostu tam wypoczywają najzupełniej w świecie. Też dzieciaki się często tam wdrapują.

Światowe Dni Młodzieży. Lipiec 2016 r., fot. Anna Niedźwiedź.

Konkurs na szopkę krakowską. 2 grudnia 2010 r., fot. Marcin Wąsik.

— I think that he deserves respect and I don't think it's acceptable to clamber on the pedestal. It's not built for playing on. It shouldn't be used that way! I don't think people should be allowed to go beyond the barriers that are there so freely. A discreet photo is ok, but not lying on the memorial plate, on the pedestal... or kids [...].

— This monument is important because it stands in the centre and it's really one of the few places where you can sit down – at this monument or at that fountain I call “the Louvre” [laughter]. The monument is occupied by tourists who simply rest there. Kids often climb all over it too.

World Youth Day. July 2016, photo by Anna Niedźwiedź.

Kraków nativity scene annual competition. 2 December 2010, photo by Marcin Wąsik.

Fragment wystawy *Mapy miasta*, sala poświęcona pomnikowi Mickiewicza. Widoczne: szopka krakowska wykonana przez Ryszarda Kijaka (1929–2010), około 1970 r., nr inw. 85082/MEK, ze zbiorów Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie; buty używane podczas studniówki przez Filipa (2004) oraz Olę (2009) i chusta rezerwisty, nr inw. 74165/MEK, ze zbiorów Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie, fot. Malwina Antoniszczak.

Exhibition *Maps of the city*, room dedicated to the Mickiewicz Monument. Visible: Kraków’s crib (Kraków nativity scene), made by Ryszard Kijak (1929–2010), circa 1970, catalogue No. 85082/MEK, from the collection of The Seweryn Udziela Ethnographic Museum in Kraków; shoes worn by Filip (2004) and Olga (2009) during their high school proms; and a reservist scarf, catalogue No. 74165/MEK, from the collection of The Seweryn Udziela Ethnographic Museum in Kraków, photo by Malwina Antoniszczak.

Obyczaje i rytuały / Customs and rituals

Szopki krakowskie nierozzerwalnie łączą się z „Ada-siem”. To u jego stóp, na stopniach otaczających pomnik, w pierwszy czwartek grudnia szopkarze ustawiają swoje dzieła przygotowywane na coroczny konkurs. Barwne, oklejane staniolem, misternie zdobione i ręcznie wykonane szopki ukazują scenę Bożego Narodzenia oraz szereg scenek rodzajowych, wyobrażenia lokalnych postaci, figur zaczerpniętych z miejskich legend, symboli historycznych oraz bieżących wydarzeń. Wszystko to w otoczeniu zminiaturyzowanych krakowskich budynków i charakterystycznych dla miasta detali architektonicznych. Jesienią 2018 roku szopkarstwo krakowskie zostało wpisane na międzynarodową Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO.

Do kanonu „krakowskich zdjęć” – coraz częściej powielanych na pocztówkach i w albumach – weszły ujęcia przedstawiające kolorowe wieże szopek ukazane na tle kościoła Mariackiego, wznoszącego się ponad zarysem pomnikowej sylwetki wieszczą. Do architektury tego kościoła, a zwłaszcza charakterystycznego kształtu hejnalicy, szopkarze chętnie nawiązują.

Sam pomnik – ze wszystkich stron obstawiony mniejszymi i większymi szopkami – przez kilka godzin otoczony jest tłumem gapiów, szopkarzy, turystów i krakowian, którzy komentują prezentowane dzieła i typują potencjalnych zwycięzców konkursu. [MK, AN]

Buty ze studniówki przypominają o corocznym rytuale krakowskich maturzystów. Zgodnie z miejską tradycją nad ranem po zakończonym balu studniówkowym należy udać się na Rynek Główny i, skacząc na jednej nodze dookoła „Adasia”, zapewnić sobie pozytywny wynik egzaminu dojrzałości. Wariantów rytuału jest wiele: są tacy, którzy twierdzą, że wystarczy jedno okrążenie, inni uważają, że trzy, a według kolejnych tradycji, które udało nam się zebrać, liczba okrążeń powinna się równać wysokości wymarzonych ocen na maturze.

Prezentowane tutaj buty Filipa i Olgi wzięły udział w studniówkowym rytuale. Para męska obskoczyła pomnik w 2004 roku tylko jeden raz. Niewiedza o zwyczaju przeliczania pokonanych okrążeń na konkretną ocenę wywołała w rodzinie Filipa żarty na temat niezdanej matury i grożącej mu „jedynki”. Jednak przewidywania te się nie sprawdziły.

Para butów damskich skakała zimą 2009 roku i okrążyła „Adasia” być może nawet kilkanaście razy. Zmiany,

Kraków’s cribs (Kraków nativity scenes) are inextricably linked with “Adaś”. On the first Thursday of December, Kraków’s crib-makers present their works – prepared for an annual competition – at the foot of the statue, on the steps surrounding the monument. The colourful, tinfoil, intricately decorated, hand-made cribs show the nativity scene and other genre scenes, local characters, figures drawn from local legends, historical symbols and current events. All this against a backdrop of miniaturized Kraków buildings and architectural details characteristic of the city. In the autumn of 2018 the Nativity scene (szopka) tradition in Kraków was entered on UNESCO’s Representative List of Intangible Cultural Heritage of Humanity.

Pictures showing the colourful towers of Kraków cribs against the background of St. Mary’s Basilica, rising above the outline of the Mickiewicz Monument, have entered the canon of “iconic pictures of Kraków” – often reproduced on postcards and in photo albums. Crib-makers like to allude to the architecture of the basilica, and especially to the characteristic shape of its Hejnał Tower.

On this day, the statue itself – with cribs of various sizes displayed on all its sides – is for a few hours surrounded by crowds of gawkers, crib-makers, tourists and Cracovians, who comment on the exhibited works and predict potential winners of the competition. [MK, AN]

Shoes from a high school prom are a reminder of an annual ritual participated in by Kraków’s high school seniors. According to this tradition, in the early morning, after the studniówka prom (a ball organized 100 days before an A-level exam), you should go to the Main Market Square and hop on onfoot around “Adaś” to ensure a positive result in an A-level exam (called in Polish “maturity exam”). There are many variants of the ritual: some say that one lap is enough, whereas others think that three are necessary, while according to other formulae that we have come across, the number of laps should be equal to the student’s dream marks on the exam.

Filip and Olga’s shoes, on display here, were used in the ritual. The boy’s shoes hopped around the monument only once in 2004. Filip’s ignorance about the custom of converting the laps into a particular grade prompted his family to joke about the threat of a fail grade (“one” in Polish schools) on the exam. But these predictions did not come true.

jakie przyniosła tzw. nowa matura, polegały m.in. na podawaniu wyników egzaminu w procentach. Właścicielka butów opowiadała, że aby zapewnić sobie wysoki odsetek punktów z każdego przedmiotu, planowała obskoczyć pomnik kilkaset razy. Wraz z napotkanymi pod „Adasiem” kolegami z liceum i maturzystami z innych szkół „skakali zawzięcie”. Chyba jednak nikomu nie udało się „dobić” choćby do trzydziestu okrążeń (trzydzieści procent zapewniało na maturze wynik pozytywny). Jednak buty z pewnością zdały swój studniówkowy egzamin. [KK]

Chusta rezerwisty dokumentuje obyczaj, który umarł w 2010 roku wraz z zawieszeniem w Polsce obowiązkowej służby wojskowej. Wiele mieszkańców Krakowa wciąż jednak pamięta grupy rozbawionych i hałasujących rezerwistów okrytych barwnymi chustami, którzy w drodze powrotnej do domu odwiedzali różne polskie miasta, przez wiele dni żegnając się z kolegami oraz armią.

Jednym z ważnych punktów na drodze przechodzących do rezerwy żołnierzy stał się krakowski „Adaś”. To tutaj, dookoła pomnika, wielu odbywało swoją „ostatnią musztrę”. Wracający „do cywila”, karnawałowo przebrani w kolorowe chusty i tryskający szampańskimi humorami rezerwiści ustawiali się karnie w rzędach dookoła pomnika. Na komendę rzucali się na trotuar pośrodku Rynku i popisowo wykonywali pompki. Wszystko przy akompaniamentie głośno odliczanych i wykrzykiwanych nazw kolejnych miesięcy spędzonych w mundurze: np. „wrzesień, październik, [...], czerwiec, lipiec, cywil, cywil...!”.

The pair of female shoes hopped around “Adaś” in winter 2009, circling the monument perhaps a dozen or more times. The changes introduced in the so-called “new maturity exam” included giving results in percentages. The owner of the shoes said that to ensure a high percentage in every subject she planned to hop around the monument several hundred times. Along with her high school mates and seniors from other schools, they “hopped relentlessly” but probably nobody managed to do thirty laps (thirty per cent ensured a pass on the exam). There is no doubt, however, that the shoes passed their “high school prom” exam. [KK]

Reservist scarfs are evidence of a custom that died out in 2010, when compulsory military service in Poland was suspended (after finishing military service, conscripts automatically joined the military reserve, and were thus referred to as “reservists”). Many Kraków inhabitants still remember groups of amused and rowdy reservists draped in colourful scarves, who visited various Polish cities on their way home from military service, bidding farewell to their mates and the army over a period of many days.

An important stop for fresh reservists on the road home was “Adaś” in Kraków. Here, around the monument, many took part in their “last drill”. “Returning to civilian life”, the reservists, dressed in fancy, colourful scarves and in high spirits, formed rows around the monument in an orderly manner. On a command, they would fling themselves onto the pavement in the middle of the Main Market Square and do push-ups. Everything was done to the accompaniment of loudly counted and shouted names of consecutive months spent in the army, e.g.: “September, October, [...] June, July, civilian, civilian...!”.

Konkurs szopek. 2013 r., fot. Anna Niedźwiedź.

Poprzednia strona
Chusta rezerwisty, wykonana ręcznie przez Stanisława Rogalę na zakończenie jego służby wojskowej. Wymiary: 90 × 90 cm, 1983 r., Modlniczka k. Krakowa; nr inw. 74165/MEK, ze zbiorów Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie, fot. Marcin Wąsik.

The Nativity Scene competition. 2013, photo by Anna Niedźwiedź.

Previous page
A Reservist Scarf, hand-made by Stanisław Rogala at the end of his military service. Measurements: 90 × 90 cm, 1983, Modlniczka near Kraków; catalogue No. 74165/MEK, from the collection of The Seweryn Udziela Ethnographic Museum in Kraków, photo by Marcin Wąsik.

III

GRODZKA

Fot. / Photo by Marcin Wąsik

GRODZKA – ULICA Z DRUGIEJ STRONY / GRODZKA STREET – FROM THE OTHER SIDE

Ulice to ważny element miejskich map i geografii. Zastanawiając się nad sakralnymi przestrzeniami Krakowa, przyjrzelśmy się bliżej fragmentowi jednej z najstarszych i najbardziej uczęszczanych ulic. Grodzka opowiada różne historie o mieście, jego mieszkańcach, *sacrum* i *profanum*. Wskazuje na mnogość odwołań do przeszłości oraz na różne wyobrażenia dotyczące dziedzictwa.

Podczas badań etnograficznych skupiliśmy się na niewielkim fragmencie ulicy – między placem Wszystkich Świętych a wylotem Grodzkiej pod Wawelem. O sakralnym i nieoczywistym wymiarze przestrzeni opowiadamy poprzez wybrane cztery miejsca kultu religijnego w obrębie wschodniej pierzei tej części ulicy. Interesowała nas także „podszewka ulicy”, czyli jej życie wewnętrzne, znane mieszkańcom, pracownikom, użytkownikom podwórek, parafianom.

„Grodzka z drugiej strony” nie jest opowieścią pełną ani skończoną. To przecież wiele światów, labirynt wspomnień i historii, emocji oraz idei, przeszłości i teraźniejszego życia. Prezentując fragmenty naszego projektu, nie dajemy pełnego obrazu, nie proponujemy też ostatecznych odpowiedzi. Staramy się zachęcić do poszukiwania kolejnych opowieści i budowania kolejnych itinerariów oplatających tę oraz inne ulice w Krakowie. [AN]

Streets are important elements of urban maps and geographies. While thinking about Kraków’s sacred spaces, we decided to take a closer look at a section of one of its oldest and most frequented streets. Grodzka Street tells many stories about the city, its inhabitants, and its sacred and profane sides. It contains a multitude of references to the past and evokes various notions of heritage.

During our ethnographic research, we focused on a section between All Saints Square and the end of Grodzka Street near Wawel. We have presented the sacred and non-obvious dimension of the space through four selected places of religious worship on the eastern side of the street. We were also interested in the “lining of the street” – that is, its inner life, known to its residents, workers, courtyard users, and parishioners.

“Grodzka from the other side” is not a complete or final story. After all, it consists of many worlds; it is a labyrinth of memories and histories, emotions and ideas, past and present lives. In presenting fragments of our project, we are not providing a complete picture, and we are not suggesting final answers. We are trying to encourage you to search for new stories and build new itineraries that are intertwined with this street and others in Kraków. [AN]

Grodzka 28/30

Grodzka 52a

Grodzka 54

Grodzka 56–58

GRODZKA 28/30

OFICYNA: DOM MODLITWY BŁOGOSŁAWIONEJ PAMIĘCI
MORDECHAJA TIGNERA / AN ANNEXE: MORDECHAJ TIGNER’S
PRAYER HOUSE

Dom modlitwy powstał w 1913 roku; uroczyste otwarcie nastąpiło po przebudowie w 1932 roku. W czasie II wojny światowej częściowo zniszczony. Po wojnie znajdował się tam m.in. magazyn włókienniczy, później sala prób Miejskiego Teatru Muzycznego. Kilkakrotnie planowano jego rozbiórkę. Nadal pozostaje w ruinie.

Brama / Gate

Mapy miasta to nie tylko przestrzenie widoczne gołym okiem, piękne fasady i okazałe budynki. Również podwórza, zakamarki, zaułki oraz pasaże mają swoje mapy i atlasy, najczęściej nieznane dla większości przechodniów. Jaka kartografia zdołałaby jednak narysować przestrzenie opuszczone, zapomniane, ruiny, które od ruchliwego turystycznego szlaku oddziela owinięta łańcuchem brama? Jak żyją te miejsca, skoro trudno je dostrzec, poczuć, dotknąć, usłyszeć?

W samym centrum Krakowa, w pobliżu Rynku, oficyna przy ulicy Grodzkiej 28/30 skrywa wybudowany na początku XX wieku, w stylu modernistycznym, dom modlitwy Mordechaja Tignera. Zaniedbana fasada frontowego gmachu i zamknięte drzwi strzegą dostępu do tej historycznej budowli, która niegdyś służyła za miejsce spotkań i modlitw społeczności żydowskiej.

Dziś ta przestrzeń ożywa tylko w wyobraźni ludzi, strzępach wspomnień i rodzinnych opowieści. Karty starych gazet i historyczne dokumenty stanowią zapis przeszłości, która zdaje się skrywać za zamkniętą bramą. Można tej przestrzeni szukać również w tych nielicznych obiektach, które zachowały się z oryginalnego wyposażenia modlitewni. Od czasu do czasu przed bramą kamienicy, na której nie ma żadnej tablicy informacyjnej, zatrzymują się wycieczki. Niektórzy przewodnicy właśnie w tym miejscu przypominają, że przed wojną życie żydowskie w Krakowie było bardzo zróżnicowane i toczyło się w rozmaitych częściach miasta, nie tylko na najczęściej z nim kojarzonym Kazimierzu. [AN, KK]

The prayer house was founded in 1913, and an official opening ceremony took place after its redevelopment in 1932. It was partially destroyed during the Second World War. After the war, it served as a textile warehouse, and later as a rehearsal hall for the Municipal Music Theatre. The local authorities planned to demolish it several times. It still remains in a ruined state.

City maps do not only cover areas that are easily visible, beautiful facades and impressive buildings. Courtyards, recesses, backstreets and passages may also feature on maps and atlases, mostly unknown to passers-by. What kind of cartography would be able to map spaces that are abandoned and forgotten – a ruin separated from busy tourist routes by a gate fastened with a chain? How do such places live if they are hard to see, feel, touch, or hear?

In the very centre of Kraków, near the Main Market Square, in an annexe to the building at 28/30 Grodzka Street stands Mordechaj Tigner’s Prayer House, built in the modernist style at the beginning of the 20th century. The neglected facade of the front building and its locked front door prevent access to this historic house that once served as a place for meetings and prayers by the Jewish community.

Today this space comes to life only in people’s imagination, in fragmentary reminiscences and family stories. Pages of old newspapers and historical documents constitute records of the past that seem to hide behind the closed gate. Some traces of this space can also be found in the few objects that have survived from the original furnishings of the house of prayer. From time to time, a sightseeing group stops at the gate of the front building, which bears no information board. At this spot, some guides remind their audience that, before the war, Jewish life in Kraków was very diverse and went on in various parts of the city, not only in Kazimierz. [AN, KK]

Budynek dawnego domu modlitwy Tignera.
2011 r., fot. Łukasz Kozioł.

Pęknięta płytką ze zniszczonego wnętrza domu modlitwy, wykonana przez fabrykę w Unter Themenau (dziś Břeclav). Wł. Barbara Zbroja.

Mordechaj Tigner’s Prayer House.
2011, photos by Łukasz Kozioł.

Broken tile originating from the prayer house interior, produced by the factory in Unter Themenau (today’s Břeclav). Owned by Barbara Zbroja.

Przebudowa / Redevelopment

O przebudowie bożnicy w 1932 roku donosił m.in. „Nowy Dziennik” – najstarszy polskojęzyczny dziennik żydowski wydawany na ziemiach polskich, który ukazywał się w Krakowie w latach 1918–1939. Ta notatka prasowa stanowi jeden z nielicznych przedwojennych opisów budynku oraz wnętrza:

„Całość objęta odrębnym budynkiem, położonym w podworcu tej realności, składa się z dwóch kondygnacji, parterowej, przeznaczonej dla mężczyzn, oraz piętrowej, obejmującej miejsca dla kobiet. Budynek nakryty jest szklanym dachem, oświetlającym doskonale wnętrze gmachu. Wnętrze domu modlitwy, utrzymane w białym kolorze, ozdobione jest rzeźbami sztukatorskimi. Z sufitu zwisa dwadzieścia kilka ozdobnych świeczników. Nad środkową nawą zwisa piękny wieloramienny świecznik, jakiego cztery identyczne [egzemplarze] ozdabiają komnaty na Wawelu. Na lewo od nawy głównej wmurowana jest dużych rozmiarów tablica z czarnego marmuru poświęcona pamięci błp. Markusa Tignera. Po drugiej stronie podobna, mniejszych rozmiarów, obejmująca nazwiska zarządu bożnicy i jej budowniczych. Całość wykonał arch. inż. Izydor Goldberger”.

[KK]

The redevelopment of the house of prayer in 1932 was reported by “Nowy Dziennik” – the oldest Polish-language Jewish daily published on Polish lands and was issued from Kraków between 1918 and 1939. The following press release contains one of the few pre-war descriptions of the building and its interior:

“The whole [house of prayer] is contained in a separate building, located in the courtyard of this real estate, consisting of two storeys; the first floor is assigned for men and the second floor includes places for women. The building is covered with a glass roof that illuminates the interior of the building perfectly. The interior of the prayer house is white and decorated with stucco sculptures. Twenty-odd ornamental candlesticks hang from the ceiling. Over the middle nave hangs a beautiful multi-armed candlestick – four identical pieces decorate Wawel chambers. To the left of the main nave, there is a large black marble plaque dedicated to Markus Tigner of blessed memory. On the other side, there is a similar, smaller plaque that includes names of the board and builders of the house of prayer. The whole was designed by the architect Izydor Goldberger”.

[KK]

(Nie)obecność / (Non-)presence

Wykonane przed kilku laty fotografie domu modlitwy mogą zafascynować. Imponująca konstrukcja przeszklonego dachu świadczy o niegdyśiejszej świetności budynku i śmiałości architektonicznego projektu. Jednak sama budowla straszy odrapanymi ścianami, zmurszałymi schodami, rdzewiejącymi barierkami i ponurym, zrujnowanym wnętrzem. W okresie gdy wykonywano przedstawione tutaj fotografie, ubolewano nad stanem budynku, który mógłby „stać się atrakcją turystyczną miasta i wystawić chlubne świadectwo wielokulturowości jego mieszkańców”, a tymczasem „obnaża w całej ostrości naszą obojętność”. Religijna i kulturowa historia oficyny upomina się o pamięć. Ta przestrzeń zadaje pytania o wyobrażenia na temat dziedzictwa Krakowa i o jego symboliczną geografię. Trudno powiedzieć, jaki los czeka pozostałości domu modlitwy Tignera. Obecnie nadal stoi zamknięty i opuszczony, odgradzony od ulicy fasadą, gdzie na parterze toczy się normalne miejskie życie, funkcjonują sklepy oraz cukiernia. Podczas naszych badań jeden z okolicznych mieszkańców powiedział, że „synagoga przy Grodzkiej to takie miejsce, które jest, ale nie istnieje”. [AN, KK]

The photographs of the house of prayer – taken some ten years ago – are fascinating. The impressive structure of the glass roof attests to the former splendour of the building and the boldness of its architectural design. However, the building itself is rather uninviting, with its shabby walls, crumbling stairs, rusting railings and a gloomy, ruined interior. At the time when the photographs were taken, many people bemoaned the terrible condition of a building that could “become a tourist attraction of the city and a glorious testimony to the multi-culturalism of its residents”, but instead “exposes our indifference most clearly”. The religious and cultural history of the annexe demands to be remembered. This space poses questions about our notions of Kraków’s heritage and its symbolic geography. It is difficult to say what will happen to the remnants of Tigner’s House of Prayer. At present, it still stands closed and abandoned, separated from the street by a front building, where – on the ground floor – normal urban life goes on, and there are shops and a patisserie. During our research, one of the local residents said that “the synagogue at Grodzka is a place that is, but doesn’t exist”. [AN, KK]

Budynek dawnego domu modlitwy Tignera. 2011 r., fot. Łukasz Koziół.

Poprzednia strona
Nekrolog Markusa Tignera, „Nowy Dziennik” 1931, nr 89, s. 2, ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej.

Otwarcie nowej bożnicy w Krakowie, „Nowy Dziennik” 1932, nr 108, s. 9, ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej.

Podziękowanie, „Nowy Dziennik” 1932, nr 110, s. 22, ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej.

/

Mordechaj Tigner’s Prayer House. 2011, photo by Łukasz Koziół.

Previous page
Markus Tigner obituary, “Nowy Dziennik” [daily newspaper] 1931, No. 89, p. 2, from the Jagiellonian Library collection.

Opening of a new preyer house in Kraków, “Nowy Dziennik” [daily newspaper] 1931, No. 108, p. 9, from the Jagiellonian Library collection.

Acknowledgements, “Nowy Dziennik” [daily newspaper] 1932, No. 110, p. 22, from the Jagiellonian Library collection.

1

3

2

1, 2 – Fot. / Photos by Łukasz Koziół, 2011
3, 4 – Fot. / Photos by Agnieszka Widacka-Bisaga, 2003

4

Tablica z domu modlitwy Mordechaja Tignera, wymiary:
22 × 44 × 2 cm, w zbiorach Muzeum Krakowa.
Na tablicy napis w języku hebrajskim:
„Dusza człowieka jest światłem Boga [Ks. Przysłów 20:27]
Mordechaj Tigner Syn Arona Dawida
Zmarł 11 nisan [5]691 [29 marca 1931 r.]”

A commemorative plaque from the Mordechaj Tigner’s Prayer
House, measurments: 22 × 44 × 2 cm, from the collection of
the Museum of Kraków. An inscription in Hebrew:
“The spirit of man is the candle of the Lord [Prov. 20.27]
Mordechaj Tigner Son of Aron Dawid
Died 11 Nisan [5]691 [29 March 1931]”

Fot. / Photo by Marcin Wąsik

GRODZKA 52A

KOŚCIÓŁ ŚW. ŚW. PIOTRA I PAWŁA, PARAFIA WSZYSTKICH ŚWIĘTYCH / THE CHURCH OF SAINTS PETER AND PAUL, ALL SAINTS PARISH CHURCH

Pierwsza barokowa świątynia zbudowana w Krakowie. Od ulicy kościół oddziela rząd postumentów z posągami dwunastu Apostołów.

The first baroque church built in Kraków. The church is separated from the street by a row of plinths with statues of the twelve Apostles.

Piękny / Beautiful

Wielu naszych rozmówców wskazywało na kościół św. św. Piotra i Pawła jako na najpiękniejszy, najbardziej okazały i przyciągający uwagę punkt przy ulicy Grodzkiej. Wspaniała fasada i imponująca kopuła – naśladujące rzymskie wzory jezuickiego kościoła Il Gesù oraz bazyliki św. Piotra – sprawiają, że krakowski kościół odczytywany jest nie tylko według lokalnej mapy, lecz bywa umieszczany w wyobrażanych oraz zapamiętanych krajobrazach słonecznej oraz pełnej olśniewającej sztuki Italii. „I po co jechać do Włoch?” – zażartowała nawet jedna z naszych rozmówczyń, opisując swój ulubiony widok na kościół, rozciągający się z jednej z okolicznych kawiarni.

Many of our interlocutors singled out the Church of Saints Peter and Paul as the most beautiful, impressive and attractive spot on Grodzka Street. Thanks to its magnificent facade and impressive dome – imitating the Roman designs of the Jesuit church Il Gesù and St. Peter’s Basilica – the Kraków church is perceived not only as a place on the local map, but also in the imagined or remembered landscapes of sunny Italy, resplendent with its dazzling art. “And so why go to Italy?” – joked one of our interviewees, describing her favourite view of the church from one of the local cafés.

Mimo włoskich wzorców i skojarzeń pojezuicka świątynia przy ulicy Grodzkiej jest mocno obecna w historii oraz teraźniejszości Krakowa. Pierwotnie związana z Towarzystwem Jezusowym, po kasacie zakonu w 1773 roku miała wielu użytkowników i opiekunów: Komisję Edukacji Narodowej, cystersów z Mogiły, przez krótki okres służyła jako kościół garnizonowy wojska austriackiego, a nawet miejsce nabożeństw prawosławnych. W 1830 roku przeniesiono tu siedzibę parafii Wszystkich Świętych z nieodległej kolegiaty pod tym wezwaniem, która została ostatecznie rozebrana (o jej historycznej lokalizacji zaświadcza dziś nazwa placu).

Despite Italian designs and associations, the former Jesuit church at Grodzka Street is very strongly present in the past history and present life of Kraków. Originally, it was associated with the Society of Jesus, but after the dissolution of the order in 1773, it has had many users and protectors: the Commission of National Education; the Cistercians from Mogiła; for a short time it served as a garrison church for the Austrian army; and even as a place for Orthodox services. In 1830, the seat of the parish of All Saints was moved here from a nearby collegiate church that was eventually demolished (the square still bears the name of its historic location).

Kościół św. św. Piotra i Pawła przyciąga wielu turystów, których ścieżki na Trakcie Królewskim spletają się z drogami mieszkańców miasta. Dzisiejsi parafianie „od Wszystkich Świętych” chętnie podkreślają piękno „swojego kościoła”. Widzą w nim też miejsce religijnego kultu. „Uwielbiam tam przychodzić – wyznaje jedna z parafianek – akustyka wspaniała. Nie dziwię się, że tam jest mnóstwo koncertów. I on [kościół] ma w sobie to coś... Inaczej się odbiera pewne rzeczy u bernardynów, inaczej u misjonarzy, a jeszcze inaczej u nas. Tak jakby każdy kościół miał swoją duszę...” [AN, BA]

The Church of Saints Peter and Paul attracts many tourists, whose paths on the Royal Route are intertwined with the paths of city residents. Today’s parishioners “from All Saints” gladly emphasize the beauty of “their church”. They also see it as a place of religious worship. “I love going there”, says one parishioner, “it has great acoustics. I’m not surprised there are many concerts. And it [the church] is special... You feel different at the Observants, at the missionaries’ church, and at our place. It’s as if every church has its own soul...” [AN, BA]

Eksperyment / Experiment

W czwartek 27 marca 1851 roku w dawnym kościele św. Genowefy w Paryżu (obecnie Panteon) odbył się pierwszy publiczny pokaz doświadczenia, które pozwala naocznie potwierdzić odkrycie Mikołaja Kopernika o ruchu obrotowym Ziemi. Autorem i pomysłodawcą był francuski fizyk i astronom Jean Bernard Léon Foucault, który zawiesił w kopule świątyni ważące 28 kilogramów i mierzące 67 metrów wahadło. Początkowo gdy wprowadził je w ruch, wahadło kołysało się po linii prostej. Jednak po upływie niedługiego czasu zaczęło się odchylać w prawo, ukazując, że ruch wirowy ziemi wpływa na ruch swobodnie zawieszonego wahadła.

Co łączy tę opowieść z krakowskim kościołem pod wezwaniem św. św. Piotra i Pawła? W jego wnętrzu w niemal każdy czwartek można być świadkiem takiego samego doświadczenia. Podobnie jak podczas pierwszego pokazu wahadło zawieszone jest w okazałej kopule kościoła. To właśnie przestronne wnętrze i jego wysokość pozwalają na przeprowadzenie eksperymentu. Prezentacja wahadła Foucaulta jest otwarta dla wszystkich odwiedzających i odbywa się w tym miejscu regularnie od kilkunastu lat. Jeden z naszych rozmówców stwierdził nawet, że „wahadło wpisało się już w historię kościoła”.

- Krakowskie wahadło Foucaulta:
- jest odlane z żelaza i waży 25 kilogramów,
 - zamocowane jest na drucie o długości 46,5 metra,
 - przy takiej długości i masie okres wahań T wynosi 13,5 sekundy, to znaczy, że przy jednym kołysie wahadło odchyła się o dwie minuty łuku (kąt niezauważalny dla oka),
 - trzeba czekać około sześciu minut, żeby wahadło odchyliło się o jeden stopień,
 - jest to najdłuższe swobodnie zawieszone wahadło foucaultowskie w Polsce. [BA]

On Thursday, 27 March 1851, in the former church of St. Genevieve in Paris (now the Panthéon), the French physicist and astronomer Jean Bernard Léon Foucault gave the first public demonstration of an experiment that allowed visual confirmation of the Earth’s rotation discovered by Nicolaus Copernicus. Foucault hung a pendulum weighing 28 kilograms and measuring 67 meters from the dome of the Panthéon. At first, when it was set in motion, the pendulum swung in a straight line. But after a short time, it began to tilt to the right, demonstrating that the rotation of the Earth influenced the movement of the freely suspended pendulum.

What connects this story to the Kraków Church of Saints Peter and Paul? Inside the church, almost every Thursday, one can witness the same experiment. As in the first demonstration, a pendulum is suspended from the impressive dome of the church. It is the spacious interior and great height of the dome that allows the demonstration to be carried out. Foucault’s pendulum presentation is open to all visitors and has been held regularly here for a dozen or so years. One of our interlocutors even said that “the pendulum is already part of the church’s history”.

- Foucault’s pendulum in Kraków:
- is cast from iron and weighs 25 kilograms,
 - is suspended on a wire 46.5 meters long,
 - with this length and weight, the period T of the pendulum is 13.5 seconds, and that means that with one swing the pendulum deviates by two minutes of arc (the angle is unnoticeable to the eye),
 - one has to wait about six minutes for the pendulum to deviate one degree,
 - this is the longest freely suspended Foucault’s pendulum in Poland. [BA]

Widok z kruchty na niewielki dziedziniec oddzielający kościół św. św. Piotra i Pawła od ulicy Grodzkiej, widoczne ogrodzenie z charakterystycznymi figurami dwunastu apostołów. 2017 r., fot. Marcin Wąsik.

Widok na kościół św. św. Piotra i Pawła z drugiego piętra Collegium Broscianum. 2017 r., fot. Bartosz Arkuszewski.

Podwórze między kościołem św. św. Piotra i Pawła a kościołem św. Andrzeja i klasztorem klarysek. 2017 r., fot. Marcin Wąsik.

View from the porch onto the small forecourt separating the Church of Saints Peter and Paul from Grodzka Street; the railings and the characteristic statues of the twelve Apostles are clearly visible. 2017, photo by Marcin Wąsik.

A view of the Church of Saints Peter and Paul from the second floor of Collegium Broscianum. 2017, photo by Bartosz Arkuszewski.

The courtyard between the Church of Saints Peter and Paul and the Church of St. Andrew and Poor Clares. 2017, photo by Marcin Wąsik.

Panteon / Pantheon

Od początku istnienia Kraków był postrzegany jako miasto, w którym miejsca pochówkowe ważnych postaci stanowiły ważne punkty symboliczne. Związane z rozwojem miasta i państwa pochówki książęce, królewskie czy biskupie, a także pojawiające się wraz z upływem czasu i chętnie nawiedzane przez pielgrzymów groby lokalnych świętych chrześcijańskich oraz żydowskich mędrców to tylko niektóre przykłady wskazujące na wagę takiej symbolicznej geografii.

W XIX wieku wawelska katedra stała się prawdziwym narodowym Panteonem, do którego pielgrzymowano, by przy grobach władców uczyć się o królewskiej przeszłości. Wawelskimi pochówkami postanowiono również uczcić współczesnych bohaterów i największych twórców. Równocześnie rolę swoistego przedłużenia narodowej nekropolii przyjęła Krypta Zasłużonych utworzona w 1880 roku na krakowskiej Skałce.

Gdy w 2009 roku zabrakło tam miejsca na kolejne pochówki, pojawiła się idea utworzenia nowego – trzeciego już w mieście – Panteonu. Za kolejną narodową nekropolię uznano kościół św. św. Piotra i Pawła oraz znajdujące się pod jego prezbiterium krypty. Obok sarkofagu ks. Piotra Skargi w 2013 roku złożono tu sprowadzone z Francji prochy Sławomira Mrożka. Był to pierwszy – i jak dotąd ostatni – pochówek w nowym Panteonie. [AN, BA]

Since the beginning of its existence, Kraków has been seen as a city where burial sites of important figures are significant symbolic places. The resting places of kings, princes and bishops connected with the development of the city, and also the graves of local Christian saints and Jewish sages – eagerly visited by pilgrims – are just some examples indicating the importance of this symbolic geography.

In the 19th century, Wawel Cathedral became a truly national Pantheon, where pilgrims came to learn about royal history at the tombs of kings. Contemporary heroes and the greatest artists were also honoured by burials at Wawel. At the same time, this national necropolis was extended by the creation of the Crypt of Merit in 1880 on Kraków’s Skałka.

When, in 2009, no more space remained for further burials there, the idea of creating a new – third (in the city) – Pantheon was conceived. The Church of Saints Peter and Paul and the crypts under its presbytery were recognised as another national necropolis. In 2013, Sławomir Mrożek’s ashes, which had been brought from France, were laid there next to the sarcophagus of Father Piotr Skarga. It was the first – and so far the last – burial in the new Pantheon. [AN, BA]

Pamiątkowe monety z automatu umieszczonego w kościele św. św. Piotra i Pawła, fot. Kaja Kajder.

Kielich z 1618 r., fundacji ks. Jakuba Schabowskiego, na odwrociu stopy płytka z grawerowanym wizerunkiem św. Jakuba St., który ukazany jest jako wędrowiec z pielgrzymim kijem i muszlą. Wł. parafia Wszystkich Świętych w Krakowie, fot. Anna Niedźwiedź.

Poprzednia strona

Karteczki z prośbami i podziękowaniami składane od wielu lat przez ludzi przy sarkofagu ks. Piotra Skargi (1536–1612) w kościele św. św. Piotra i Pawła oraz zeszyty zawierające spis ich zawartości (spis prowadzony jest od 1980 r.). Wł. parafia Wszystkich Świętych w Krakowie, fot. Malwina Antoniszczak.

Souvenir coins from the machine in the Church of Saints Peter and Paul, photo by Kaja Kajder.

Chalice, 1618, founded by Rev. Jakub Schabowski, at the bottom of its foot a plaque with an engraved image of St. James the Elder depicted as a wanderer with a pilgrim’s staff and a shell. Owned by the All Saints Parish in Kraków, photo by Anna Niedźwiedź.

Previous page

Scraps of paper with written requests and prayers left by people in the Church of Saints Peter and Paul at the sarcophagus of Reverend Piotr Skarga (1536–1612) and notebooks where these requests are registered (register was started in 1980). Owned by the All Saints Parish in Kraków, photo by Malwina Antoniszczak.

GRODZKA 54

KOŚCIÓŁ ŚW. ANDRZEJA I KLASZTOR KLARYSEK / THE CHURCH OF ST. ANDREW AND THE POOR CLARES MONASTERY

Jeden z najstarszych kościołów Krakowa, romański, wnętrze mocno zbarokizowane. Dawniej 30 listopada przychodzili tu znad Wisły rybacy, by prosić św. Andrzeja, swojego patrona, o wstawiennictwo. Do świątyni przylegają zabudowania klasztorne.

Granice / Boundaries

Antropologiczna próba opisanego życia w zakonie kontemplacyjnym nie należy do najłatwiejszych. Badacz staje przed granicą klauzury, której najpewniej nigdy nie przekroczy: drzwiami, furtą, murem, bramą, kratą. Ta wyraźna fizyczna granica ma także wymiar symboliczny. Siostry klaryski mówią o sobie, że prowadzą życie zakonne, ukryte, kontemplacyjne – w odróżnieniu od życia „w świecie”, jakie prowadzą świeccy.

Błędem byłoby jednak mniemanie, że ten wewnętrzny świat pozostaje dla etnografa całkowicie niedostępny. Wrażliwość antropologiczna każe uważnie przyglądać się momentom, kiedy – jak ujął rzecz nasz rozmówca, sąsiad klarysek z ulicy Grodzkiej – „to życie ze środka wychodzi na zewnątrz”. Najbardziej bezpośrednią formą kontaktu z klaryskami stały się dla nas spotkania w rozmównicy, do której wchodzi się od strony dziedzińca położonego pomiędzy kościołem św. św. Piotra i Pawła a kościołem św. Andrzeja. W czasie tych spotkań rozdzielała nas kratka, która w miarę upływu czasu stawała się coraz mniej widoczna.

Przy okazji zauważyliśmy, że na furtę klasztorną zagląda sporo osób: krewni i przyjaciele, turyści, anonimowi wierni. Przychodzą, aby porozmawiać, poprosić o modlitwę, zakupić rękodzieło – różańce i ciasteczka, a także kartki i publikacje przygotowane przez siostry.

W klasztorze kultywowana jest wielowiekowa tradycja hafciarska. Ona również pojawia się w przestrzeni miasta. Szczególnym zwyczajem sióstr jest dekorowanie muru wzdłuż ulicy Grodzkiej na czas procesji Bożego Ciała. Z okien wypuszczane są wówczas haftowane tkaniny z motywami religijnymi. Dziś niektóre z nich ukazują nie tylko tradycyjne symbole eucharystyczne, ale nawiązują też do nowych kultów i współczesnych miejsc pielgrzymkowych. [ASM]

One of the oldest churches in Kraków. It is Romanesque, but its interior has been heavily baroque. In the past, on 30 November, fishermen from the Vistula River used to come here to pray to St. Andrew, their patron, for help. Cloister buildings are adjoined to the church.

An anthropological attempt to describe life in a contemplative order is far from easy. The researcher faces boundaries, which he or she will most probably never cross – doors, gates, walls, and bars. These clear physical boundaries also have a symbolic dimension. The Poor Clares nuns say that they lead a monastic, hidden, contemplative life – unlike the lives of lay people “in the world”.

However, it would be wrong to think that this internal world remains completely inaccessible to the ethnographer. Anthropological sensitivity leads to careful observation of those moments when – as one of our interlocutors, a neighbour of the Poor Clares on Grodzka Street, put it – “this internal life goes outside”. The most direct form of contact for us with the nuns involved meetings in the *locutorium*, accessed from the courtyard located between the Church of Saints Peter and Paul and the Church of St. Andrew. During these meetings we were separated by a grille, which became less and less noticeable over time.

While we were there, we noticed that quite a lot of people come to the convent gate: relatives and friends, tourists, and anonymous believers. They come to talk, ask for intercession, or buy handicrafts – rosaries and cookies, and also cards and publications prepared by the nuns.

The centuries-old tradition of embroidery is cultivated in the convent. The fruits of their labour also appear in the cityspace, for the nuns have a special custom of decorating the wall along Grodzka Street for the Corpus Christi procession: they hang embroidered fabrics with religious motifs from their windows. Today, some of them bear not only traditional Eucharistic symbols, but also references to new cults and pilgrimage sites. [ASM]

Różańce od sióstr klarysek, fot. Bogdan Achimescu.

Podwórze między kościołem św. św. Piotra i Pawła a zabudowaniami klasztoru klarysek, po lewej stronie widoczne wejście do furty klasztornej i rozmównicy. 2017 r., fot. Marcin Wąsik.

Rosaries from the Poor Clares nuns, photo by Bogdan Achimescu.

Courtyard between the Church of Saints Peter and Paul and the Poor Clares Monastery, on the left visible the entrance to the convent gate and *locutorium*. 2017, photo by Marcin Wąsik.

Dźwięki / Sounds

Kiedy zaczynaliśmy badania przy ulicy Grodzkiej, naszą uwagę przykuła szczególna cisza, którą – przy tej tętniącej życiem ulicy – odznacza się kościół św. Andrzeja. W dzienniku badawczym zapisaliśmy nawet pierwsze wrażenia:

„Gdy wchodzi się do kościoła św. Andrzeja, dostępuje się ciszy w samym centrum gwarne go miasta. Grube mury, obniżone wejście, ciężkie zasłony oddzielają od dźwięków *profanum*. Owa głęboka cisza to znacznie więcej niż tylko wytłumienie odgłosów z zewnątrz. Co dziwne, ma ona swoją melodię” (z dzienniczka etnografa, 31 stycznia 2017).

Na ciszę w tej świątyni zwracali też uwagę nasi rozmówcy. Podkreślali, że współgra ona z dźwiękami modlitw oraz śpiewami sióstr, które kilka razy w ciągu dnia dobiegają z chóru lub z kaplicy. O siódmej rano odprawiana jest msza święta, w której uczestniczy całe zgromadzenie klarysek. W trakcie liturgii osoby świeckie i konsekrowane oddziela krata.

W rozmowie z nami klaryski przyznawały, że cele klasztorne zostały zaprojektowane tak, żeby umożliwić głębokie skupienie. Tym niemniej do sióstr dochodzą dźwięki ożywionego miasta, w szczególności ulic św. Gertrudy i Grodzkiej. Mniszki mówią, że dźwięki te stanowią przypomnienie i ponaglą ją do modlitwy za tych, którzy żyją w świecie. [ASM]

Klauzura / Enclosure

Zakon Świętej Klary (łac. *Ordo Sanctae Clarae*), znany jako Drugi Zakon Franciszkański, został założony we Włoszech na początku XIII wieku. Pierwszą polską klaryską została bł. księżna Salomea, córka księcia Leszka Białego, siostra księcia Bolesława Wstydliwego, która przyjęła habit św. Klary w 1245 roku. Na jej prośbę Bolesław Wstydlivy ufundował klasztor klarysek w Zawichoście, skąd zakonnice przeniosły się do Skąty, a następnie, na początku XIV stulecia, do Krakowa.

Zakon klarysek jest zakonem ścisłej klauzury. W klasztorze przy ulicy Grodzkiej mieszkają obecnie 33 siostry w wieku od trzydziestu do osiemdziesięciu trzech lat. Ich rytm życia wyznacza porządek modlitw. Siostry zaczynają dzień o 5.00, a kładą się spać o 22.00, ale w wybrane dni mogą też wstać na modlitwę nocną. Niekiedy poza mury klasztorne dociera stłumiony dźwięk dzwonka zwołującego na modlitwy.

When we started our research on Grodzka Street, our attention was drawn to the extraordinary silence that characterizes St. Andrew’s Church, which stands on this bustling street. In our research journal we recorded our first impressions:

“When you enter the Church of St. Andrew, you experience a deep silence in the very centre of the noisy city. Thick walls, a lowered entrance, and heavy curtains separate this place from the sounds of the profane. This deep silence is much more than just the muffling of sounds from the outside. Strangely, this silence has its own melody”. (From the ethnographer’s journal, 31 January 2017).

The silence in this church was also mentioned by our interlocutors. They emphasized that it harmonizes with the sounds of the nuns’ prayers and songs that emanate several times a day from the choir or from the chapel. At seven in the morning, a Mass is celebrated in which the entire congregation of Poor Clares participates. During the liturgy, lay and consecrated people are separated by a grille.

In conversation with us, the Poor Clares nuns explained that their cloister cells were designed to enable them to achieve deep concentration. Nevertheless, the sounds of the lively city reach the nuns, especially from St. Gertrude Street and Grodzka Street. They say that these sounds are a reminder and “urge” them to pray for those who live in the world. [ASM]

The Order of Saint Clare (Latin: *Ordo Sanctae Clarae*), known as the Second Franciscan Order, was founded in Italy at the beginning of the 13th century. The first Polish Poor Clare nun was Blessed Princess Salomea, daughter of Prince Leszek the White, sister of Prince Bolesław v the Chaste. She adopted the habit of St. Clare in 1245. At her request, Bolesław the Chaste founded a monastery of Poor Clares in Zawichost, from where the nuns moved to Skąta, and then, at the beginning of the 14th century, to Kraków.

The Order of Poor Clares observes strict enclosure. In the cloister at Grodzka Street, there are currently 33 nuns aged between 30 and 83. Their rhythm of life is determined by the prayer schedule. The nuns begin their day at 5.00 a.m., and go to bed at 22.00, but on some days they might get up for night prayers. Sometimes, the muffled sound of a bell calling the nuns to prayer reaches beyond the cloister walls.

Siostry mieszkają w jednoosobowych celach. W klasztorze obowiązuje zasada milczenia. W trakcie pracy klaryski wymieniają jedynie niezbędne informacje, swobodna rozmowa możliwa jest zaś dopiero w czasie odpoczynku, czyli tzw. rekreacji, w przyklasztornym ogrodzie lub specjalnie do tego przygotowanej sali.

Swój krakowski klasztor siostry opisują jako miejsce omodłone przez kolejne pokolenia klarysek. To miejsce modlitwy, ale również ich dom i przestrzeń życia codziennego. Niektórzy sąsiedzi dobrze pamiętają głos należącego do sióstr psa, a starsi mieszkańcy Grodzkiej wspominają nawet o hodowanej niegdyś przy klasztorze krowie. Te znaki codzienności przypominają o żywej obecności sióstr za murami klauzury. [ASM]

Gablotka z szopką krakowską ustawiona na Placu Marii Magdaleny. W tle widoczny kościół św. Andrzeja. Grudzień 2016 r., fot. Marcin Wąsik.

The nuns live in single cells. In the convent, the rule of silence is observed. During work, the nuns exchange only necessary information, and free conversation is possible only during rest periods, i.e. the so-called recreation in the cloister garden or in a room specially prepared for this purpose.

The nuns describe their Kraków convent as a place that has been “saturated with prayer” by successive generations of Poor Clares. This is a house of prayer, but also their home and the space of their daily life. Some neighbours remember the barking of the nuns’ dog, and older residents of Grodzka Street even recall a cow that was once kept near the cloister. These signs of daily life are reminders of the living presence of the nuns behind the enclosure walls. [ASM]

A cabinet with a Kraków Nativity Scene exhibited on Mary Magdalene Square. The Church of St. Andrew in a background. December 2016, photo by Marcin Wąsik.

Procesja Bożego Ciała na ul. Grodzkiej i udekorowane okna klasztoru klarysek. 2017 r., fot. Marcin Wąsik.

Procesja Bożego Ciała na ul. Grodzkiej i udekorowane okna klasztoru klarysek. 2017 r., fot. Anna Niedźwiedź.

Trzy sąsiadujące ze sobą świątynie: kościół św. Marcina, kościół św. Andrzeja oraz kościół św. św. Piotra i Pawła (widoczna kopuła). 2017 r., fot. Kaja Kajder.

Three neighbouring places of worship: St. Martin's Church, St. Andrew's Church, and Saints Peter and Paul's Church (dome visible). 2017, photo by Kaja Kajder.

Ulica Grodzka, kościół św. Marcina (fragment). Rok nieznany, fot. Klemens Bąkowski, z zasobu Archiwum Narodowego w Krakowie, sygn. 29/670/7123.

Grodzka Street, the Church of St. Martin (fragment). Date unknown, photo by Klemens Bąkowski, from the collection of the National Archives in Kraków, catalogue No. 29/670/7123.

GRODZKA 56–58

KOŚCIÓŁ ŚW. MARCINA I PARAFIA EWANGELICKO-AUGSBURSKA / THE CHURCH OF ST. MARTIN AND THE PARISH OF THE EVANGELICAL CHURCH OF THE AUGSBURG CONFESSION

Obecny budynek został wybudowany w połowie XVII wieku dla zakonu karmelitanek bosych. W 1816 roku świątynię otrzymali ewangelicy. Od dwustu lat kościół służy jako miejsce nabożeństw dla luteranów i kalwinów.

The present building was erected in the middle of the 17th century for the Discalced Carmelite Nuns. In 1816 it was given to the Evangelicals. Since then, for two hundred years, the church has served as a place of worship for Lutherans and Calvinists.

Wspólnota / Community

Początki parafii ewangelickiej w Krakowie sięgają 1557 roku, kiedy to w ogrodzie Bonerowskim na Wesołej odprawiono pierwsze publiczne nabożeństwo ewangelickie. Początkowo reformacja zyskała wielu zwolenników, zwłaszcza wśród bogatszych mieszczan oraz w środowisku Akademii Krakowskiej. W 1571 roku przy ulicy św. Jana otwarto kościół ewangelicki. Jednakże w ciągu kolejnych dwudziestu lat zbór stał się obiektem licznych napaści. Ostatecznie, po katastrofalnym w skutkach podpaleniu w 1591 roku, krakowscy ewangelicy przenieśli swoje nabożeństwa do Aleksandrowic, a potem do innych miejscowości.

Dopiero w roku 1816 siedziba parafii ewangelicko-augsburskiej znalazła się przy ulicy Grodzkiej. Senat Wolnego Miasta Krakowa przekazał ewangelikom opuszczony przez poprzednich właścicieli i zaniedbany kościół św. Marcina. Gest ten miał stanowić wyraz zadośćuczynienia za krzywdy, jakie spotkały wcześniej tę społeczność.

Dziś wspólnota parafialna zrzesza ok. 660 osób – głównie wyznania luterskiego. Oprócz kościoła miejscem ciepło opisywanym przez parafian bywa salka katechetyczna oraz niewielki ogródek oddzielający świątynię od ulicy. Podczas nabożeństw otwierane na oścież drzwi stają się łącznikiem między wspólnotą religijną a przestrzenią miasta. Wówczas, mimo gwaru ulicy, przechodnie przemierzający Grodzką mogą usłyszeć dobiegające z wnętrza kościoła śpiewy lub dźwięki organów. [AN, ABH]

The origins of the Evangelical parish in Kraków date back to 1557 when the first public evangelical service was celebrated in Bonerowski Garden on Wesoła Street. Initially, the Reformation gained many followers, especially among wealthy burghers and the circles associated with the Kraków Academy. In 1571, an Evangelical church was opened on St. John Street. However, the Protestant church became the target of many attacks during the next twenty years. Eventually, after a catastrophic arson in 1591, the Kraków Evangelicals moved their services to Aleksandrowice, and then to other places.

It was only in 1816 that the seat of the parish of the Evangelical Church of the Augsburg Confession was established at Grodzka Street. The Senate of the Free City of Kraków gave the Church of St. Martin, which had been neglected and abandoned by its previous owners, to the Evangelicals. This gesture was meant to compensate for the harm suffered earlier by this community.

Today, the parish community consists of some 660 people – mostly Lutherans. Apart from the church, parishioners warmly describe a catechetical room, and a small garden separating the church from the street. During services, the wide open doors become a link between the religious community and the cityspace. At such times, despite the noise and bustle of the street, passers-by can hear the singing coming from the church or the sound of the organ. [AN, ABH]

Etnograf / Ethnographer

Umieszczone w samym kościele oraz na zewnątrz budynku epitafia i kamienne tablice przypominają o historycznych postaciach związanych z parafią ewangelicką w Krakowie. W 2014 roku, podczas obchodów Roku Kolberga, do wnętrza kościoła św. Marcina wróciła tablica pamiątkowa poświęcona Oskarowi Kolbergowi (1814–1890), ojcu założycielowi polskiej etnografii, twórcy kilkudziesięciotomowego zbioru monografii zatytułowanych *Lud, jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusta, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*. Kolberg, który był ewangelikiem, spędził w Krakowie oraz w nieodległych Mogilanach i Modlnicy sporą część życia. Pochowano go na cmentarzu Rakowickim, a w rok po jego śmierci parafia ewangelicka ufundowała poświęconą mu tablicę. Oryginalne epitafium zostało w czasie II wojny światowej zniszczone, a jego pozostałości odnaleziono dopiero w 2012 roku. Niektórzy powiadają, że to właśnie protestancka etyka pracy spowodowała, że Kolberg niestrudzenie, przez kilkadziesiąt lat prowadził badania etnograficzne, żyjąc skromnie i poświęcając całą swoją energię pasji ludoznawczej. Konając, miał wyznać: „Umieram, Bogu dzięki, z tą pociechą, że według sił moich zrobiłem za życia, co mogłem, że nikt mię za próżniaka nie ma i mieć nie będzie, a to, co po sobie zostawiam, przyda się ludziom na długo”. Trudno się oprzeć wrażeniu, że te słowa świetnie korespondują z sentencją umieszczoną nad wejściem do krakowskiej świątyni protestanckiej: *Frustra vivit, qui nemini prodest* („Na próżno żyje, kto nikomu nie przynosi pożytku”). [AN]

Ogródek przed kościołem św. Marcina. 2017 r., fot. Malwina Antoniszczak.

Kościół św. Marcina. 2017 r., fot. Anna Niedźwiedź.

Dwa ułamki z oryginalnej płyty poświęconej Oskarowi Kolbergowi. Tekst pełnej inskrypcji: „Pamięci Oskara KOLBERGA ur. 22 lutego 1814 w Warszawie, zm. 3 czerwca 1890 w Krakowie. Etnografowi, **miłośnikowi i znawcy** ludu **polskiego**” (wytłuszczone litery odpowiadają tekstowi widocznemu na zachowanych fragmentach).

The epitaphs and stone plaques inside and outside the church remind us of historical figures associated with the Evangelical parish in Kraków. In 2014, during the “Kolberg Year” celebrations, a plaque commemorating Oskar Kolberg (1814–1890), the founder of Polish ethnography, was returned to St. Martin’s Church. Kolberg was the author of a collection of regional monographs entitled *People: Their Customs, Ways of Life, Speech, Legends, Proverbs, Rituals, Superstitions, Plays, Songs, Music and Dances*. Kolberg, who was an Evangelical, spent much of his life in Kraków and in the nearby villages of Mogilany and Modlnica. He was buried at the Rakowicki cemetery and, one year after his death, the Evangelical parish funded the plaque commemorating him. The original epitaph was destroyed during the Second World War and its remains were only found in 2012. Some say that it was thanks to his Protestant work ethic that Kolberg was able to conduct his ethnographic studies tirelessly for several decades, living modestly and devoting all his energy to his ethnographic passion. On his deathbed, he reportedly confessed: “I’m dying, thank God, with this comfort that according to my strength I have done in my life everything I could, that nobody would take me for an idler, and what I leave behind me will be useful to people for a long time”. It is difficult to resist the impression that these words perfectly correspond with the sentence placed above the entrance to St. Martin’s Church: *Frustra vivit, qui nemini prodest* (“In vain he lives, who benefits nobody”). [AN]

The little garden in front of St. Martin’s Church. 2017, photo by Malwina Antoniszczak.

St. Martin’s Church. 2017, photo by Anna Niedźwiedź.

Two pieces from an original stone plaque dedicated to Oskar Kolberg. The text of the original inscription was: “To the memory of Oskar KOLBERG, born 22 February 1814 in Warsaw, died 3 June 1890 in Kraków. Ethnographer, enthusiast and expert on Polish people [folk]” (letters visible on two pieces refer to words: “enthusiast and expert” and “Polish”).

Pieśni / Songs

W większości Kościołów chrześcijańskich ważną funkcję pełni muzyka. Współtworzy ona liturgię, jest rodzajem modlitwy. Niekiedy – muzyczną ilustracją tekstu religijnego.

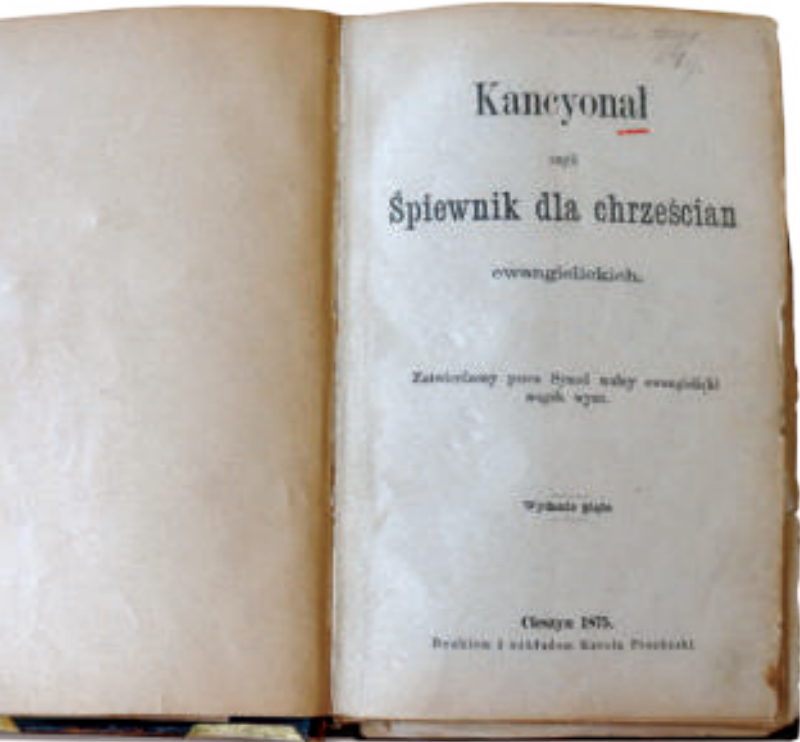
Pieśni i hymny upowszechniane w językach lokalnych odgrywały ważną rolę już u początków reformacji. Marcin Luter przygotował *Śpiewnik dla ludu*, w którym znalazło się 37 pieśni z tekstami przetłuszczonymi z łacińskich pierwszorzorów lub opartymi na biblijnych psalmach. Także polscy zwolennicy reformacji szybko zaadaptowali tę muzykę. Ponadto już w XVI wieku na ziemiach polskich powstało kilka ewangelickich kancjonałów zawierających zapis melodii oraz słów w języku polskim. Dzięki hymnom cały zbór miał aktywnie włączać się w nabożeństwo. Teksty pieśni, nierzadko kilkunastozwrotkowe, były źródłem rozważań i katechezy.

Śpiew kongregacji to stały element nabożeństw w kościele św. Marcina. Używane przez wiernych śpiewniki zawierają nie tylko nowe opracowania i teksty, ale także te historyczne – autorstwa Marcina Lutra oraz zaczerpnięte z pierwszych ewangelickich kancjonałów. Dla wiernych grają organy, wykorzystywane również podczas organizowanych w świątyni koncertów Polskiego Towarzystwa Bachowskiego. [AN]

In most Christian churches music plays an important role. It contributes to the liturgy and is a kind of prayer. Sometimes it is a musical illustration of a religious text.

Songs and hymns, popularized in local languages, played an important role at the beginning of the Reformation. Martin Luther prepared *A Songbook for the People* that contained 37 songs with texts translated from Latin originals or based on biblical psalms. Polish followers of the Reformation also quickly adopted this music. In addition, as early as the 16th century, several Evangelical hymnbooks containing scores of melodies and words in Polish were published in Polish lands. Thanks to the hymns, the whole congregation was to be actively involved in the service. The lyrics of the songs, often consisting of a dozen or so stanzas, were a source of reflection and religious instruction.

Singing by the congregation is a constant element of services in the Church of St. Martin. The songbooks used by the faithful include not only new arrangements and lyrics, but also historical ones – by Martin Luther and ones taken from early Evangelical hymnbooks. During services, the congregation can enjoy the sound of the organ, which is also used during concerts organized by the Polish Bach Society. [AN]

Pieczęcie parafialne, XVI–XX w. Parafia ewangelicko-augsburska w Krakowie, fot. Kaja Kajder.

Poprzednia strona
Kancjonał czyli śpiewnik dla chrześcijan ewangelickich, wydanie piąte, Cieszyn 1875, drukiem i nakładem Karola Prochaski. Wł. parafii ewangelicko-augsburskiej w Krakowie, fot. Kaja Kajder.

Parish stamps, 16th–20th century. Owned by Evangelical parish in Kraków, photo by Kaja Kajder.

Previous page
Cantionale that is a Songbook for Evangelical Christians, 5th edition, Cieszyn 1875, printed by Karol Prochaska. Owned by the Evangelical parish in Kraków, photo by Kaja Kajder.

PODSZEWKA ULICY / THE LINING OF THE STREET

Cytaty pochodzą z badań etnograficznych poświęconych ulicy Grodzkiej prowadzonych od stycznia do czerwca 2017 roku przez Kaję Kajder (koordynatorkę), Alicję Soćko-Muchę, Bartosza Arkuszewskiego i Alicję Baczyńską-Hryhorowicz.

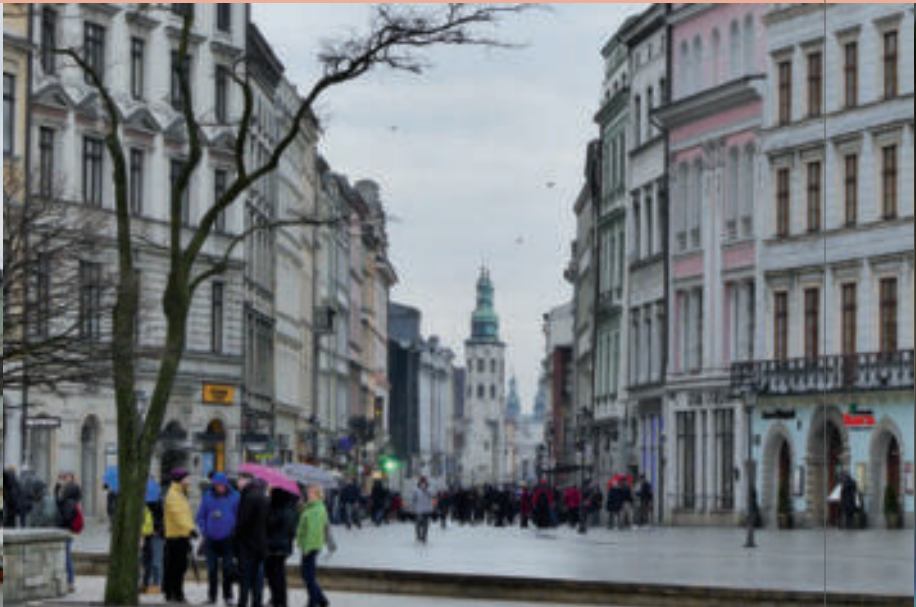
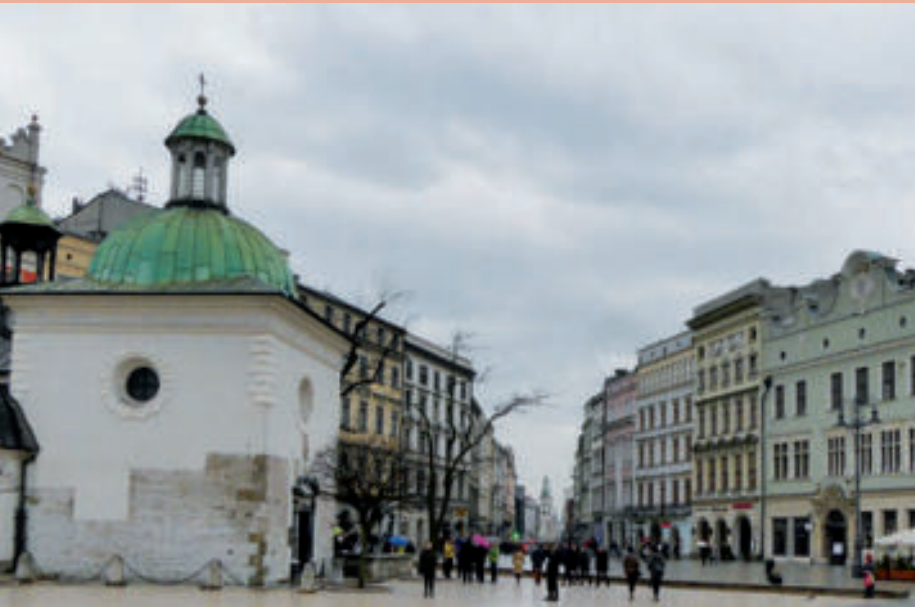
Quotes from ethnographic fieldwork dedicated to Grodzka Street which were conducted from January to June 2017 by Kaja Kajder (coordinator), Alicja Soćko-Mucha, Bartosz Arkuszewski and Alicja Baczyńska-Hryhorowicz.

— Ta perspektywa od strony Rynku, gdy patrzę w ulicę Grodzką – to dla mnie najpiękniejsza perspektywa krakowska. [...] Dominują te dwie wieżyczki świętego Andrzeja. [...] Jakiś rok, dwa lata temu spotkałem się z koleżanką, z którą pracowałem przez trzydzieści parę lat. [...] Był piękny, letni dzień. Odruchowo siadłem na wprost tego „lejka” – bo Grodzka takim lejkiem jakby wchodzi, właściwie wychodzi z Rynku. Siadłem i mówię jej: „Wiesz co, tak mi się udało, taki mam widok, że aż mnie zatyka”.

[Andrzej, mieszkaniec Krakowa]

— This view from the Main Market Square, when I look towards Grodzka Street – it’s the most beautiful view of Kraków for me. [...] It’s dominated by these two towers, of St. Andrew’s church. [...] One or two years ago, I met with a former colleague I had worked with for over thirty years. [...] It was a beautiful summer’s day. Instinctively, I sat down directly opposite this “funnel” – because Grodzka enters, or rather leaves the Main Market Square via such a funnel. I sat down and said to her: “You know, I’ve been so lucky, I have such a view, it’s just breathtaking”.

[Andrzej, a resident of Kraków]

RYNEK / MARKET SQUARE

ULICA GRODZKA / GRODZKA STREET

— Pamiętam Grodzką od dziecka [...], ponieważ moja babcia mieszkała przy tej ulicy. [...] To jest odległe wspomnienie, sprzed pół wieku... Z tego, co pamiętam, był tu sklep z zabawkami – bardzo duży, miał chyba dwie witryny. [...] To był sklep, do którego się chodziło, był tam od zawsze! [Aleksandra, członkini parafii ewangelicko-augsburskiej, historyczka sztuki]

— Przyznam, że bardzo sporadycznie o tym mówię. Ale jeżeli już mówię, jeżeli wiem, że grupa jest zainteresowana tematyką żydowską, to wyrażam smutek i oburzenie, że choć gdzieś tam są tabliczki z informacjami o tym, że w tym miejscu stał dany budynek – w tym przypadku takiej informacji nie ma. [...] To bardzo duże niedopatrzenie [...]. [Kasia, przewodniczka po Krakowie]

— I remember what Grodzka Street looked like when I was a child [...], because my grandmother used to live on this street. [...] It’s a distant memory from a half a century ago... As far as I remember, there was a toy shop here – a very large shop, I think it had two windows. [...] It was a very popular shop and it had been there for ages! [Aleksandra, a member of the parish of the Evangelical Church of the Augsburg Confession, an art historian]

— I admit that I only very occasionally speak about it. But if I do speak, if I know that my group is interested in Jewish topics, then I express my sadness and indignation that – although in some places there are signs with information that such and such a building used to be here – in this case there is no information. [...] This is a grievous oversight [...]. [Kasia, a tour guide to Kraków]

2

Reklamy zamieszczone w *Ilustrowanym przewodniku po Krakowie* Józefa Jezierskiego. Wyd. w latach 1909–1910, przewodnik użyzony przez Alicję Małetę.

Budynek przy ul. Grodzkiej 28/30, w oficynie mieści się dom modlitwy. Marzec 2017 r., fot. Kaja Kajder.

Budynek dawnego domu modlitwy Tignera. 2011 r., fot. Łukasz Koziół.

28/30

Advertisements published in Józef Jezierski’s *An Illustrated Guide to Kraków*. Year of publication 1909–1910. Courtesy of Alicja Małeta.

Tenement house at 28/30 Grodzka Street, the prayer house was located in its annexe. March 2017, photo by Kaja Kajder.

Mordechaj Tigner’s Prayer House. 2011, photo by Łukasz Koziół.

— *Jeżeli chodzi o otrzęsiny [...] starsze lata przygotowywały cały program... w tych piwnicach. [...] Był pierwszy rok, w komplecie, oraz właśnie ci mistrzowie ceremonii, czyli studenci starszych lat – ale też i kierownik katedry. Pani profesor z pełną powagą brała kawałek sochy, z takim drewnianym sośnikiem, co tam się wbijał w ziemię. Albo z sochoрем do przerzucania siana [...]. Każdy podchodził i pani profesor dotykała go tym sochorem, wygłaszając formułkę: „nadaję ci status studenta etnologii”. No i zawsze była też przygotowana jakaś część artystyczna, poczęstunek...*

[Małgorzata, wykładowczyni w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej uJ]

— *As for the initiation ceremony [...] older students prepared the whole programme... in those cellars. [...] All the freshers were there, and then those masters of ceremonies, that is, the senior students – but also the head of the Institute. The professor, in all seriousness, took hold of a piece of an old wooden plough with a part that was used to dig up the earth... or a sochor, an implement for handling hay [...]. Everyone approached in turn, and the professor dubbed them with the sochor, declaring: “I pronounce you an ethnology student”. And there was always an artistic programme, and some refreshments...*

[Małgorzata, a lecturer at the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology, Jagiellonian University]

52/54

Otrzęsiny studentów pierwszego roku etnologii, Collegium Broscianum, ul. Grodzka 52. 1976 r., ze zbiorów Iwony Karwowskiej i Urszuli Skrzyńskiej, Archiwum Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej uJ. Za wyszukanie materiałów dziękujemy pani Elżbiecie Duszeńko-Król.

Initiation ceremony of first-year students of ethnology, Collegium Broscianum, 52 Grodzka Street. 1976, from the collection of Iwona Karwowska and Urszula Skrzyńska, the Archives of the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology, Jagiellonian University. For indicating the materials we would like to thank Elżbieta Duszeńko-Król.

— *To niesamowite, że ten kościół widać właściwie z każdego miejsca w Krakowie, nieważne, czy się jest na którymś z kopców, czy na Wawelu. Z całego miasta widać kopułę, ale od strony naszego budynku wygląda on zupełnie inaczej. Mnie się nawet bardziej podoba. [...] Tak jakby się patrzyło zupełnie na obraz. Jest niesamowity. Moim zdaniem ten kościół wygląda od tej strony lepiej niż nawet od Grodzkiej.*

[Małgorzata, wykładowczyni w Instytucie Religioznawstwa uJ]

— *Widzę bardzo duże zainteresowanie grup, którym w soboty pokazuję Grodzką i akurat mamy szczęście trafić na parę młodą. [...] Wielką atrakcją jest dla grupy to, jak akurat młodzi wchodzą albo wychodzą ze świątyni. [...] Bardzo często ludzie są zszokowani, jak to pięknie wygląda, ilu jest gości, jaka bogata oprawa – więc jest okazja, żeby wytłumaczyć, że u nas śluby i wesela mają ogromne znaczenie; że to nie jest tylko rodzinny obiad, lecz wielka tradycja. I istotne wydarzenie, tak kulturowe, religijne, jak i po prostu rodzinne.*

[Kasia, przewodniczka po Krakowie]

52/54

Dachy budynków przy ulicy Grodzkiej. Rok nieznany, z zasobu Archiwum Narodowego w Krakowie, sygn. 29/670/4519.

Widok na kościół św. św. Piotra i Pawła z drugiego piętra Collegium Broscianum. 2017 r., fot. Marcin Wąsik.

Para młoda na progu kościoła św. św. Piotra i Pawła. 2012 r., fot. Alicja Małeta.

— *It's amazing that you can see this church from practically anywhere in Kraków, whether you're on one of the mounds or at Wawel Castle. You can see the dome from all over the city, but it looks quite different when viewed from our building. I like it even more. [...] It's as if you were looking at a picture. It's amazing. In my opinion, this church looks even better from this side than from Grodzka Street.*

[Małgorzata, a lecturer at the Institute of Religious Studies, Jagiellonian University]

— *I see how interested my groups are when I show them Grodzka Street on Saturdays and we are lucky enough to see a happy couple. [...] It's a great attraction for a group when a bride and groom enter or leave the church. [...] Very often, people are shocked to see how beautiful it looks, how many guests there are, how lavish the wedding is – so it's a good opportunity to explain how hugely important weddings are in our country; that it's not just a family dinner, but a great tradition. And an important cultural, religious, and family event.*

[Kasia, a tour guide to Kraków]

52 A

Roofs of buildings on Grodzka Street. Date unknown, from the collection of the National Archives in Kraków, catalogue No. 29/670/4519.

A view of the Church of Saints Peter and Paul from the second floor of Collegium Broscianum. 2017, photo by Marcin Wąsik.

A young couple outside Saints Peter and Paul's Church. 2012, photo by Alicja Małeta.

— *Nigdy nie odznaczałem się zbyt pięknym charakterem pisma odręcznego. We wczesnej podstawówce – miałem wtedy jakieś osiem lat – ćwiczyłem pisanie, przepisyując i przerysowując przewodnik po Krakowie. I jedyna kartka, która mi się z tego zachowała, pokazuje i opisuje kościół świętego Andrzeja.*
[Marek, doktorant w Instytucie Historii Sztuki uJ]

— *Lubię ten ogródek przed kościołem świętego Marcina. [...] On mi się zawsze kojarzył dobrze – wbiegając do kościoła tuż przed nabożeństwem, to były te trzy kroki oddechu, kiedy miałem okazję się wyciszyć z tego całego harmidru, który zostawiałem za sobą, uspokoić się i nastawić na to, żeby się skupić na czymś istotnym, na czymś bardziej duchowym.*
[Paweł, członek parafii ewangelicko-augsburskiej]

— *I’ve never had beautiful handwriting. In the early years at my primary school – when I was 8 or so – I used to practise my handwriting by copying out a guidebook to Kraków. And the only page that has survived shows and describes St. Andrew’s Church.*
[Marek, a PhD student at the Institute of Art History, Jagiellonian University]

— *I like this little garden in front of St. Martin’s Church. [...] I’ve always had good feelings about it. Sometimes when I rush to the church just before the service, I take these three calmer steps; it’s a brief respite when I can calm down, leave the whole chaos behind me, and begin to focus on something important, more spiritual.*
[Paweł, a member of the parish of the Evangelical Church of the Augsburg Confession]

— *Ten kościół na końcu [ulicy], ten mały, Idziego... To taki nietypowy punkt. Również dlatego, że stoi pod Wawelem. Bo Wawel jest taki wielki, okazały, a on jest taki słodki, malutki, nietypowy, niepozorny.*
[Basia, absolwentka Prywatnego Gimnazjum nr 8 im. Mikołaja Reja, które znajduje się przy ulicy Grodzkiej]

— *Powiem szczerze, że jak mam wolny dzień, to nie chodzę na Grodzką, bo mam jej przesyt.*
[Anna, sprzedawczyni w sklepie jubilerskim]

— *This church at the end [of the street], this little one, St. Giles’... It’s a very unusual spot. Partly because it’s located at the foot of Wawel Castle. And Wawel is so big, so magnificent, and the church is so sweet, tiny, untypical, and inconspicuous.*
[Basia, a graduate of Mikołaj Rej Private Middle School No. 8, located on Grodzka Street]

— *To be honest, when I have a free day, I don’t come to Grodzka Street, because I’ve had enough of it.*
[Anna, a saleswoman in a jeweller’s shop]

54

Kartka z zeszytu, o której opowiada Marek.

Wejście do kościoła św. Marcina. 2017 r., fot. Marcin Wąsik.

56–58

The page from the notebook Marek was talking about.

In front of the St. Martin’s Church. 2017, photo by Marcin Wąsik.

67

Procesja Bożego Ciała; ołtarz przed kościołem św. Idziego. Czerwiec 2017 r., fot. Anna Niedźwiedź.

Pochód Patriotyczny z okazji Święta Narodowego Trzeciego Maja pod Wawelem. Maj 2016 r., fot. Kaja Kajder.

← WAWEL

Corpus Christi procession; an altar by the St. Giles church. June 2017, photo by Anna Niedźwiedź.

Patriotic March, celebrations dedicated to an anniversary of The Constitution of May 3 (1791), by the Wawel Castle. May 2016, photo by Kaja Kajder.

IV

KRZYŻE / CROSSES

Fot. / Photo by Marcin Wąsik

KRZYŻE – SACRUM OCZYWISTE? /
CROSSES – THE OBVIOUS SACRED?

Mogłoby się wydawać, że krzyż – najważniejszy symbol chrześcijaństwa – stanowi jasne i wyraźne przywołanie *sacrum*. Jego obecność w przestrzeni miasta „mapuje” obszary uznawane za święte, wydzielając je ze strefy *profanum*.

Kraków jest usiany krzyżami wyznaczającymi miejsca historycznych i współczesnych świątyń chrześcijańskich. Choć dominują łacińskie, dostrzec można także inne, przypominające o obecności w mieście wielu tradycji chrześcijańskich.

Jednak uważniejsze przyjrzenie się roli krzyży w przestrzeni miasta komplikuje podziały na to, co sakralne, i na to, co związane z *profanum*. Krzyże niosą ze sobą nie tylko znaczenia religijne. Niekiedy wyznaczają przestrzenie pamięci i obszary wspólnotowych odwołań do przeszłości lub określonych przekonań politycznych. Bywają związane z rodzinnymi i indywidualnymi historiami. Funkcjonują też jako świeckie symbole przynależności do konkretnych społeczności. A nawet – przeistaczają się w znaki reklamowe.

Zafascynowała nas różnorodność i niejednoznaczność krzyży oraz związanych z nimi przestrzeni. Dlatego pokazujemy wybrane historie i tradycje, a także konflikty wokół krakowskich krzyży. Wskazują one na nieoczywistość granic między *sacrum* a *profanum*, których wyraźne zakreślenie na mapie miasta okazuje się często bardzo trudne. [AN]

It might seem that a cross – the most important symbol of Christianity – is a clear and obvious reference to the sacred. Its presence in the cityspace “maps” the areas that are considered to be sacred, separating them from areas of the profane.

Kraków is dotted with crosses that indicate sites of historical and contemporary Christian places of worship. Although Latin crosses dominate, there are also other crosses, reminders of the presence of many Christian traditions in the city.

However, a closer look at the role of crosses in the cityspace complicates simple divisions into sacred and profane. Crosses do not only carry religious significance – sometimes they indicate areas of memory and common references to the past or particular political convictions. Sometimes they are related to family and individual stories. They also function as secular symbols of belonging to specific communities. And they can even transform into advertising signs.

We were fascinated by the diversity and ambiguity of crosses and the spaces related to them. That is why we have presented selected stories and traditions, and also some conflicts over Kraków crosses. They show that the boundaries between the sacred and the profane are often far from obvious, and it can be very difficult to demarcate these areas. [AN]

Ślady pamięci /
Traces of Memory

Cerkwie /
Orthodox and
Greek Catholic
churches

Ruchomy krucyfiks /
Movable crucifix

Odznaka /
Badge

Pomnik /
Monument

Kamień /
Stone

Drzewo /
Tree

Pejzaż miasta /
The Cityscape

Kotwica /
Anchor

Pejzaż miasta / The cityscape

Już w okresie przedlokacyjnym (przed 1257 rokiem) Kraków stynał jako miasto wielu kościołów. Były one gęsto umiejscowione na wzgórzu wawelskim i w przylegającej do niego osadzie Okół, która rozciągała się od Wawelu po dzisiejszy plac Dominikański, wzdłuż ulicy Grodzkiej. Świątynie budowano również na obszarach dzisiejszego Starego Miasta oraz na okolicznych wzniesieniach, które stanowiły dogodne miejsca wśród szeroko się wtedy rozlewających licznych odnóg Wisły i jej dopływów. Lokacje Krakowa, a także Kazimierza i Kleparza przyciągnęły nowe zakony, które wznosiły świątynie fundowane obok kościołów miejskich, często konkurujące z nimi rozmiarami i okazałością.

Najstarsze panoramy Krakowa ukazują las kościelnych wież rozciągający się w obrębie murów miejskich, nad którym górują hełmy katedry. Ten specyficzny pejzaż miasta wciąż bywa przedmiotem dumy krakowian – ale też tematem uszczypliwych żartów na temat klerykalności miasta, w którym „gdzie nie spojrzysz, tam kościół”. Nawet niedawno zbudowane świątynie i sanktuaria wybijają się w panoramie całego miasta. Ich monumentalne rozmiary i styl często wzbudzają kontrowersje.

Kiedy na prawym brzegu Wisły otwarto Centrum Kongresowe, wielu krakowian spacerujących wzdłuż bulwarów i popijających piwo w ulubionych nadrzecznych knajpkach z ironicznym rozbawieniem dostrzegło, że ten nowoczesny przeszklony budynek zdaje się zwieńczony krzyżem. Rzeczywiście, patrząc od strony ujścia Wilgi i Ludwinowa, można odnieść wrażenie, że spory krzyż wieńczący wieżę modernistycznego kościoła na Dębnikach stanowi element konstrukcyjny nowego Centrum Kongresowego. [AN]

Already in its pre-location period (before 1257), Kraków was famous for having many churches. They were densely located on Wawel Hill and in an adjacent settlement called Okół, which stretched from Wawel to today's Dominikański Square, along Grodzka Street. Churches were also built in areas occupied by today's Old Town and on nearby hills, which were convenient places among the broad and numerous branches of the Vistula River and its tributaries. The location of Kraków, as well as that of Kazimierz and Kleparz, attracted new orders, which erected their houses of worship beside the city churches, often competing with them in size and splendour.

The oldest panoramas of Kraków show a forest of church towers within the city walls, overlooked by Wawel Cathedral. This specific cityscape still tends to be a source of pride for Cracovians – but it is also the subject of biting jokes about the clericalism of a city in which “wherever you look, there is a church”. Even the newly built houses of worship and sanctuaries stand out in the panorama of the whole city. Their monumental size and style often provoke controversy.

When the Congress Centre was opened on the right bank of the Vistula, many Cracovians strolling along the boulevards and drinking beer in their favourite riverside pubs noticed with amusement that this modern building seemed to be crowned with a cross. Indeed, looking from the mouth of the Wilga river and from Ludwinów, one may get the impression that the large cross atop the tower of the modernist church in Dębniki is part of the new Congress Centre. [AN]

Ślady pamięci / Traces of memory

Dedykowane ofiarom wypadków drogowych proste krzyże, krucyfiksy, krzyżopodobne konstrukcje z zawieszonymi na poprzecznicy felgami przełamują monotonię krajobrazu nowoczesnych miast za sprawą swojej nieoczekiwanej obecności. Stoją w najbardziej ruchliwych punktach Krakowa – przy ulicach, szerokich arteriach, wiaduktach i tunelach. Racjonalnie zaplanowaną i uporządkowaną sieć komunikacyjną zakłócają widokiem utrwalonych na zdjęciach twarzy, kommemoratywnych napisów, zapalonych zniczy, świeżych kwiatów... Przypominają o kruchości życia, ostrzegają przed brawurą i bezmyślnością.

Do anonimowych i stypizowanych „nie-miejsc”, by posłużyć się metaforą Marca Augé, wprowadzają ślady pamięci o konkretnych ludziach i związanych z nimi tragicznych wydarzeniach, jednocześnie te miejsca indywidualizując. Przeistaczają się w cenotafy, symboliczne mogiły bez zwłok, przy których bliscy mogą się zebrać, zapalić światełka i optakiwać zmarłych.

Krzyże takie dzięki odwołaniom do symboliki chrześcijańskiej sakralizują przestrzeń i są żywym, spontanicznie manifestowanym znakiem wiary. Odtwarzają bowiem archaiczny gest pokutny chrześcijan, znany od czasów średniowiecza i wciąż podtrzymywany w wielu zakątkach Europy. Miał on pomóc przedwcześnie zmarłemu w odkupieniu doczesnych win i spokojnym oczekiwaniu na życie wieczne. [MGC]

Simple crosses, crucifixes, and cross-like structures with wheel rims hung on the crossbeam, which have been put up to commemorate victims of road accidents, break the monotony of modern cityscapes. They stand in the busiest spots in Kraków – streets, main roads, flyovers and tunnels. The rationally planned and organized road transport network is disturbed by the sight of faces captured on photographs, commemorative inscriptions, lit candles, fresh flowers... They remind us of the fragility of life, warn against bravado and recklessness.

They introduce traces of memory about particular people and their tragic fate to anonymous and stereotypical “non-places”, to use Marc Augé’s concept, and thereby impose an individual character on these places. These spots are transformed into cenotaphs, symbolic graves without corpses, where loved ones can gather, light candles and mourn the dead.

These crosses, thanks to references to Christian symbolism, sacralize space and are living and spontaneous signs of faith. They recreate the archaic penitential gesture of Christians, known since the Middle Ages and still upheld in many parts of Europe. It was supposed to help those, who had died prematurely, to atone for their temporal sins and to calmly await eternal life. [MGC]

Fot. / Photos by Monika Golonka-Czajkowska

Kotwica / Anchor

Nietypowy krzyż w formie zgeometryzowanej kotwicy podwieszanej pod dachem nowohuckiej Arki Pana – pierwszej świątyni wybudowanej w nowej dzielnicy – to jeden z symboli tej części Krakowa. Przez wiernych bywał często interpretowany jako znak ideowej transformacji, którą przeszła Nowa Huta, przekształcając się z zaplanowanego jako wzorcowe socjalistycznego miasta Polski Ludowej w miejsce „walki o krzyż”.

Od początku istnienia dzielnica ta była przedmiotem ideologicznej rywalizacji o „rząd dusz” zamieszkujących ją robotników. Konflikt między władzą a Kościołem zaczął się tlić już w czerwcu 1949 roku, kiedy na polach wsi Mogiła ustawiono namioty budowniczych i zaczęto wznosić pierwsze osiedla. Miejscowość ta, znana od wieków przede wszystkim z najstarszego polskiego sanktuarium Pana Jezusa Ukrzyżowanego, prowadzonego przez przybyłych tu w 1222 roku ojców cystersów, teraz miała się stać główną sceną największej inwestycji „planu budowy podstaw socjalizmu”, jak określano tzw. plan sześcioletni (1950–1955).

Już z początkiem lat pięćdziesiątych okazało się, że wchłonięte przez miasto sanktuarium, wiejskie kościoły i kaplice nie są w stanie pomieścić coraz większej liczby wiernych. W okresie destalinizacji, kiedy władze kościelne otrzymały teren u zbiegu ówczesnych ulic Marksa i Majakowskiego, miejsce to konsekrowano i ustawiono na nim (w marcu 1957 roku) drewniany krzyż. Trzy lata później, 27 kwietnia 1960 roku, gdy decyzją władz ten sam krzyż miał zostać usunięty, w jego obronie stanęli mieszkańcy okolicznych bloków. Spontaniczny protest przerodził się w gwałtowny konflikt, a potem w otwartą, pełną tragicznych zwrotów akcji uliczną bitwę między mieszkańcami a oddziałami zomo.

Tak zwana nowohucka walka o kościół skończyła się w 1977 roku, kiedy po blisko dziesięciu latach budowy ówczesny arcybiskup krakowski Karol Wojtyła konsekrował nową świątynię pw. Matki Bożej Królowej Polski, znaną jako Arka Pana. Dla wielu mieszkańców Nowej Huty miejsce to jest przedmiotem szczególnej dumy, symbolem wytrwałej walki w obronie przekonań religijnych. [MGC]

An unusual cross in the form of a geometric anchor hung under the roof of the Nowa Huta church called “Arka Pana” (“the Lord’s Ark”) – the first house of worship built in the new district – is one of the symbols of this part of Kraków. It was often interpreted by the faithful as a sign of the ideological transformation of Nowa Huta that had metamorphosed from a model socialist town of the Polish People’s Republic into the site of the “Battle for the Cross”.

From the beginning of its existence, this district was the subject of an ideological rivalry for the “hearts and minds” of the workers who inhabited it. The conflict between the authorities and the Church began as early as June 1949, when tents for builders were put up in fields near the village of Mogiła, and the construction of new housing complexes started. This village, known for centuries as the location of the oldest Polish Sanctuary of Lord Jesus Crucified, run by the Cistercians, who arrived here in 1222, was to become the main stage for the largest investment in the “plan of building the basis of socialism”, as the Six-Year Plan (1950–1955) was called.

At the beginning of the 1950s, it turned out that the sanctuary, as well as other village churches and chapels absorbed by the new district, could not accommodate the growing number of the faithful. In the period of de-Stalinisation, when the church authorities received an area at the junction of the streets then called Marx and Majakowski Streets, the place was consecrated and a wooden cross was erected on it (in March 1957). Three years later, on 27 April 1960, when the authorities decided they were going to remove the cross, the inhabitants of neighbouring blocks defended it. The spontaneous protest turned into a violent conflict, and then into an open street battle – full of tragic turns – between the residents and zomo troops.

The so-called Nowa Huta Battle for the Church ended in 1977, when after nearly ten years of construction, the then Archbishop of Kraków Karol Wojtyła (later Pope John Paul II) consecrated the new Church of Our Lady the Queen of Poland, popularly known as “the Lord’s Ark”. For many inhabitants of Nowa Huta, this place is an object of special pride, a symbol of a persistent struggle in the defence of religious beliefs. [MGC]

Fot. / Photo by Monika Golonka-Czajkowska

Drzewo / Tree

Krzyże pojawiają się w przestrzeni miasta, współtworząc kapliczki – małe *loca sacra*. Ich usytuowanie wskazuje często na granice historycznych osad i wsi, które dziś są już częścią krakowskiej aglomeracji. Tak zwane Boże Męki strzegły kiedyś miejsc niebezpiecznych – rozstajów. Wierzano, że krzyż uchroni przechodniów przed atakami złych sił oraz da ukojenie błagającym się duszom samobójców i złoczyńców, których w takich miejscach chowano.

Obecnie wiele starych kapliczek znajduje się między blokami, wśród nowoczesnych zabudowań lub enklaw zieleni, gdzie wiodą swoje ciche życie. Niektóre są profesjonalnie odnawiane, inne upiększane domowymi sposobami. Ktoś przynosi do nich kwiaty, zapala świece, zmienia dawne obrazki lub przemalowuje figurki zgodnie z własnym gustem. Często w niszach ponadstuletnich kapliczek pojawiają się wizerunki Jana Pawła II czy siostry Faustyny – nowych świętych związanych z Krakowem.

Kiedy prowadziliśmy badania etnograficzne podczas corocznej pielgrzymki „Śladami Karola Wojtyły Robotnika”, która przemierza trasę z krakowskich Dębni, przez kamieniołomy na Zakrzówku, aż do nowych sanktuariów w Łagiewnikach, naszą uwagę przykuła szczególna „kapliczka” – krucyfiks ukryty na drzewie w okolicach ulicy Tynieckiej. Niepozornie wkomponowana w masywny pień nieduża metalowa figura ukrzyżowanego Chrystusa przywołuje stare chrześcijańskie porównania łączące krzyż z symboliką drzewa życia. W tej przydrożnej, współcześnie wykonanej przez kogoś kapliczce ikonograficzną rolę krzyża przejmują pień żywego i bujnie rosnącego klonu. [AN]

Crosses appear in the cityspace as part of shrines – small *loca sacra*. Their locations often indicate the boundaries of historical settlements and villages that are now part of the Kraków agglomeration. The so-called God’s Passions once guarded dangerous places – crossroads. It was believed that a cross would save passers-by from attacks by evil forces, and would console the wandering souls of suicides and villains who were buried at such places.

Nowadays, many old shrines lead a quiet life among blocks of flats, modern buildings or green enclaves. Some are professionally renovated, whilst others are embellished using homemade methods. Someone will bring flowers, light candles, replace old pictures or repaint figurines according to their taste. Often in the niches of shrines that may be over a hundred year old one can see images of John Paul II or Sister Faustyna – new saints associated with Kraków.

When we were conducting ethnographic research during the annual pilgrimage titled “In the footsteps of Karol Wojtyła the Worker”, which goes from Kraków Dębni, through quarries in Zakrzówek, to the new sanctuaries in Łagiewniki, our attention was drawn by a special “shrine” – a crucifix hidden in a tree near Tyniecka Street. A small metal figurine of the crucified Christ, inconspicuously incorporated into a massive trunk, evokes old Christian comparisons linking the cross with the symbolism of the tree of life. In this roadside shrine, constructed in our times, the iconographic role of the cross is assumed by the trunk of a live, thriving maple. [AN]

Fot. / Photo by Anna Niedzwiedź

Odznaka / Badge

I Liceum Ogólnokształcące, tzw. Nowodworek, zawdzięcza swoją nazwę i symbole Bartłomiejowi Nowodworskiemu (1552–1625) – patronowi i pierwszemu fundatorowi, członkowi zakonu kawalerów maltańskich. Istniejąca obecnie w szkole tradycja wręczania absolwentom srebrnych krzyży, które można wpiąć w klapę marynarki lub żakietu, umożliwia byłym uczniom sygnalizowanie przynależności do wspólnoty „nowodworczyków”. Maltański krzyż, chociaż niewielkich rozmiarów, zwraca uwagę wtajemniczonych, jest czymś, co odróżnia ich od innych krakowskich licealistów i sygnalizuje, że osoba nosząca go to „swój”.

Absolwenci Nowodworka przychodzą z krzyżami w klapie na egzaminy podczas studiów. Krążą na wpół legendarne opowieści o ciepłych reakcjach profesorów, którzy na widok odznaki mieli zarzucać surowy ton i wymieniać ze studentem kilka zdań na temat, jak się okazywało, wspólnego liceum. Krzyże, na co dzień złożone w pudełkach z pamiątkami lub biżuterią albo wpięte w odświętne ubranie, czekają na wyjątkową okazję, żeby zabłysnąć podczas oficjalnego spotkania, wystąpienia w mediach lub obrony pracy naukowej.

Nadal spełniają swoją funkcję, opisywaną przed laty jako „symbol i dowód koleżeństwa, wzajemnej wspólnoty i łączności”. Trzeba jednak dodać, że niektórzy absolwenci miewają mniej pozytywne odczucia. Wskazują, że odznaka przypomina im bardziej o szkolnej rywalizacji niż o wspólnocie. Nie każdy też utożsamia się z poczuciem przynależności do elitarnej grupy.

Sakralny charakter krzyża maltańskiego został prawie całkiem zastąpiony przez świecką tradycję i zapomniany. Ożywa sporadycznie pod wpływem pytań osób nieświadomych nowodworskich praktyk, dla których pierwszym skojarzeniem pozostaje zakon maltański i symbolika chrześcijańska. [KK]

High School No. 1 in Kraków, the so-called Nowodworek, owes its name and symbols to Bartłomiej Nowodworski (1552–1625) – its patron and founder – who was a member of the Order of Malta. The current tradition of giving silver Maltese crosses to the school’s graduates allows them to show that they belong to the “Nowodworian” community. The Maltese cross in the lapel of alumni’s jackets, although small, draws the attention of fellow “initiates”. It distinguishes them from other Kraków high school students and indicates that the person wearing the cross is “one of us”.

Nowodworek’s graduates go to their university exams wearing the crosses in their lapels. There are some semi-legends about professors who, at the sight of the badge, adopt a more friendly tone and start to talk to the student about their shared high school. The crosses, usually kept in souvenir or jewellery boxes, or worn on one’s Sunday best, wait for a special occasion to shine – during an official meeting, an appearance in the media, or a defence of an academic thesis.

The Maltese crosses still fulfil the role described years ago “as a symbol and evidence of comradeship, belonging to a community, and lasting connection”. However, some Nowodworek graduates have less positive feelings. They say that they associate the badge more with school rivalry than with a community. Not everyone wishes to identify with an elite group.

The sacral character of the Maltese cross has been almost entirely replaced by a secular tradition and its original meaning forgotten. It is occasionally recalled when people, who are unaware of the Nowodworian practice, ask about the cross, because they associate it with the Order of Malta and Christian symbolism. [KK]

Reklama / Advertising

Już w średniowieczu różne formy krzyża łączyły się z miejscami, gdzie znajdowały się przytułki oraz pierwsze szpitale, prowadzone najczęściej przez chrześcijańskie zgromadzenia i zakony. Krzyż stanowił także formę apotropeionu, talizmanu chroniącego przed chorobami, oraz znaku wyznaczającego symboliczną granicę, która miała zatrzymać zarazę i „morowe powietrze”.

Z kolei w XIX wieku czerwony krzyż stał się uznanym międzynarodowo symbolem opieki medycznej dla rannych żołnierzy, który w 1864 roku usankcjonowała konwencja genewska. Posługuje się nim ruch Czerwonego Krzyża (mający odpowiednik w ruchu Czerwonego Półksiężyca).

Jako symbol pomocy medycznej krzyż jest też obecny w przestrzeni współczesnych miast. Zielone, często neonowe krzyże stały się znakami aptek i sklepów farmaceutycznych. Intrygująco brzmią anonse firm produkujących „krzyże apteczne”. Wskazują na to, że krzyż to doskonały sposób, „by zbudować pozytywny wizerunek Twojej apteki”. Z krzyżem „Twoja apteka zawładnie okolicą i przykuje uwagę nowych klientów”. Krzyż „ekskluzywnie wyróżni Twoją aptekę w otoczeniu konkurencji”. „To najlepsza możliwa reklama apteki – sprawi, że przechodnie z łatwością znajdą Twoją placówkę i wejdą do niej”. „Służy do wzmocnienia własnej marki”. [AN, ABH]

Already in the Middle Ages, various forms of cross were used at poorhouses, shelters and early hospitals, usually run by Christian congregations and orders. The cross was also a form of *apotropeion*, a talisman protecting against diseases, and a sign marking a symbolic border that was supposed to stop the plague and “bad air”.

In the 19th century, the red cross became an international symbol of medical care for wounded soldiers, sanctioned by the first Geneva Convention in 1864. It is used by the International Red Cross Movement (and has its counterpart in Red Crescent Societies).

The cross, as a symbol of medical aid, is also present in the space of modern cities. Green, often neon crosses have become the symbol of pharmacies and drug stores. The advertisements of the companies producing “pharmacy crosses” sound intriguing. They say that a cross is a great way to “build a positive image of your pharmacy”. With a cross, “Your pharmacy will dominate its neighbourhood and attract new customers”. The cross “will uniquely distinguish your pharmacy from the competition”. “This is the best possible advertising for your pharmacy – passers-by will find your place easily and will be compelled to enter”. “The cross will strengthen your brand”. [AN, ABH]

Fot. / Photos by Marcin Wąsik

Cerkwie / Orthodox and Greek Catholic churches

Wśród kościołów Starego Miasta uważny przechodzień dostrzeże też krzyże cerkiewne wskazujące na świątynie obrządku wschodniego. We wschodniej tradycji ikonograficznej krzyż ma trzy poprzeczki. Ta najniższa jest z reguły lekko pochylona. Ma to przywoływać opowieść o dwóch łotrach ukrzyżowanych wraz z Chrystusem na Golgocie. Uniesiony ku górze jeden brzeg poprzeczki wskazuje na niebo i los „dobrego łotra”, który miał zawisnąć po prawej stronie Jezusa. Piekielny los drugiego złoczyńcy wyznacza pochylony ku dołowi przeciwny kraniec poprzeczki. Ta opowieść ma również sens teologiczny – krzyż jest wówczas znakiem rozpiętym między ciemnością śmierci a symboliczną jasnością życia.

Przy ulicy Szpitalnej, w budynku dawnego żydowskiego domu modlitwy, ma dziś siedzibę prawosławna parafia Zaśnięcia NMP. Umieszczenie cerkwi sygnalizują nieduże krzyże na zewnątrz budynku. We wnętrzu krzyż stanowi m.in. zwieńczenie ikonostasu, stworzonego z ikon przepierzenia świątyni. Ściana ikonostasu dla prawosławnych oznacza nie tyle granicę, co raczej łącznik z *sacrum*. Z jednej strony, ikonostas oddziela wiernych od ołtarza, który mogą dostrzec przez otwierane podczas liturgii wrota królewskie. Z drugiej, mistyczna kontemplacja piękna ikon oraz ich teologiczny wymiar mają umożliwić ludziom bliski i intensywny kontakt z *sacrum*.

Among the churches in the Old Town, attentive passers-by will also see Orthodox crosses, which indicate churches of the Eastern rite. In the Eastern iconographic tradition, the cross has three crossbeams. The lowest is usually slightly tilted. This is supposedly a reference to the story of the two thieves crucified with Jesus on Golgotha. The raised end of the crossbeam points to Heaven and the fate of the “good thief” who was on the right side of Jesus. The hellish fate of the other thief is symbolized by the opposite end of the crossbeam, tilted downward. This story also has a theological meaning – the cross is a sign stretched between the darkness of death and the symbolic lightness of life.

On Szpitalna Street, in a former Jewish Prayer House, there is the Orthodox Parish Church of the Dormition of the Mother of God. The location of the church is indicated by small crosses outside the building. Inside, a cross is placed at the top of an iconostasis, a wall of icons separating two parts of the church. For Orthodox believers, the iconostasis is not so much a border as a link with the sacred. On the one hand, it separates the faithful from the altar, which they can see only through the royal doors that are opened during the liturgy. On the other hand, mystical contemplation of the icons’ beauty and their theological dimension are meant to enable people to gain close and intense contact with the sacred.

Fot. / Photos by Marcin Wąsik

Podobny układ wnętrza zobaczyć można również przy ulicy Wiślniej, gdzie świątynię mają katolicy obrządku wschodniego. Pierwotnie kościół został zbudowany dla sióstr norbertanek. W XIX wieku zaczął być używany przez grekokatolików. To wówczas, podczas gruntownej przebudowy świątyni, wzniesiono okazały ikonostas z obrazami, do których szkice przygotował Jan Matejko.

Funkcjonująca tu parafia grekokatolicka celebrowe szczególnie święto Podwyższenia Krzyża Świętego – takie jest bowiem wezwanie cerkwi. Według tradycji uroczystość ta ma przypominać odnalezienie krzyża chrystusowego i fundację kościołów jerozolimskich przez cesarową Helenę. W trakcie obchodów święta, podobnie jak podczas innych ważnych dni roku liturgicznego, duży krucyfiks wewnątrz świątyni przystrojony jest haftowanymi ręcznie tkaninami, tzw. wyszywankami. Są one popularne zwłaszcza wśród coraz większej grupy parafian pochodzących z wschodniej granicy Polski.

Obydwie wspólnoty – prawosławna i grekokatolicka – budują religijny i kulturowy dom zarówno dla miejscowych krakowskich członków, jak też dla przybywających do miasta, turystycznie bądź za pracą, chrześcijan obrządków wschodnich. Nawiązują do lokalnych historii i tradycji, lecz na religijne mapy dzisiejszego Krakowa nanoszą również nowe wątki. [AN]

Fot. / Photos by Marcin Wąsik

A similar interior arrangement can also be seen on Wiślna Street, where Greek Catholics have their church. Originally, the church was built for the Norbertine nuns but during the 19th century it began to be used by Greek Catholics. It was then, during a thorough reconstruction of the house of worship, that a magnificent iconostasis was built. Sketches for the icons were prepared by Jan Matejko.

The Greek Catholic parish places special emphasis on celebrating the Feast of the Exaltation of the Holy Cross, which is included in its name. According to tradition, this ceremony commemorates the discovery of Christ's true cross and the foundation of Jerusalem churches by Empress Helena. During these celebrations, as well as on other important days of the liturgical year, a large crucifix inside the temple is decorated with hand-embroidered fabrics, so-called *wyszywanki*. They are especially popular among the growing number of parishioners coming from across the eastern border of Poland.

Both communities – Orthodox and Greek Catholic – build a religious and cultural home not only for their local members, but also for other Christians of Eastern rites, who come to the city as tourists or workers. They refer to local histories and traditions, but also introduce new themes to the religious maps of today's Kraków. [AN]

Ruchomy krucyfiks / Movable crucifix

W średniowieczu w wielu krajach europejskich pojawiły się krucyfiksy z rzeźbiarskim przedstawieniem Chrystusa, którego ramiona, a niekiedy i głowa, były ruchome. Figury takie były – nierzadko nadal są – intensywnie związane z przebiegiem liturgii i nabożeństw Wielkiego Tygodnia. Służyły do rytualnego ukazania zdjęcia ciała z krzyża, obmycia i pochówku, uzmystawiały wiernym dostowność cierpienia i śmierci Jezusa oraz intensyfikowały ich przeżycia związane z kontemplacją Męki Pańskiej. Podczas takich nabożeństw po wybiciu gwoździ figurę przedstawiającą Chrystusa zdejmowano z krzyża, natomiast ręce układano wzdłuż ciała, które obmywano olejkami oraz okadzano, zawijano w całun, a następnie przenoszono do symbolicznego grobu.

Od ponad dwudziestu lat podobny rytuał – osnuty wokół krucyfiksu z ruchomą i zdejmowalną postacią Chrystusa – można zobaczyć również w Krakowie, w kościele franciszkanów reformatów. Tutaj w każdy Wielki Piątek odbywa się Misterium Pogrzebu Pana Jezusa, nawiązujące do nabożeństwa odprawianego co roku, od początku XVII wieku, przez franciszkanów w Bazylice Grobu Bożego w Jerozolimie.

Dwóch diakonów odgrywających role ewangelicznych Nikodema oraz Józefa z Arymatei zdejmuje figurę Chrystusa z krzyża. Kondukt pogrzebowy zanoszą statuetkę do grobu, po drodze zatrzymuje się przy symbolicznym kamieniu namaszczenia, gdzie celebrant okadza ciało i obmywa je olejkami. Krakowscy ojcowie reformacji, którzy przy klasztorze prowadzą Komisariat Ziemi Świętej, podkreślają łączność swojej świątyni z Jerozolimą oraz szczególny, rzewny i przejmujący charakter wielkopiątkowego nabożeństwa. [AN]

In the Middle Ages, in many European countries, there were crucifixes with sculptures of Christ whose arms, and sometimes even head, were movable. These figures were – and often still are – very much related to the liturgy of Holy Week. They served to show – ritually – the removal of the body of Jesus from the cross, its washing and burial, to make the faithful realize the literal nature of his suffering and death, and to intensify their experience of the contemplation of the Passion. At such services, after hammering out the nails, the figure of Christ was taken down from the cross, and his arms were laid along his body, which was washed with oils, incensed, wrapped in a shroud, and then transferred to a symbolic grave.

For more than twenty years a similar ritual – with the use of a crucifix bearing a removable figure of Christ – has been performed in Kraków, in the Franciscan Church on Reformacka Street. Here, every Good Friday, the Mystery of Christ's Burial is recreated, inspired by the service celebrated every year, since the beginning of the 17th century, by Franciscans in the Church of the Holy Sepulchre in Jerusalem.

Two deacons, playing the roles of Nicodemus and Joseph of Arimathea from the Gospel, take down the figure of Christ from the cross. The funeral procession carries the statue to the grave, stopping at the symbolic Stone of the Anointing, where a celebrant incenses the body and washes it with oils. The Kraków Reformed Franciscans, who run the Commissariat of the Holy Land at the monastery, emphasize the connection of their house of worship to Jerusalem and the special, wistful, and moving nature of their Good Friday service. [AN]

Fot. / Photos by Marcin Wąsik

Kamień / Stone

Ormiańskie chaczkary, czyli kamienie krzyżowe, to misternie rzeźbione płyty z centralnie umieszczonym przedstawieniem krzyża. W kulturze ormiańskiej upamiętniają ważne wydarzenia historyczne, rocznice lub osoby zmarłe. Mają także znaczenia religijne.

Krakowski kamień krzyżowy ustawiono w 2004 roku przy kościele św. Mikołaja. Przypomina ofiary ludobójstwa dokonanego na Ormianach w Turcji w 1915 roku. Jest również dedykowany wszystkim Ormianom, którzy zamieszkali tereny Polski od xiv wieku.

Dla miejscowej wspólnoty ormiańskiej chaczkar stanowi ważny wyraz tożsamości oraz symboliczny punkt na mapie miasta. Co roku przy kamieniu odprawiana jest msza święta w obrządku ormiańskokatolickim. Skierowany na wschód, na swym zachodnim licu ukazuje płaskorzeźbiony kwitnący krzyż. Kształt całego monumentu ma przypominać główną absydę katedry ormiańskiej we Lwowie.

W cokole chaczkaru, symetrycznie po czterech stronach, widnieją trójkątnie wcięte nisze, które imitują wnęki w ścianach absyd kościołów ormiańskich przeznaczone do przechowywania darów eucharystycznych. Od strony południowej i północnej nad wnękami znajdują się krzyże wotywne. Dawniej przy chaczkarach umieszczano wsporniki, na których stawiano świece lub zawieszano lampki oliwne dla upamiętnienia zmarłych. [МК]

Armenian khachkars, or cross-stones, are intricately carved plates, with a centrally located representation of a cross. In Armenian culture, they commemorate important historical events, anniversaries or deceased persons. They also have religious significance.

The Kraków cross-stone was put up in 2004 by the Church of St. Nicholas and commemorates the victims of the Armenian Genocide in Turkey in 1915. It is also dedicated to all Armenians who have been living in Polish lands since the 14th century.

For the local Armenian community, the khachkar is an important expression of their identity and a symbolic place on the city map. Every year a mass is celebrated at the stone in the Armenian Catholic rite. The stone points east, and on its western face bears a relief of a flowering cross. The shape of the whole monument is supposed to resemble the main apse of the Armenian Cathedral in Lviv.

In the pedestal of the khachkar, symmetrically on all its four sides, there are triangular incised niches that imitate niches in the walls of apses of Armenian churches, designed for storing Eucharistic gifts. On its southern and northern sides, there are votive crosses above the niches. In the past, there were special supports attached to the khachkars, where people placed candles or hung olive lamps to commemorate the dead. [МК]

Fot. / Photos by Malwina Antoniszczak

Fot. / Photos by Marcin Wąsik

Pomnik / Monument

Z pomników stojących w zabytkowym centrum miasta Krzyż Pamięci Narodowej, zwany potocznie Krzyżem Katyńskim, ma wprawdzie formę najskromniejszą, lecz położenie wyjątkowo znaczące. Jego ramy semantyczne wyznacza bowiem od zachodu Zamek Królewski na Wawelu, od północy zaś wylot Drogi Królewskiej i plac, którego patronem jest zmarły w 2008 roku ojciec Adam Studziński, kapelan żołnierzy w II Korpusie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie i opiekun duchowy harcerzy. Dzięki działalności tego niezwykłego dominikanina znajdujący się tu niewielki kościół św. Idziego stał się w okresie PRL-u tętniącą życiem przystanią dla legionistów i kolejnych pokoleń weteranów walk niepodległościowych. Nie dziwi więc to, że pomnik poświęcony ofiarom zbrodni katyńskiej postawiono właśnie tu.

Ascetyczny krzyż z napisem „1940 KATYŃ 1990” sublimuje w sobie skazaną przez dziesięciolecia na publiczny niebyt pamięć o tragicznych losach tysięcy Polaków uwięzionych i zgładzonych nie tylko w radzieckich, ale i polskich katowniach komunistycznych. Przypomina także o ofiarach robotniczych protestów, przemocą tłumionych przez ówczesną władzę. Mimo że wśród zamordowanych w Katyniu – którym przede wszystkim dedykowany jest pomnik – byli także prawosławni i wyznawcy judaizmu, na wizualną reprezentację wybrano łaciński krzyż. Jego symbolika w wyobraźni społecznej wielu Polaków łączy się bowiem ze specyficzną wizją narodu, ukształtowaną pod wpływem Mickiewiczowskiego mesjanizmu z jego heroiczną metaforą Polski jako cierpiącego „Chrystusa Narodów”.

Choć na co dzień ten niepozornie wyglądający pomnik ginie w podążającym Drogą Królewską turystycznym tłumie, cyklicznie zamienia się w gorący dla mieszkańców Krakowa punkt. Staje się wówczas osią, wokół której toczą się spory polityczne o wizję historii, państwa i model patriotyzmu. Współczesną odstoną tego dramatu, osnutego wokół romantycznej koncepcji cierpienia i śmierci za ojczyznę jako najwyższej formy bohaterstwa, są organizowane tu co miesiąc rytuały odwołujące się do katastrofy samolotu prezydenckiego koło Smoleńska 10 kwietnia 2010 roku. [MGC]

Among the monuments located in the historic centre of the city, the Cross of National Remembrance – colloquially referred to as “the Katyń Cross” – has the most modest form, but an exceptionally significant location. Its semantic framework is delineated from the west by Wawel Castle, from the north by the Royal Route and the square whose patron is the late Father Adam Studziński (died 2008), a chaplain in II Corps of the Polish Armed Forces in the West, and a spiritual guardian of the scouts. Thanks to the activity of this remarkable Dominican monk, in communist times, the small Church of St. Giles, located on the square, became a bustling haven for Polish legionaries and successive generations of fighters for Poland’s independence. So it is not surprising that a monument commemorating the victims of the Katyń massacre was put up here.

The ascetic cross with the inscription “1940 KATYŃ 1990” is an expression of the long forbidden memory of the tragic fate of thousands of Poles, imprisoned and murdered not only in Soviet prisons, but also in Polish communist jails. It also reminds us of the victims of workers’ protests violently suppressed by the communist authorities. Although among the murdered in Katyń – to whom the monument is primarily dedicated – there were also followers of Orthodox Christianity and Judaism, a Latin cross was chosen as the visual representation. Its symbolism in the social imagination of many Poles is linked to a specific vision of the nation, shaped by Mickiewicz’s messianism, with its heroic metaphor of Poland as the suffering “Christ of the Nations”.

Although this inconspicuous monument is usually hardly visible among the crowds of tourists on the Royal Route, it periodically turns into a hot spot for Kraków residents. It then becomes a focal point for heated debates about differing visions of history and the state, and conceptions of patriotism. The latest instalment of this drama, related to the romantic concept of suffering and dying for the Homeland as the highest form of heroism, is the monthly ritual commemorating those who died tragically in the Presidential airplane crash near Smoleńsk on 10 April 2010. [MGC]

1

1, 3 – Fot. / Photos by Monika Golonka-Czajkowska
2 – Fot. / Photo by Marcin Wąsik

2

3

V TURYŚCI I PIELGRZYM / TOURISTS AND PILGRIMS

Fot. / Photos by Marcin Wąsik

TURYŚCI I PIELGRZYMAMI – MAPOWANIE PRZESTRZENI / TOURISTS AND PILGRIMS – MAPPING THE SPACE

Kraków, podobnie jak wiele innych historycznych miast w Europie, jest co roku odwiedzany przez miliony turystów. Mieszkańcy mają do nich stosunek ambiwalentny. Z jednej strony, turystyka to ważny element lokalnej gospodarki – daje zatrudnienie i zapewnia dochód wielu krakowianom. Nierzadko pobudza również do refleksji na temat własnego miasta i spojrzenia na znaną sobie przestrzeń oczyma „innych”, przybyszów z różnych stron świata. Z drugiej strony, rozwijający się przemysł turystyczny ingeruje w przestrzeń miasta i, choćby częściowo, „zabiera” je mieszkańcom, zmieniając place, katedrę, świątynie oraz inne historyczne budowle w „atrakcje turystyczne”. Dlatego mapy „miejscowych” i „przybyszów” często się rozchodzą, a na ich stykach nierzadko widać nieprzystające do siebie spojrzenia na miasto oraz pytania o to, do kogo i w jaki sposób przynależy dana przestrzeń oraz opowieść o niej.

Wśród przyjeżdżających do Krakowa sporą grupę stanowią osoby, które odwiedzają centra i miejsca religijne: chrześcijańskie kościoły z obrazami oraz relikwiami, groby żydowskich cadyków i rabinów, ale też na przykład tzw. wawelski czakram. Religijne i duchowe szlaki, procesje oraz cykliczne rytuały mapują sakralną przestrzeń miasta, którą współtworzą zarówno mieszkańcy, jak i przybysze. Jednak ta sakralna mapa rzadko kiedy bywa stabilna i jednoznaczna. Wszak pielgrzymi są często równocześnie turystami, a turyści, zwiedzając miasto, niejednokrotnie wcielają się w pielgrzymów.

Sacrum odśłania się w mieście na wiele sposobów. Może przywoływać jawnie religijne lub duchowe przeżycia. Może też opowiadać o pielgrzymowaniu do przeszłości, usakralnianiu pamięci o przodkach, wskazywać na ciągłość i trwanie „tradycji” w przestrzeni miasta, świątyń bądź innych budowli. Pielgrzymowanie łączy się również z dziedzictwem trudnym, tradycją przerwana, nieobecnością, Zagładą... Wędrówki do Krakowa i po Krakowie mają wiele różnych oblicz, a także odbijają się w tysiącu różnych – pielgrzymich, turystycznych oraz miejscowych – map. W ostatnim rozdziale próbujemy spleść te rozmaite ścieżki i spojrzeć na miasto oczyma turystów i pielgrzymów – przybyszów „z zewnątrz” – pamiętając jednak także o tych, którzy mieszkają w Krakowie. Dla nich miasto jest nie tylko światowym, ale również lokalnym i osobistym dziedzictwem. [AN]

Kraków, like many other historical cities in Europe, is visited by millions of tourists every year. Residents have an ambivalent attitude towards them. On the one hand, tourism is an important element of the local economy – it is a source of employment and income for many Cracovians. Often, it also provokes reflection on one’s own city and causes local people to look at their familiar space through the eyes of “others” – visitors from different parts of the world. On the other hand, the developing tourism industry interferes with the city’s spaces and, at least partly, “takes them away” from residents, transforming the squares, cathedral, temples, and other historical buildings into “tourist attractions”. That is why the maps of “locals” and “visitors” are often divergent. And at their points of contact there are often discrepant views about the city and questions such as: who does a given space – and its narrative – belong to?

Among people coming to Kraków, many visit religious centres and other places of religious significance: Christian churches with their paintings and relics, the graves of Jewish tsadiks and rabbis, but also the so-called Wawel Chakra. Religious and spiritual paths, processions and cyclical rituals map the sacral space of the city that is co-created by residents and visitors. However, this sacral map is rarely stable and unambiguous. The pilgrims are often tourists at the same time, and the tourists, when sightseeing the city, often “turn into” pilgrims.

The sacred unveils itself in the city in many ways. It can evoke explicitly religious or spiritual experiences. It can also refer to pilgrimages to the past and the sacralisation of the memory of ancestors; it can indicate the continuity of lasting “traditions” in the cityspace, in houses of worship or other buildings. Pilgrimages also connect people with difficult heritages, broken traditions, absence, the Holocaust... Wandering around Kraków has many different faces and is reflected in thousands of different maps – pilgrim, tourist, and local maps. In the last chapter, we try to interweave these various paths and look at the city through the eyes of tourists and pilgrims – visitors “from outside” – but without forgetting those who live in Kraków. For them, the city is not only a world heritage site, but also their local and personal heritage. [AN]

Fot. / Photos by Marcin Wąsik

Meleks / Electric cars

Najbardziej wyrazistym symbolem konfliktującego spojrzenia na przestrzeń Krakowa, rozdzielającym „miejscowych” od „turyستów”, są meleksy. Te nieduże pojazdy z elektrycznym napędem pojawiły się w przestrzeni miasta wkrótce po upadku PRL-u. Stały się symbolem zmian ustrojowych, które otworzyły Kraków na masową turystykę międzynarodową. Dziś wzbudzają kontrowersje – za sprawą wątpliwej estetyki oraz promowania uproszczonej wizji miasta i jego atrakcji.

Jednak dla wielu, którzy odwiedzają Kraków, meleksy są atrakcyjną formą szybkiego przemieszczania się pomiędzy Rynkiem, Kazimierzem i Podgórzem z Zabłociem. To właśnie na tych obszarach zamykają się dzisiejsze mapy z turystycznym *must see*: Rynek i Stare Miasto wraz z jego kościołami, uniwersyteciem i „oknem papieskim”, Kazimierz chrześcijański i żydowski, tereny getta z okresu okupacji, Fabryka Schindlera rozsławiona w 1993 roku filmem Stevena Spielberga.

Na wystawie przygotowaliśmy instalację oraz film, które przybliżyły – zarówno turystom, jak i krakowianom – doświadczenie przestrzeni Krakowa z perspektywy meleksu. [AN]

The most conspicuous symbol of conflicting views of Kraków’s space, separating the “locals” from the “tourists”, is *Melex* electric cars. These small electric vehicles appeared in the cityspace shortly after the fall of the Polish People’s Republic. They became the symbol of the political transformation that opened Kraków to mass international tourism. Today they are controversial – because of their questionable aesthetics and their alleged promotion of a simplistic vision of the city and its attractions.

However, for many visitors, they are an attractive means of quick transport between the Main Market Square, Kazimierz, Podgórze, and Zabłocie. It is these areas that are covered by today’s maps of tourist *must-see* places: the Main Square and the Old Town with its churches, university, and “papal window”; Kazimierz – Christian and Jewish; the ghetto area during the Nazi occupation and the Schindler Factory made famous by Steven Spielberg’s 1993 film.

At the exhibition we prepared an installation and a video that encouraged both tourists and Cracovians to experience the Kraków space from the perspective of a *Melex* electric car. [AN]

Przewodniki / City guidebooks

Prezentowana na następnych stronach książka została wydrukowana w 1647 roku w Drukarni Franciszka Cezarego. Stanowi wznowienie pierwszego krakowskiego, a równo-
cześnie pierwszego polskiego przewodnika. Pierwotne dzieło – nieznanego autora – ukazało się w 1603 roku pod tytułem *Przewodnik, abo kościołów krakowskich i rzeczy w nich wiedzenia i widzenia godnych krótkie opisanie, naprzód tych, które są w mieście Krakowie, potem tych, co są na Kazimierzu i na Stradomiu, a na koniec tych, co są w Kleparzu i po przedmieściach krakowskich*. Większość kolej-
nych wznowień była uzupełniona przez Piotra Hiacynta Pruszcza i wydawana pod jego nazwiskiem jako *Kleynoty Stołecznego Miasta Krakowa*.

Pierwszy krakowski przewodnik oraz jego wznowienia, popularne aż do XIX wieku, były przeznaczone dla piel-
grzymów. Pierwotnie został on przygotowany w związku z obchodami Roku Jubileuszowego (1603) i niewątpliwie wzorował się na podobnych publikacjach oprowadza-
jących pielgrzymów po Rzymie. Zgodnie z symboliczną geografią epoki Kraków przedstawiono w nim jako „drugi Rzym”, wypełniony „klejnotami”, tj. relikwiami świętych, cudownymi obrazami i ołtarzami, przy których pobożny pątnik mógł uzyskać odpusty. Wędrowka po krakowskich miejscach świętych stawała się zatem odpowiednikiem pielgrzymki do Ziemi Świętej lub do Rzymu. Zgodnie z inwo-
kacją zamieszczoną w prezentowanym wydaniu książki:

„Do Krakowa Miasta Stołecznego.

Co ma cna Palestyna i sławny Rzym w sobie,
To wszystko niemal znajdzie Cny Krakowie w tobie:
Relikwie Męczenników krwią drogą oblaných,
I wielu Świętych z Rzymu do ciebie przystanych:
Cudownych Jezusowych i z Matką Obrazów,
Uprzywilejowanych z Odpusty Ołtarzów,
Kościołów i Klasztorów i Bractw różnych różnie,
Jeno wierz przeczytawszy, byś nie czytał próżnie”.

Odwiedzanie Krakowa oraz podziwianie jego świą-
tyń i innych budowli stało się jeszcze bardziej popularne w XIX wieku. Wówczas ukazały się kolejne przewodniki. Nie miały już one charakteru religijnego. Opisywały histo-
rię Krakowa oraz jego budowle. Co jednak znamienne, wiele z nich ukazywało miasto jako „skarbnicę pamią-
tek narodowych”. To właśnie w dobie rozbiorów Kraków stał się celem szczególnych patriotycznych pielgrzy-
mek. Zwiedzanie katedry, grobów królewskich, innych

The book presented on the following pages was printed in 1647 at the Printing House of Franciszek Cezary. It is a reis-
sue of the first Cracovian – and also the first Polish – city guide. The original work, by an unknown author, appeared in 1603 under the title *A Guide, or a Brief Description of Cra-
cavian Churches and Things in Them Worth Knowing and Seeing, First in Kraków, Then in Kazimierz and Stradom, and Finally in Kleparz and in the Suburbs of Kraków*. Most subsequent reissues were revised by Piotr Hiacynt Pruszc and published under his name as *Gems of the Capital City of Kraków*.

This first guide to Kraków and its reissues, which were popular until the 19th century, was intended for pilgrims. Originally, the guidebook was written with the celebra-
tions of the Jubilee Year (1603) in mind, and was undoubt-
edly modelled on similar publications intended for pilgrims to Rome. According to the symbolic geography of that period, Kraków was presented as “the second Rome” filled with “gems”, i.e. relics of saints, miraculous paintings and altars, where a pious pilgrim could obtain indulgences. Wandering around Kraków’s holy places became equiva-
lent to a pilgrimage to the Holy Land or to Rome. The invo-
cation in the presented edition of the book reads:

“To the Capital City of Kraków.

What noble Palestine and glorious Rome have,
Almost all can be found, noble Kraków, in You:
Relics of Martyrs washed with their dear blood,
And many Saints sent from Rome to You:
Miraculous paintings of Jesus and His Mother,
Altars privileged with many indulgences,
Various Churches, Cloisters and Fraternities,
But keep your faith, so you do not read in vain”.

Visiting Kraków and admiring its places of worship and other buildings became even more popular in the 19th century. At that time more guides were published. They no longer had a religious character but focused on describing the history of Kraków and its buildings. Charac-
teristically, many of them presented the city as a “treasury of national memorabilia”. It was in the time of the partitions that Kraków became a destination of patriotic pilgrima-
ges. The cathedral, the royal tombs, other houses of wor-
ship and historical buildings that were visited by these pilgrims became features on the spatial map of Kraków, but also on a sort of collective memory map. Kraków’s

świątyń i historycznych budynków zostało wpisane nie tylko w mapę przestrzenną, ale również w specyficzną zbiorową mapę pamięci. Obraz Krakowa związał się z wyobrażeniem dawnej polskiej państwowości. Mury, bruki, groby i pomniki, niczym „kamienna księga”, opowia-
dać miały właśnie o owych „wielkich dziejach”. Wizyta w mieście stawała się lekcją historii oraz źródłem budowa-
nia wspólnotowej tożsamości. [AN, MK]

image became associated with the image of the former Polish state. Walls, pavements, graves and monuments – like a “stone book” – would recount “great events of Polish history”. Visiting the city became a history lesson and a source of building common identity. [AN, MK]

Stołecznego Miasta Krakowa Koscioly Y Kleynoty, Co w nich iest widzenia godnego y zacnego. Do tego przydane iest Opisanie Swietych Bozych W Krakowie lezacych, Krolow Polskich, y Biskupow Krakowskich. Teraz nowo zebrane y do druku podane, wyd. w 1647 r., w Drukarni Franciszka Cezarego, ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej.

The Capital City of Kraków, Its Churches and Gems: Things That Are Worth Seeing in Them, and Descriptions of Saints Buried in Kraków, Polish Kings and Cracovian Bishops. Newly Collected and Printed, published in 1647 at the Printing House of Franciszek Cezary, from the Jagiellonian Library collection.

Do Kraków Miasta Stołecznego.

CO ma cna Palestyna, y sławny Rzym w sobie,
To wszystko niemal znajdzie Cny Krakowie w tobie:
Reliquy Męczenników Krwią drogą oblańnych,
I wielu Świętych z Rzymu do ciebie przysłanych:
Cudownych Języcowych, y z Matką Obrazów,
Uprzywilejowanych z Odpustu Ołtarzów,
Kościołów, y Klasztorów, y Bractw różnych różnie,
I ten wierz przeczytań, y, byś nie czytał próżnie.

Do tegoż.

MOżesz się godnie z tego szyć Cny Krakowie,
Ześ jest drugim Rzymem, iako masz przysłowie
A nie dziw gdy sławę iwa masz między Świętymi,
Zwłaszcza Stolicę mając Polska między niemi:
Tych iak drogie kamienie nośi Cna Korona,
Przy ktorej wespół tobie sława jest obrona.

Stołeczne

Stołeczne
MIASTA KRAKOWA
KLEYNOTOW
PIERWSZA CZĘŚĆ,

W ktorej się opisuie Miasto,
y Kościoły iego.

MIASTO Kraków najsławniejszy y najprze-
dniejszy w Królestwie Polskim / ktore jest głowa Ko-
rony wszytkiej / założone od Krakusa Monarchy / ię-
dziesiątego Pogánina / Roku 700. od ktorego to Miasto ma
swe imię. Jest zbudowane na miejscu pięknym / rozłożystym / w
gruntach dobrych / nad Wisłą Portową rzeką / przy skałach / murów-
ni dwiema mocnymi / wieżami y bastionami / przykopą murowaną /
wałem grubym / y rzeką Rudawą obtożone. Na Zamku twierdzy
mocnej / wielki wspaniały / pałacami przesławnych Królów Pol-
skich znaczny / na Gorze Skalistey Wawel nazwany / w którym jest Ka-
thedrałny Kościół / kedy Koronacy y Pogrzeby niewyćiężem y
świątosławni Królowie Polscy swe odprawia. Niechajom Krak-
ówskich Lestko Czarny wszytkich nobilitował / y wolnościami na-
dal / Roku 1285. Na to Miasto w sobie ludzi wżonych stanu ro-
żnego

PIELGRZYMAMI I PRZEDMIOTY / PILGRIMS AND OBJECTS

Ludzie medytujący i czerpiący energię na dziedzińcu zamku królewskiego na Wawelu, w miejscu, które wiązane jest z obecnością tzw. krakowskiego czakramu. 2016 r., fot. Anna Niedźwiedź.

People meditating and drawing energy at the Wawel Castle courtyard, at the spot related to the so-called Kraków chakra. 2016, photo by Anna Niedźwiedź.

Kopiec Kraka, legendarnego założyciela miasta. Ofiary pozostawione przez rodzimowierców przed Dniem Zadusznym. Listopad 2017 r., fot. Anna Niedźwiedź.

Mound of Krak, legendary founder of the city. Offerings left by neo-pagans before All Souls Day. November 2017, photo by Anna Niedźwiedź.

Cmentarz Remuh na krakowskim Kazimierzu jest celem pielgrzymek wielu wyznawców judaizmu. 2017 r., fot. Anna Niedźwiedź.

Kilkadziesiąt pustych krzeseł ustawionych na placu Bohaterów Getta przypomina o losie przedwojennej około 60-tysięcznej krakowskiej populacji żydowskiej. Odwiedzający często zostawiają tu kwiaty, świece lub kamienie. 2017 r., fot. Anna Niedźwiedź.

Remuh cemetery at Kraków's Kazimierz is a pilgrimage destination for many Jews. 2017, photo by Anna Niedźwiedź.

Several dozen empty chairs displayed on Heroes of Ghetto Square commemorate the fate of Kraków's pre-war Jewish population of around 60,000. Visitors often leave flowers, candles and stones there. 2017, photo by Anna Niedźwiedź.

Pielgrzymi przed Sanktuarium Jana Pawła II oraz na Błoniach, Światowe Dni Młodzieży. 2016 r., fot. Marcin Wąsik.

Pilgrims in front of the John Paul II Sanctuary and at Błonia Meadow during the Catholic World Youth Day celebrations. 2016, photo by Marcin Wąsik.

Święcenie bukietów w Bazylice Mariackiej. Święto Wniebowzięcia NMP. 15 sierpnia 2017 r., fot. Anna Niedźwiedź.

Prośby i wota pozostawione przez wiernych w Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Łagiewnikach. 2014 r., fot. Anna Niedźwiedź.

Blessing of bouquets at St. Mary's Basilica. Assumption Day. 15 August 2017, photo by Anna Niedźwiedź.

Written prayers and ex-votos left by people in Divine Mercy Sanctuary in Kraków-Łagiewniki. 2014, photo by Anna Niedźwiedź.

Pod Pałacem Biskupim po śmierci Jana Pawła II. 2005 r., fot. Anna Niedźwiedź.

In front of the Bishops Palace after the death of John Paul II. 2005, photo by Anna Niedźwiedź.

Parkomat przybrany różami oraz obrazkami z wyobrażeniem św. Rity, róg ulic Paulińskiej i Augustiańskiej w Krakowie. Zdjęcie wykonano w czerwcu 2017 r., po uroczystościach poświęconych św. Ricie, które odbywają się co miesiąc w pobliskim kościele św. Katarzyny, fot. Anna Niedźwiedź.

A parking meter, decorated with roses and devotional images dedicated to St. Rita, on the corner of Paulińska and Augustiańska Streets in Kraków. The photograph was taken in June 2017, after celebrations dedicated to St. Rita which are held monthly at the nearby St. Catherine’s church, photo by Anna Niedźwiedź.

Studzienka św. Stanisława przy klasztorze ojców Paulinów na Skałce. 2017 r., fot. Bartosz Arkuszewski.

St. Stanislaus well near the Paulines’ convent “on a Rock”. 2017, photo by Bartosz Arkuszewski.

Mapa przedmiotów / Map of objects

Przedmioty mogą budować szczególny związek z przestrzenią. Potrafią łączyć miejsce, z którego pochodzą, z tym, do którego są przynoszone. Tak jak przywożone z całego świata magnesy: gdy zawisną na drzwiach lodówki, stanowią atlas wspomnień i odbytych wędrówek. Podobnie pocztówki oraz mniej lub bardziej wymyślne suveniry przywożone z podróży... Pamiątki upamiętniają i przypominają. Tworzą skondensowaną opowieść o odwiedzanych miejscach. Ich materialność niekiedy zachowuje coś z „ducha miejsca” i pozwala poczuć go w innej przestrzeni. Z drugiej strony, masowa produkcja suvenirów oraz ich kiczowata estetyka bywają problematyczne i zdają się zaprzeczać idei łączności „kopii” z „oryginatem”.

Poszukując przedmiotów charakterystycznych dla wizerunku Krakowa, zwróciliśmy się początkowo w kierunku produktów przeznaczonych dla turystów. Smok wawelski, pejzaże miejskie z Rynkiem, Plantami, Bramą Floriańską, obwarzanek, Lajkonik, figurki żydowskich grajków, Krakowiak i Krakowianka... Co mówią o mieście i jego przestrzeniach? Komu się podobają, kogo rażą, czy są powszechnie akceptowane, czy też wzbudzają kontrowersje i pytania o uproszczenia, folkloryzację oraz pogłębianie stereotypów? Szybko zaintrygowało nas wyeksponowanie wątków sakralnych. Przyjrzelśmy się więc również przedmiotom związanym z miejscami świętymi. Liczne krakowskie *loca sacra* nie od dziś wiążą się z produkcją i krążeniem przedmiotów. Tak jakby sakralność miejsca odnajdywała potwierdzenie w zintensyfikowanej materialności, która temu miejscu towarzyszy. Nabywane i zabierane do domu pamiątki są często traktowane jako obiekty poświęcone miejscem pochodzenia. Ale w przestrzeniach sakralnych przedmioty się również zostawia. Mają łączyć donatora z *sacrum*, stanowić materialny wyraz prośby o pomoc lub podziękowanie za nią.

Mapa Krakowa, którą staramy się odtworzyć, zbudowana jest z przedmiotów związanych z miastem. Próbowaliśmy wskazać najbardziej popularne i charakterystyczne dla Krakowa współczesne suveniry. Czasami nawiązując one do dawnych krakowskich tradycji rzemieślniczych i form sprzed lat, a nawet stuleci (co potwierdzają dawniejsze obiekty z kolekcji muzealnej). Poprzez przedmioty sprzedawane dzisiaj próbujemy również zmapować krakowskie miejsca święte oraz ich współczesne życie. Co oznaczają kamienie przynoszone na groby rabinów, karteczki z modlitwami zostawiane w miejscach związanych z różnymi tradycjami religijnymi, wota dziękczynne i prośbne, świece, kwiaty – ale również święte figury,

Objects can build a special relationship with space. They can connect the place they originate from with the place they were brought to. Like refrigerator magnets collected all over the world: when they are on a fridge door, they constitute an atlas of memories and wanderings. Similarly, postcards and other sophisticated souvenirs from our travels... Souvenirs make us remember things; they create a condensed story about visited places. Their material character sometimes preserves something of the “spirit of the place” and allows us to feel it in another space. On the other hand, the mass production of souvenirs and their kitschy aesthetics can be problematic and seem to deny the idea of a connection between a “copy” and the “original”.

In our search for objects that are characteristic of Kraków’s image we initially turned towards products intended for tourists. The Wawel Dragon, city landscapes with the Main Market Square, the Planty, the Florian Gate, obwarzanki, Lajkonik, figurines of Jewish musicians, “Cracovians” in folk attire... What do they say about the city and its spaces? Who likes them? And who hates them? Are they generally accepted? Or do they provoke controversies and raise questions about simplification, folklorization, and the reinforcement of stereotypes? We were soon intrigued by the displaying of souvenirs with religious themes and so we also looked at objects related to sacred places. Numerous Kraków’s *loca sacra* have been connected with the production and circulation of objects for a long time. It is as if the sacredness of a place found its confirmation in the intensified materiality accompanying that place. The souvenirs, purchased and taken home, are often treated as objects that have been sanctified by their place of origin. But people also leave objects in the sacral spaces. They are supposed to connect the donor with the sacred, to be a material expression of a request for help or of gratitude for it.

The map of Kraków that we are trying to recreate is made up of objects related to the city. We have tried to identify the most popular and characteristic contemporary souvenirs of Kraków. Sometimes they draw on old Kraków craft traditions and forms, which can even be centuries old (as confirmed by earlier objects from the museum collection). Through the items sold today we are also trying to map Kraków’s sacred places and their contemporary life. What is the meaning of stones brought to rabbis’ graves? Of prayer cards left in places associated

świeczniki, księgi i obrazki? Przedmioty podtrzymują dawne kultury, odradzają zapomniane, tworzą nowe i włączają rozmaite przestrzenie w świat krakowskich sakralnych map.

Zebrane obiekty próbowaliśmy ułożyć według pewnego porządku. Po jednej stronie miały się znaleźć pamiątki „świeckie”, przywołujące skojarzenie z powierzchownym „spojrzeniem turysty” i stereotypowym obrazem Krakowa oraz jego „dziedzictwa”. Drugą skrajność miały reprezentować wota i przedmioty związane z *sacrum* – obiekty „omodlone” lub same będące modlitwą... Jednak ten przyjęty przez nas porządek zakwestionował sam siebie. Nie jesteśmy przecież w stanie jednoznacznie sklasyfikować większości przedmiotów ani związanych z nimi przestrzeni. Zmieszanie *sacrum* i *profanum*, ścieżek pielgrzymich, turystycznych, religijnych i świeckich jest dużo bardziej skomplikowane niż logika binarnych opozycji. Prezentowana tu „mapa przedmiotów” to swoisty labirynt wyobrażeń i wspomnień o mieście. [AN]

with various religious traditions? Of votive offerings, candles, flowers? But also of holy figures, candlesticks, books and pictures? The objects uphold old cults, revive forgotten ones, create new ones, and integrate various spaces into the world of Kraków’s sacral maps.

We had intended to arrange the collected objects according to a certain scheme. On the one hand, we planned to display “secular” souvenirs, evoking associations with a shallow “tourist view” and a stereotypical image of Kraków and its “heritage”. On the other hand, we wanted to have votive offerings and objects related to the sacred – objects that had been “saturated with prayer” or objects offered as a form of prayer... However, this planned arrangement proved to be impossible. We were not able to clearly classify most objects or spaces that were connected with them. The natural blending of the sacred and the profane, of pilgrim, tourist, religious and secular paths, is much more complicated than the binary logic of simple opposites. The presented “map of objects” is a unique labyrinth of images, conceptions and memories of the city. [AN]

Pasyjka w butelce, pamiątka z odpustu w Mogile k. Krakowa (dziś część miasta). Wysokość: 16 cm, 1817 r., nr inw. 1817 / MEK, ze zbiorów Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie.

Współczesne pamiątki z Krakowa, magnesy z wizerunkiem obrazu Leonarda da Vinci *Dama z łasiczką* sprzedawane w Sukiennicach.

Pamiątki z papieżem Janem Pawłem II oraz figurka papieża Franciszka (ruszająca się pod wpływem światła słonecznego) nabyta podczas Światowych Dni Młodzieży w Krakowie latem 2016 r.

Fot. Marcin Wąsik

A wooden crucifix in a bottle, a souvenir from a parish fair in Mogiła near Kraków (today a part of the city). Height: 16 cm, 1817, catalogue No. 1817 / MEK, from the collection of The Seweryn Udziela Ethnographic Museum in Kraków.

Contemporary souvenirs from Kraków, refrigerator magnets with Leonardo da Vinci’s *Lady with an Ermine*, sold in the Kraków Cloth Halls.

Souvenirs commemorating Pope John Paul II and a small figurine depicting Pope Francis (moving when touched by a solar light) bought during the World Youth Day in Kraków in summer 2016.

Photos by Marcin Wąsik

Katolickie obrazki dewocyjne

Obrazki dewocyjne związane z katolickimi kultami popularnymi w przeszłości oraz obecnie na terenie Krakowa. Ukazują wybranych świętych związanych z miastem oraz przykładowe obrazy i krucyfiksy otoczone kultem. Trzon prezentowanej kolekcji pochodzi ze zbiorów Muzeum Etnograficznego w Krakowie.

Przedmioty z cerkwi

W sklepiku przy cerkwi pw. Zaśnięcia NMP można kupić dewocjonalia pochodzące z różnych miejsc świętych prawosławia w Europie oraz w Ziemi Świętej. Są tam również reprodukcje malarstwa Jerzego Nowosielskiego, który jest m.in. autorem polichromii w refektarzu krakowskiej cerkwi.

Dewocjonalia i religijne pamiątki z Krakowa

Wybór przedmiotów kupowanych przez pielgrzymów i wiernych w krakowskich świątyniach katolickich. Pokazujemy również obiekty upamiętniające pielgrzymki papieskie i inne wydarzenia religijne, a także kilka przedmiotów starszych, np. tzw. pasyjki w butelkach. Wśród współczesnych dewocjonałów szczególne zainteresowanie budzą te, które ukazują nowe kultury związane z postaciami św. Faustyny Kowalskiej czy św. Jana Pawła II, jak i z postaciami kojarzącymi się z Krakowem w sposób mniej oczywisty, jak św. Rita czy św. Charbel.

Przedmioty z parafii ewangelicko-augsburskiej

Przedmioty z parafii ewangelicko-augsburskiej upamiętniające wystąpienie Marcina Lutra oraz obchodzony w 2017 roku jubileusz 500-lecia Reformacji.

„Miasto papieskie”

W 1938 roku osiemnastoletni Karol Wojtyła przyjechał do Krakowa, aby podjąć studia na Uniwersytecie Jagiellońskim. Przez kolejnych czterdzieści lat (z krótkimi przerwami) był mieszkańcem miasta – jako student, robotnik, seminarzysta, kapłan, biskup i arcybiskup. Jako papież Jan Paweł II (1978–2005) odwiedził miasto wiele razy, a każda jego wizyta gromadziła miliony pielgrzymów. Po śmierci Jana Pawła II Kraków stał się jednym z ważniejszych miejsc jego kultu. Tu znajduje się dedykowane mu sanktuarium. Kolejni dwaj papieże – Benedykt XVI oraz Franciszek – nawiązywali do postaci „polskiego papieża” podczas swych wizyt w Krakowie. W popularnej „papieskiej” ikonografii miasta znaleźć można portrety ukazujące Jana Pawła II w towarzystwie jego następców.

Catholic devotional pictures

Small devotional pictures associated with Catholic cults popular today and in the past within Kraków’s cityscape. These pictures show some of the saints linked to the city and some examples of images and crucifixes that are or were renowned among the faithful. Most of the presented items come from the collection of The Ethnographic Museum in Kraków.

Objects from the Orthodox church in Kraków

You can purchase devotional items from various Orthodox holy sites in Europe and the Holy Land in a little shop by the Orthodox Church of the Dormition of the Mother of God. There are also reproductions of paintings by Jerzy Nowosielski, who is the creator of the polychrome in the Refectory of this Orthodox church.

Devotional and religious souvenirs from Kraków

A selection of objects that can be purchased by pilgrims and the faithful in Catholic churches in Kraków. Also on display are objects commemorating papal pilgrimages and other religious events, as well as several older artefacts, e.g. the so-called “Christ’s passions” in bottles. Among today’s devotional items, especially interesting are ones that are linked to newer cults related to St. Faustyna Kowalska or St. John Paul II, and to some figures that are less obviously associated with Kraków, such as St. Rita or St. Charbel.

Objects from the parish of the Evangelical church

Objects from the parish of the Evangelical church of the Augsburg confession commemorating Martin Luther’s act of defiance and the 500th anniversary of the Reformation, celebrated in 2017.

“The papal city”

In 1938, eighteen-year-old Karol Wojtyła came to Kraków to study at the Jagiellonian University. He remained in the city for another forty years (with short breaks) – as a student, worker, seminarian, priest, bishop, and, finally, archbishop. As Pope John Paul II (1978–2005), he visited the city many times, and his every visit drew millions of pilgrims. After his death, Kraków became one of the most important places of his worship, and there is a sanctuary dedicated to him. The next two popes – Benedict XVI and Francis – referred to the “Polish Pope” during their visits to Kraków. In the popular “papal” iconography of the city, you can find portraits of John Paul II in the company of his successors.

Fragment wystawy *Mapy miasta*, gablota z „mapą przedmiotów”, fot. Bogdan Achimescu.

Exhibition *Maps of the city*, a display case presenting the „map of objects”, photo by Bogdan Achimescu.

„Pamiątka żydowska”

Przedmioty związane z judaizmem oraz z wyobrażeniami na jego temat można nabyć nie tylko na Kazimierzu, lecz również w sklepach na Starym Mieście czy w Sukiennicach. Niektóre z nich kupowane są przez wyznawców judaizmu, pielgrzymów, przybyszów wędrujących do miejsc świętych oraz związanych z Zagładą (stąd m.in. krzesło przypominające te, które tworzą pomnik na krakowskim placu Bohaterów Getta). Wiele stanowi jednak „pamiątkę z Krakowa” i nie są one łączone z kontekstem religijnym. Często takie „pamiątki” operują stereotypowym obrazem „Żyda”. Jednym z najbardziej kontrowersyjnych przykładów jest figurka trzymającego pieniądze „Żyda na szczęście”. W 2013 roku w Muzeum Etnograficznym w Krakowie można było obejrzeć wystawę problematyzującą popularność takich przedstawień.

Magnesy

Podobnie jak w innych miejscach odwiedzanych przez turystów, tak i w Krakowie magnesy na lodówkę stanowią ważną część oferty pamiątek. Obok przedstawień krakowskich zabytków znaleźć można na nich wszystkie symbole miasta: obwarzanka, Lajkonika, kopce, *Damę z Łasiczką*, a także wizerunki Jana Pawła II... Niektóre magnesy prezentują jednoznacznie religijne przedstawienia i stają się swego rodzaju współczesnymi wariantami dawnych papierowych obrazków dewocyjnych.

Szopki

Oprócz szopek przygotowywanych na coroczny konkurs są i takie, które sprzedaje się jako pamiątkę lub element włączany w wystroj domów podczas świąt Bożego Narodzenia. Niektóre z nich bezpośrednio przypominają szopki konkursowe, inne nawiązują do nich ogólną formą. Uwagę zwraca pochodząca ze zbiorów Muzeum Etnograficznego w Krakowie „świecka szopka” pozbawiona sceny narodzenia Pana Jezusa.

Krakowiak i krakowianka

Strój chłopów z okolic Krakowa zrobił zawrotną karierę i stał się symbolem „stroju narodowego”. Legenda kościuszkowska, fascynacje młodopolskie, *Wesele* Wyspiańskiego – to tylko część czynników, które przyczyniły się do popularyzacji stroju oraz wykształcenia się pewnego stereotypowego kanonu wyglądu „krakowiaka” i „krakowianki”. Dziś strój bywa noszony podczas rozmaitych uroczystości w mieście i w okolicznych miejscowościach. Wiele jego elementów funkcjonuje również jako pamiątka, podobnie jak figurki i lalki ukazujące krakowiaków.

“A Jewish souvenir”

Objects related to Judaism can be purchased not only in Kazimierz, but also in shops in the Old Town, e.g. in the Cloth Hall. Some of them are purchased by followers of Judaism, pilgrims, visitors travelling to holy places and sites related to the Holocaust (for example, a chair resembling the ones that make up the monument on Heroes of Ghetto Square in Podgórze). However, many of these items are “souvenirs from Kraków” and are not associated with any religious contexts. Often such “souvenirs” use a stereotypical image of a “Jew”. One of the most controversial examples is a “lucky charm Jew”: a figurine of a Jew holding money. In 2013, The Ethnographic Museum in Kraków hosted an exhibition where these kinds of popular representation were displayed, and the controversial subject matter was opened up for public debate.

Refrigerator magnets

As in many other places visited by tourists, refrigerator magnets are important items amongst souvenirs that are on offer in Kraków. Besides views of characteristic Kraków buildings, you can find all the symbols of Kraków on them: *obwarzanek*, Lajkonik, the mounds, *Lady with an Ermine*, and also images of John Paul II... Some refrigerator magnets present unambiguously religious themes and have become modern variants of the traditional paper devotional pictures.

Kraków cribs

Besides the characteristic Kraków cribs (Kraków Nativity Scenes) prepared for the long-established annual competition, some cribs are sold as souvenirs or decorations for homes at Christmas. Some of them very closely resemble those made for the competition, while others are only inspired by their general form. On display is an interesting “secular crib” devoid of any elements representing the birth of Jesus; it comes from the collection of The Ethnographic Museum in Kraków.

Cracovians in traditional costumes

Traditional peasant attire from the Kraków environs has become something of a phenomenon, achieving the status of a “national costume”. Kościuszko (1746–1817) and the legends surrounding him, the Young Poland movement, and Wyspiański’s play *The Wedding* (1901) are only some of the factors that have contributed to the popularization of the regional costume and to the establishment of a stereotypical “Cracovian” look. Today, such attire is sometimes worn at various ceremonies in the city and in

Fragment wystawy *Mapy miasta*, gablota z „mapą przedmiotów”, fot. Bogdan Achimescu.

Exhibition *Maps of the city*, a display case presenting the „map of objects”, photo by Bogdan Achimescu.

Widoki Krakowa

Obrazki z najpopularniejszymi budynkami oraz charakterystycznymi widokami miasta tworzą wizualne mapy krakowskiej przestrzeni.

Skrzynie

Malowane skrzynie chłopskie były nie tylko ozdobnym meblem w wiejskich chatach, ale również źródłem dumy i wyznacznikiem statusu. Kobiety przechowywały w nich swoje wiano oraz najcenniejsze tkaniny i przedmioty. Dziś w Sukiennicach oraz w wielu innych sklepach z pamiątkami na terenie Krakowa kupić można nieduże drewniane szkatułki i pudełeczka. Ich wzory i zdobienia nierzadko nawiązują do dawnych wiejskich skrzyń z okolic miasta.

Smok wawelski

Najstarsze krakowskie legendy spisane w początkach XIII wieku przez Wincentego Kadłubka przywołują opowieść o „całożercy” – smoku, który u początku dziejów krakowskiego grodu zamieszkiwał w grocie pod Wzgórzem Wawelskim i terroryzował mieszkańców. Potwór miał zostać pokonany podstępem, kiedy to zamiast prawdziwego zwierzęcia zjadł skórę wypchaną siarką. Różne kopie pomnika smoka wawelskiego (postawionego nad Wisłą w 1972 roku) oraz smoki-maskotki sprzedawane są w kramach w pobliżu Wawelu i na Rynku. W prezentowanym zbiorze uwagę zwracają cztery drewniane zabawki. Są to smoki wykonane w drugiej połowie XX wieku na podstawie wzoru wypracowanego kilkadziesiąt lat wcześniej w ramach „Warsztatów Krakowskich” (w 1918 roku pierwszy wzór smoka-jaszczurki zaprojektowała Zofia Stryjeńska).

Twardowski

Postać Pana Twardowskiego – na wpół legendarnego szlachcica i alchemika, który miał żyć w Krakowie w XVI wieku – bywa określana mianem „polskiego Fausta”. Twardowski, aby uzyskać wieczną młodość i bogactwo, podpisał kontrakt z diabłem. Kiedy czarnoksiężnik popełnił pomyłkę i zgodnie z umową miał zostać przez diabła porwany, uciekł na księżyc, gdzie – jak chce legenda – mieszka po dziś dzień. Na krakowskich mapach Pan Twardowski ma ulicę swojego imienia oraz patronuje wapiennym uroczyskom, gdzie miał się oddawać eksperymentom alchemicznym. Przedstawiany jest najczęściej z kogutem, na którego grzbiecie leci na księżyc.

nearby villages. Many of its individual items function as souvenirs, as do figurines and dolls of Cracovians in traditional costumes.

Views of Kraków

Pictures of the most popular buildings and characteristic views of the city create visual maps of Kraków’s cityscape.

Wooden Chests

Traditionally, painted peasant chests were not only an ornamental piece of furniture in rural cottages, but also a source of pride and a mark of social status. Women kept their dowry and their most precious fabrics and valuables in such chests. Today in the Cloth Hall and in many other souvenir shops in Kraków, you can buy small wooden chests and boxes whose designs and ornamentation are often inspired by genuine old chests from the villages surrounding the city.

Wawel Dragon

The oldest Cracovian legends written down by Wincenty Kadłubek in the early 13th century include a story about a monster called Whole-Eater – a dragon who lived in a cave at the foot of Wawel Hill and terrorized Kraków’s inhabitants. The monster was eventually defeated by subterfuge: he was fed a lambskin stuffed with sulphur, instead of a real lamb. Various copies of the Wawel Dragon statue (erected at the Vistula River in 1972) and toy dragons are sold at stalls near Wawel and on the Main Market Square. In this collection, four wooden toys are especially interesting. These are dragons made in the second half of the 20th century on the basis of a model developed several decades earlier during “Kraków Workshops” (the prototype of a dragon-lizard was designed by Zofia Stryjeńska in 1918).

Twardowski

Mr. Twardowski – a semi-legendary nobleman and alchemist who allegedly lived in Kraków during the 16th century – is sometimes described as the “Polish Faust”. Twardowski signed a pact with the devil in order to achieve eternal youth and wealth. When the sorcerer made a mistake and – in accordance with the pact – was supposed to be taken by the devil, he escaped to the Moon, where, as the legend goes, he lives to this day. Mr. Twardowski has his own street on the maps of Kraków, and is the patron of limestone rock formations, where he allegedly conducted his alchemical experiments. Most often, he is depicted with a rooster, flying to the Moon.

Fragment wystawy *Mapy miasta*, gablota z „mapą przedmiotów”, fot. Bogdan Achimescu.

Exhibition *Maps of the city*, a display case presenting the „map of objects”, photo by Bogdan Achimescu.

„Miasto królów polskich”

Pamiątki nawiązujące do postaci historycznych władców wiążą się z wyobrażeniem Krakowa jako „miasta królów polskich”. To tutaj od xiv wieku aż do upadku Rzeczypospolitej Obojga Narodów odbywała się większość koronacji i pogrzebów królewskich. Krakowskie Wzgórze Wawelskie z zamkiem i katedrą należy do najbardziej symbolicznych miejsc w Polsce wiązanych z wyobrażeniem dziedzictwa oraz *sacrum*.

„Światowid”

Figurki ukazujące zminiaturyzowany posąg „Światowida” można kupić w sklepiku przy Muzeum Archeologicznym (gdzie eksponowany jest oryginał figury), jak i w niektórych krakowskich sklepach z pamiątkami. Mimo że posąg oryginalnie pochodzi z terytorium dzisiejszej Ukrainy, wpisał się w symbolikę miasta i przyciąga uwagę turystów oraz osób zainspirowanych dawnymi religiami Słowian.

Lajkonik

Tatarski jeździec z buławą na drewnianym koniu to jeden z najpopularniejszych symboli Krakowa. Nawiązuje on do historycznych wydarzeń (xiii-wiecznych najazdów tatarskich) oraz na wpół legendarnych opowieści o uratowaniu grodu przez flisaków (włóczków) ze Zwierzyńca. Dawniej co roku podczas krakowskiej procesji Bożego Ciała konik kroczył w niej wraz z cechem włóczków. Gdy pod koniec xviii wieku zakazano udziału w tej katolickiej uroczystości postaciom w „strojach dziwacznych” i do „śmiechu pobudzających”, obchody Lajkonika przesunięto na dzień zamykający oktawę Bożego Ciała.

Miasto literatury, sztuki i nauki

Kraków znany jest jako miasto literatury (w 2013 roku otrzymał oficjalnie miano „miasta literatury unesco”), sztuki i nauki (w 1364 roku powstał tu najstarszy polski uniwersytet). Przy okazji artystycznych, naukowych i literackich wydarzeń oraz festiwali pojawiają się gadżety podkreślające właśnie te aspekty miasta. Wśród krakowskich pamiątek obecne są przedstawienia Mikołaja Kopernika (który studiował na Akademii Krakowskiej, czyli dzisiejszym Uniwersytecie Jagiellońskim), literackich noblistów związanych z miastem (Czesława Miłosza, Wisławy Szymborskiej), muzyków, artystów, twórców teatrów, kabaretów, pieśniarzy...

“The city of Polish kings”

Souvenirs linked with historical rulers enhance Kraków’s image as “the city of Polish kings”. It was here, from the 14th century until the fall of the Polish-Lithuanian Commonwealth, that most Polish coronations and royal funerals took place. Wawel Hill, with its castle and cathedral, is one of the most symbolic places in Poland associated with concepts of heritage and the sacred.

“Svetovid”

Figurines showing a statue of “Svetovid” can be purchased in a shop attached to the Archaeological Museum (where the original statue is displayed) and in some souvenir shops in Kraków. Although the statue comes from an area that is now in Ukraine, it has become a part of Kraków’s symbolic sphere, and attracts the attention of tourists and people inspired by old Slavic religions.

Lajkonik

A Tatar rider with a mace on a wooden horse is one of the most popular symbols of Kraków. This figure is related to historical events (Tatar raids in 13th century) and semi-legendary stories about the rescue of the city by rafters (*włóczkowie*) from Zwierzyniec. Several centuries ago, the Lajkonik, along with the guild of river rafters, used to take part in Corpus Christi processions in Kraków. However, at the end of the 18th century figures that were “dressed in bizarre costumes” and that “made people laugh” were forbidden to take part in this Catholic holiday, and the Lajkonik Parade was shifted to the last day of the Corpus Christi octave.

A city of literature, art and science

Kraków is well-known as a city of literature (in 2013 it was officially named “unesco’s City of Literature”), arts and sciences (the oldest Polish university was established here in 1364). Whenever artistic, academic and literary events or festivals are held in Kraków, souvenirs are produced that emphasize the above mentioned aspects of the city. Such mementoes include images and figures of – Nicolaus Copernicus (who studied at the Kraków Academy, i.e. today’s Jagiellonian University), Nobel Laureates in literature who are associated with the city (Czesław Miłosz, Wisława Szymborska), musicians, artists, theatre directors, singers...

Czapka krakuska

Na zwieńczenie szczytu krakowskiej „mapy przedmiotów” wybraliśmy „krakuskę”. Czerwona czapka z pawim piórem to nie tylko popularna pamiątka z Krakowa. To również symbol przywołujący rozmaite opowieści o mieście, jego bohaterach i mieszkańcach oraz o różnych wymiarach tradycji.

[AN]

“Krakuska” hat

As the item exhibited on a top of our Kraków “map of objects”, we have chosen the “Krakuska” hat. This red hat with a peacock feather is not only a popular souvenir from Kraków, but also a symbol associated with various tales about the city, its heroes and residents, and various dimensions of tradition.

[AN]

Fragment wystawy *Mapy miasta*, gablota z „mapą przedmiotów”, fot. Bogdan Achimescu.

Exhibition *Maps of the city*, a display case presenting the „map of objects”, photo by Bogdan Achimescu.

VI

WYSTAWA /
EXHIBITION

Muzeum Etnograficzne
im. Seweryna Udziela w Krakowie /
The Seweryn Udziela Ethnographic
Museum in Kraków

VI Wystawa / Exhibition

Wystawa *Mapy miasta. Dziedzictwa i sacrum w przestrzeni Krakowa* była prezentowana w Muzeum Etnograficznym im. Seweryna Udziela w Krakowie w dniach 17 listopada 2017 roku – 18 lutego 2018 roku. Historyczne podziemia „Domu Esterki” przy ul. Krakowskiej 46, gdzie odbywają się wystawy czasowe, stanowiły inspirację do rozpisania scenariusza według czterech podstawowych części, które odpowiadają układowi rozdziałów książki. Natomiast klatka schodowa została zaaranżowana tak, aby wprowadzić widzów nie tylko w obszar wystawy, lecz również w zagadnienie antropologicznego rozumienia przestrzeni i wyobrażeń na temat polifonicznej symboliki miasta.

Integralną część wystawy stanowiły nagrania dźwiękowe oraz projekcje wideo. Są one dostępne pod poniższym linkiem i kodem QR:

<http://libron.pl/katalog/czytaj/id/332>

The *Maps of the City: Heritages and the Sacred within Kraków's Cityscape* exhibition was presented at The Seweryn Udziela Ethnographic Museum in Kraków between 17 November 2017 and 18 February 2018. The historic cellars of “Esther’s House”, located at Krakowska Street 46 and home to temporary exhibitions, inspired the exhibition layout since the exhibition was divided into four main sections, which are reflected in the four main chapters of this book. At the same time, the staircase leading to the cellars was arranged in such a way that it not only led the visitors towards the exhibition, but also introduced them to anthropological understandings of space and images related to the polyphonic symbolism of the city.

Sound tracks and video projections were an integral part of the exhibition. They are available through the link and QR code below:

<http://libron.pl/katalog/czytaj/id/332>

Mapy miasta

Dziedzictwa i sacrum
w przestrzeni Krakowa

Maps of the City

Heritages and the Sacred
within Kraków's Cityscape

z życia pomnika

Poszukując różnie rozrysowanych map mentalnych miasta, nie mogliśmy pominąć najbardziej centralnie usytuowanego krakowskiego pomnika – odsłoniętego w 1898 roku monumentu romantycznego wieszczu i poety Adama Mickiewicza (1798–1855). Choć Mickiewicz nigdy w Krakowie nie był, jego pochówek w katedrze wawelskiej (1890) był okazją do publicznej manifestacji patriotyzmu, zaś dedykowany mu pomnik – mimo kontrowersji związanych z jego usytuowaniem oraz estetyką – szybko stał się elementem organizującym symboliczną przestrzeń krakowian i turystów.

Aby skonstruować opowieść o pomniku, zwróciliśmy się w kierunku ludzi, którzy wchodzą z nim w interakcje. Siegnęliśmy do starszych źródeł – zapisów z pamiętników, prasy oraz wspomnień obecnych w tekstach i na obrazach z kart pocztowych. Rozmawialiśmy również z tymi, którzy dziś robią sobie zdjęcia u stóp Mickiewicza, umawiają się tu na spotkania, wiążą z tym miejscem szczególne wspomnienia lub utożsamiają z nim ważne wydarzenia publiczne.

Prezentujemy wybrane fragmenty tych zwerbalizowanych i wizualnych opowieści, prywatnych i podzielanych z innymi „map”. Odsłaniają one intrygującą wieloznaczność przestrzeni. Pomnik migocze bowiem rozmaitymi odcieniami. Rozpięte są one pomiędzy świętością i monumentalnością „dziejów”, „tradycji” czy wyobrażeń na temat „narodowego dziedzictwa” a turystyczną wrzawą, ludycznością Rynku oraz lokalnością codziennego życia.

Specyficzną swojskość i spoufalenie mieszkańców Krakowa z monumentalną rzeźbą wyraża pieszczotliwie zdrobnione imię wieszczu – „Adaś” – które stało się powszechnym synonimem pomnika. Tymczasem otoczony alegorycznymi przedstawieniami Ojczyzny, Patriotyzmu, Nauki i Poezji.

Adaś

from the life of the monument

When searching for different mental maps of the city, we could not omit the most centrally located monument in Kraków – the statue of the romantic poet Adam Mickiewicz (1798–1855), unveiled in 1898. Although Mickiewicz never visited Kraków, his burial in Wawel Cathedral (1890) was an occasion for public manifestations of patriotism, and the monument dedicated to him – despite some controversies surrounding its location and aesthetics – quickly became an element organizing the symbolic space for Cracovians and tourists.

In order to construct a narrative about the monument, we have turned to people who interact with it. We have reached back to older sources – memoirs, press articles, and reminiscences present in texts and in images on postcards. We have also talked to those who take pictures at the foot of Mickiewicz's monument today, treat it as a meeting place, have special memories associated with the statue, or identify important public events with it.

We present selected fragments of these verbal and visual stories, private and shared “maps”. They reveal an intriguing ambiguity of space. The monument shimmers with various shades of meaning, ranging from the sacredness and monumentality of associated “historical events”, “tradition” or notions of “national heritage”, to the tourist hubbub, the playfulness of the Main Market Square, and the local character of its everyday life.

Cracovians' familiarity and familiarization with the monumental sculpture are reflected in their affectionate use of the diminutive form of the poet's name – “Adaś” (little Adam) – which has become a common synonym for the monument. Meanwhile, in accordance with its designer's intention, Mickiewicz stands on a pedestal surrounded by allegorical figures of Homeland, Patriotism, Science, and Poetry.

Rynek i jego ludzie. 2017 r., nagrania
i realizacja dźwięku Magdalena
Wadowska.
/
Market Square and its People. 2017,
producer and sound editor
Magdalena Wadowska.

Fot. / Photo by Bogdan Achimescu

Fot. / Photo by Anna Niedźwiedz

UL. GRODZKA
28/30
OFICYNĄ

Dom medytwy błogostawionej
pamięci Mordechaja Tignera

Mordechaj Tigner's Prayer House

Grodzka

ulica z drugiej strony

street from the other side

Widok z drugiej strony ulicy Grodzkiej, z kierunku ul. Wągrowej. Widoczny jest budynek przy ul. Grodzkiej 28/30, który jest częścią kompleksu budynków, które zostały zniszczone podczas II wojny światowej. Budynek ten jest obecnie siedzibą Muzeum Historii Żydów Polskich. Widoczne są również inne budynki wzdłuż ulicy, które zostały zniszczone podczas II wojny światowej.

Widok z drugiej strony ulicy Grodzkiej, z kierunku ul. Wągrowej. Widoczny jest budynek przy ul. Grodzkiej 28/30, który jest częścią kompleksu budynków, które zostały zniszczone podczas II wojny światowej. Budynek ten jest obecnie siedzibą Muzeum Historii Żydów Polskich. Widoczne są również inne budynki wzdłuż ulicy, które zostały zniszczone podczas II wojny światowej.

Audiosfera miasta – życie ulicy w pobliżu wejścia do kamienicy przy ul. Grodzkiej 28/30. Nagrania i realizacja dźwięku Magdalena Wadowska.
/
City's soundscape – life of the street near the entrance to the building at 28/30 Grodzka Street. Producer and sound editor Magdalena Wadowska.

Fragments of concert in the church of Saints Peter and Paul. Recordings and realization of sound by Magdalena Wadowska.
/
Fragments from the concert in the Church of Saints Peter and Paul. Producer and sound editor Magdalena Wadowska.

UL. GRODZKA
56

Kościół św. Marcina
i parafia ewangelicko-augsburska

The Church of St. Martin and the
parish of the Evangelical Church
of the Augsburg Confession

Śpiew kongregacji i muzyka organowa
w kościele św. Marcina. Nagrania i realizacja
dźwięku Magdalena Wadowska.
/
Singing of the congregation and organ music
in the Church of St. Martin. Producer and
sound editor Magdalena Wadowska.

Pieczęcie parafialne jako ślad zmiennych
losów krakowskiej kongregacji ewangelickiej,
fragment wywiadu z ks. dr. Romanem Prackim,
proboszczem parafii. Nagrania i realizacja
dźwięku Magdalena Wadowska.
/
Parish stamps as an imprint of the changing
fortunes of the Evangelical parish in Kraków,
fragment of an interview with Rev. Dr. Roman
Pracki, parish priest. Producer and sound
editor Magdalena Wadowska.

UL. GRODZKA
54

Kościół św. Andrzeja i klasztor
klarysek

The Church of St. Andrew
and Poor Clares Monastery

KLASZTOR
SKŁARYSEK
UL. GRODZKA 54

Modlitwa i śpiew sióstr klarysek z krakow-
skiego klasztoru. Nagrania i realizacja
dźwięku Magdalena Wadowska.
/
Prayers and singing by the Poor Clares
nuns. Producer and sound editor
Magdalena Wadowska.

Grodzka

ulica z drugiej strony street from the other side

Widok z Grodzkiej na ulicę z drugiej strony. Zdjęcie wykonane w XIX wieku, przedstawiające ulicę z drugą stroną Grodzkiej. Widoczne są budynki i ludzie na ulicy.

Fot. / Photos by Marcin Wasik

Fot. / Photo by Bogdan Achimescu

OLD TOWN

GHETTO

CITY TOUR

Kraków z meleksu. 2017 r.,
konceptcja filmu: Malwina Antoniszczak,
realizacja: Marcin Wąsik.
/
Kraków from a Melex electric car. 2017,
video concept by Malwina Antoniszczak,
produced by Marcin Wąsik.

WYBRANA BIBLIOGRAFIA /
SELECTED BIBLIOGRAPHY

INFORMACJE I PODZIĘKOWANIA /
INFORMATION AND ACKNOWLEDGEMENTS

450 lat reformacji pod Wawelem, oprac. Iwona Czajka, aut. Janina Bieniarzówna et al., Parafia Ewangelicka, Kraków 2008.

A Companion to Heritage Studies, eds. William Logan, Máiréad Nic Craith, Ullrich Kockel, Wiley Balckwell, Chichester 2016.

Adamczewski Jan, *Kraków od A do Z*, wyd. 3., poszerzone, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1992.

Adamczewski Jan, *Mała Encyklopedia Krakowa*, Wydawnictwo „Wanda”, Kraków 1996.

Arkuszewski Bartosz, *Przedmiot-relikwia a postać Jana Pawła II w krakowskim kontekście muzealnym*, „Prace Etnograficzne” 2017, t. 45, nr 3, s. 351–367.

Augé Marc, *Nie-miejsca. Wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności*, przeł. R. Chymkowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

Bálaban Majer, *Historia Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304–2868*, t. 1: 1304–1655, Klezmerhojs Wydawnictwo Austeria, Budapeszt, Kraków 2013 [reprint, oryg.: wyd. „Nadzieja” Towarzystwo ku Wspieraniu Chorej Młodzieży Żydowskiej Szkół Średnich i Wyższych w Krakowie, Kraków 1931].

Banach Jerzy, *Dawne widoki Krakowa*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1967.

Banach Jerzy, *Ikonografia Rynku Głównego w Krakowie*, Universitas, Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 1998.

Bieniarzówna Janina, Matecki Jan M., *Dzieje Krakowa*, t. 3: *Kraków w latach 1796–1918*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1979.

Bieniarzówna Janina, Matecki Jan M., *Dzieje Krakowa*, t. 2: *Kraków w wiekach XVI–XVIII*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1984.

Bóg żywy. Katechizm Kościoła Prawosławnego, oprac. zespół wiernych prawosławnych, przeł. Agnieszka Kuryś et al., red. Henryk Paprocki, „Kairos” Stowarzyszenie Pomocy Wydawnictwom Katolickim na Ukrainie, Wydawnictwo WAM, Kraków 2001.

Bujak Jan, Pilichowska Bogdana, *Lajkonik – dzieje i przemiany krakowskiego zwyczaju ludowego*, „Prace Etnograficzne” 1986, z. 21, s. 5–36.

Chmiel Adam, *Szkice krakowskie*, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 1947.

Chrzęszczewski Jacek, *Ormianie polscy i ich chaczkar w Krakowie / The Polish Armenians and Their Khachkar in Cracow / Les Arméniens polonaise et leur khatchkar à Cracovie / Die Polnischen Armenie rund ihr Chatschkar in Krakau*, Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne, Kraków 2007.

Chwalba Andrzej, *Dzieje Krakowa*, t. 5: *Kraków w latach 1939–1945*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2002.

Chwalba Andrzej, *Dzieje Krakowa*, t. 6: *Kraków w latach 1945–1989*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2004.

Connerton Paul, *Seven Types of Forgetting*, “Memory Studies” 2008, Vol 1, Issue 1, pp. 59–71.

Connerton Paul, *Siedem rodzajów zapomnienia*, [w:] *(Kon)teksty pamięci. Antologia*, red. Kornelia Kończal, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2014, s. 343–358.

Cracow: *The Dialogue of Traditions*, ed. Zbigniew Baran, „Znak”, International Cultural Centre, Cracow 1991.

Czuma Mieczysław, Mazan Leszek, *Peppek świata nazywa się Kraków*, Oficyna Wydawnicza Anabasis, Kraków 2000.

Dobrowolski Tadeusz, *Sztuka Krakowa*, wyd. 3., rozszerzone i poprawione, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1964.

Duchowość żydowska w Polsce. Materiały konferencji dedykowanej pamięci Profesora Chone Shmeruka, Kraków 26–28 kwietnia 1999 r., red. Michał Galas, Uniwersytet Jagielloński Katedra Judaistyki, Kraków 2000.

Duda Eugeniusz, *Z dziejów i kultury Żydów w Krakowie. Przewodnik po wystawie stałej w Starej Synagodze*, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Oddział Stara Synagoga, Kraków 1983.

Duda Eugeniusz, *Krakowskie judaica*, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa 1991.

Duda Eugeniusz, *Jewish Cracow: A Guide to the Historical Buildings and Places of Remembrance*, transl. Mark Aldridge, Kaja Kozłowska, Wydawnictwo Vis-à-vis Etiuda, Kraków 2010.

Duda Jerzy, *Przewodniki po Krakowie (do 1914 roku)*, książki, ich autorzy i wydawcy, „Rocznik Krakowski” 1996, nr 62, s. 53–87.

Dziedzic Stanisław, *The Cultural Heritage of Cracow*, Cornelius, Kraków 1995.

Dziedzic Stanisław, *The Cradle of Sainthood*, “Peregrinus Cracoviensis” 2000, Vol. 10, s. 19–46.

Dziedzic Stanisław, *Święty szlak Almae Matris*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003.

Dziedzic Stanisław, *Cracovia sacra. W kręgu kultury duchowej Krakowa*, Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, Oficyna Wydawnicza „Wierchy”, Kraków 2012.

Dzieje Krakowa, t 4: *Kraków w latach 1918–1939*, red. Janina Bieniarzówna, Jan M. Matecki, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1997.

Dziewulska Joanna, *Prace „reparacyjne” i restauracyjne kościoła śś. Piotra i Pawła w Krakowie w XIX wieku*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2008, t. 53, s. 259–282.

Ekobiografia Krakowa, red. Adam Izdebski, Rafał Szmytka, Znak Horyzont, Kraków 2018.

Eljasz-Radzikowski Walery, *Kraków (z 64 ilustracjami)*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1985 [reprint, oryg.: Gebethner i Wolff, Warszawa 1902].

Encyklopedia Krakowa, red. Antoni Henryk Stachowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Kraków 2000.

Estreicherówna Maria, *Życie towarzyskie i obyczajowe Krakowa w latach 1848–1863*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1968.

Fabiański Marcin, Purchla Jacek, *Architektura Krakowa. Przewodnik*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2012.

Felix saeculum Cracoviae – krakowscy święci XV wieku, red. ks. Kazimierz Panuś, Krzysztof Rafał Prokop, Polskie Towarzystwo Teologiczne w Krakowie, Kraków 1998.

Gapski Henryk, *Klasztory krakowskie w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII w. Analiza przestrzenna środowisk zakonnych*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Wydział Nauk Humanistycznych, Lublin 1993.

Grabowski Ambroży, *Starożytnicze wiadomości o Krakowie*, Drukarnia Józefa Czecha, Kraków 1852.

Gruber Ruth Ellen, *Odrodzenie kultury Żydowskiej w Europie*, przeł. Agnieszka Nowakowska, Wydawnictwo Pogranicze, Sejny 2004.

Gruber Ruth Ellen, *Virtually Jewish. Reinventing Jewish Culture in Europe*, University of California Press, Berkeley 2002.

Golonka-Czajkowska Monika, *Nowe miasto nowych ludzi. Mitologie nowohuckie*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2013.

Golonka-Czajkowska Monika, *Dziedzictwo jako scena rytualna. Przypadek Starego Miasta w Krakowie*, „Prace Etnograficzne” 2017, t. 45, nr 3, s. 299–314.

Górka Zygmunt, *Ulica Grodzka jako jedna z głównych ulic krakowskiej dzielnicy staromiejskiej*, [w:] *Gospodarka i przestrzeń: Prace dedykowane Profesor Danucie Ptaszyckiej-Jackowskiej*, red. Bolesław Domański, Włodzimierz Kurek, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków 2009, s. 113–122.

Grodziska Karolina, *„Gdzie Miasto zaczarowane...” Księga cytatów o Krakowie*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2003.

Halkowski Henryk, *Żydowskie życie*, Austeria, Kraków 2003.

Harrison Rodney, *Heritage: Critical Approaches*, Routledge, Oxon, New York, 2013.

Heritage and the City, eds. Robert Kusek, Jacek Purchla, International Cultural Centre, Kraków 2017.

Hońdo Leszek, *Stary żydowski cmentarz w Krakowie. Historia cmentarza, analiza hebrajskich inskrypcji*, Wydawnictwo UJ, Kraków 1999.

Intangible Heritage of the City: Musealisation, Preservation, Education, ed. Magdalena Kwecińska, transl. Lingua LAB s.c. W. Szyszkiewicz, M. Dembińska, The Historical Museum of the City of Kraków, Kraków 2016.

Jackowski Antoni, *Łagiewniki in the System of Poland’s and the World’s Pilgrimage Centers*, “Peregrinus Cracoviensis” 2001, Vol. 11, pp. 143–152.

Jelicz Antonina, *Życie codzienne w średniowiecznym Krakowie (wiek XIII–XV)*, PIW, Warszawa 1966.

Jews in Kraków, eds. Michał Galas, Antony Polonsky, „Polin – Studies in Polish Jewry” 2011, Vol. 23, Littman Library of Jewish Civilization, Oxford-Portland.

Jezierski Józef, *Ilustrowany przewodnik po Krakowie i okolicy*, Drukarnia Literacka w Krakowie, Kraków 1909–1910.

Kajder Kaja, *Etnografia przestrzeni miejskiej. Znaczenia nadawane sacrum i dziedzictwu ulicy Grodzkiej w Krakowie*, „Prace Etnograficzne” 2017, t. 45, nr 3, s. 315–331.

Kantor Ryszard, *Kalejdoskop krakowski. Gawędy o Krakowie, krakowianach i ich zwyczajach*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1996.

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. IV: *Miasto Kraków*, cz. III: *Kościoły i klasztory Śródmieścia*, 2, red. Adam Bochnak, Jan Samek, Polska Akademia Nauk i Instytut Sztuki, Warszawa 1978.

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. IV: *Miasto Kraków*, cz. VI: *Kazimierz i Stradom. Judaica: Bóżnice, budowle publiczne i cmentarze*, red. Izabela Rejduch-Samkowa, Jan Samek, Polska Akademia Nauk i Instytut Sztuki, Warszawa 1995.

Klejnoty i sekrety Krakowa. Teksty z antropologii miasta, red. Róża Goduła-Węclawowicz, Wydawnictwo Wawelskie, Kraków 1994.

Knott Kim, *Religion, Space, and Place: The Spatial Turn in Research on Religion*, “Religion and Society: Advances in Research” 2010, Vol. 1, pp. 29–43.

Kolberg Oskar, *Dzieła wszystkie*, t. 5–8: *Krakowskie*, cz. 1–4, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Polskie Towarzystwo Muzyczne, Wrocław 1962–1963.

Komorowski Waldemar, Kęder Iwona, *Ikonografia kościoła Dominikanów i ulicy Grodzkiej w Krakowie*, Universitas, Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 2005.

Kowalski Krzysztof, *O istocie dziedzictwa europejskiego. Rozważania*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2013.

Kozieł Anna, Kubiena Jacek, *Betlejem krakowskie. Dzieje szopki krakowskiej / The Kraków Bethlehem: The History of the Kraków Nativity Crib*, Wydawnictwo „M”, Kraków 2003.

Kozieł Lidia, *Kościół św. św. Piotra i Pawła oraz dawne kolegium jezuickie w Krakowie*, Księgarnia Akademicka, Kraków 1995.

Kožuch Barbara, Pobiegly Elżbieta, *Stroje krakowskie / Kraków Regional Costumes*, Wydawnictwo „M”, Muzeum Etnograficzne im. S. Udzieli, Kraków 2004.

Kracik Jan, Ryś Grzegorz, *Dziesięć wieków diecezji krakowskiej*, Wyd. Św. Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1998.

Kraków. Antropologie dziedzictwa / Kraków: Anthropologies of Heritage, dodatek specjalny do „Tygodnika Powszechnego” / Special Supplement of „Tygodnik Powszechny” 2019, red. / eds. Anna Niedźwiedź, Marcin Żyła, nr 28 (10–16 lipca / 10–16 July).

Kraków. Dialog tradycji, red. Zbigniew Baran, Wydawnictwo ZNAK, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 1991.

Kraków. Europejskie miasto prawa magdeburskiego 1257–1791. Katalog wystawy, red. Grażyna Lichończak-Nurek, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2007.

Kraków. Miejsce i tekst, red. Agnieszka Ogonowska, Magdalena Roszczynialska, Universitas, Kraków 2014.

Kraków – przestrzenie kulturowe. Zbiór prac, red. Jan Bujak, Anna Zambrzycka-Steczkowska, Róża Godula, Wydawnictwo Platan, Kraków 1993.

Kraków w chrześcijańskiej Europie X–XIII w. Katalog wystawy / Krakow in Christian Europe, 10th–13th c. Catalogue of the exhibition, red. / ed. Elżbieta Firlet, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2006.

Krasnowolski Bogusław, *Ulice i place krakowskiego Kazimierza. Z dziejów Chrześcijan i Żydów w Polsce*, Universitas, Kraków 1992.

Krętosz Józef, *Wschodnie katolickie obrządki w Polsce*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2008.

Król Anna, *Ilustrowane dzieje pomnika Adama Mickiewicza w Krakowie*, Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 1999.

Kubicki Paweł, *Nowi mieszczanie w nowej Polsce*, Instytut Obywatelski, Warszawa 2011.

Kursa Magdalena, Romanowski Rafał, *[KRK] Książka o Krakowie*, Wydawnictwo ZNAK, Kraków 2007.

Kwiecińska Magdalena, *Szopkarstwo krakowskie w procesach kształtowania dziedzictwa miasta*, „Prace Etnograficzne” 2017, t. 45, nr 3, s. 333–350.

Lehrer Erica, *Jewish Poland Revisited Heritage Tourism in Unquiet Places*, Indiana University Press, Bloomington 2013.

Lehrer Erica, *Na szczęście to Żyd. Polskie figurki Żydów / Lucky Jews: Poland’s Jewish Figurines*, przeł. / transl. Aleksandra Bilewicz, Erica Lehrer, Paweł Rogala, Magdalena Waligórska, Joanna Warchoł, Korporacja Ha!art, Kraków 2014.

Leśnicki Zbigniew, *Kraków. Historie, anegdoty, plotki*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2015.

Loci Sacri: Understanding Sacred Places, eds. Thomas Coomans, Herman De Dijn, Jan De Maeyer, Rajesh Heynickx, Bart Verschaffel, Leuven University Press, Leuven 2012.

Low Setha M., *The Anthropology of Cities: Imagining and Theorizing the City*, “Annual Review of Anthropology” 1996, Vol. 25, s. 383–409.

Łepkowski Józef, *Przegląd krakowskich tradycji, legend, nabożeństw, zwyczajów, przysłów i właściwości*, słowo wstępne Karolina Grodziska, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2018 [reprint, oryg.: Drukarnia „Czasu” W. Kirchmayer, Kraków 1866].

MacCannell Dean, *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*, Schocken Books, New York 1976.

MacCannell Dean, *Turysta. Nowa teoria klasy próżniaczek*, przeł. Ewa Klekot, Anna Wieczorkiewicz, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA, Warszawa 2002.

Macdonald Sharon, *Memorylands: Heritage and Identity in Europe Today*, Routledge, London, New York 2013.

Matkiewicz Adam, *Kościół Świętych Piotra i Pawła w Krakowie*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1985.

Matecki Jan M., *Historia Krakowa dla każdego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2007.

Matecki Jan M., *A History of Kraków for Everyone*, przeł. Jessica Taylor-Kucia, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2008.

Matlak Halina, *Miasto żydowskie na Kazimierzu jako ośrodek ruchu turystycznego i pielgrzymkowego*, „Peregrinus Cracoviensis” 1996, z. 4, s. 125–142.

Mączyński Józef, *Kraków dawny i terazniejszy z przeglądem jego okolic*, Nakładem Józefa Czecha, Kraków 1854.

Meyer Birgit, de Witte Marleen, *Heritage and the Sacred: Introduction*, “Material Religion: The Journal of Objects, Art and Belief” 2013, Vol. 9, nr 3, pp. 274–280.

Miasto w obrazie, legendzie, opowieści..., red. Róża Godula-Węclawowicz, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław–Kraków 2008.

Michalik Marian, *Kronika Krakowa*, Wydawnictwo „Kronika”, Warszawa 1996.

Miejsca święte Rzeczypospolitej. Leksykon, red. Antoni Jackowski, Wydawnictwo Znak, Kraków 1999.

Murzyn Monika A., Kazimierz. *Środkowoeuropejskie doświadczenie rewitalizacji / Kazimierz: The Central European Experience of Urban Regeneration*, Międzynarodowe Centrum Kultury / International Cultural Centre, Kraków / Cracow 2006.

Na Rynku w Krakowie, czyli o sprawach ważnych i mniej ważnych, które się tu wydarzyły w latach 1257–1939, wybór i oprac. Joanna Ronikier, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1978.

Nasi święci. Polski słownik hagiograficzny, red. Aleksandra Witkowska OSCU, wyd. 2., poszerzone, Księgarnia św. Wojciecha, Warszawa–Poznań–Lublin 1999.

Niechaj Małgorzata, *Fenomen szopkarstwa krakowskiego. Od tradycji do listy UNESCO / The Phenomenon of Nativity Scene-Making in Kraków: From Tradition to UNESCO List*, Muzeum Krakowa, Kraków 2019.

Niedźwiedź Anna, *Krakowskie Podgórze – dziedzictwo odkrywane*, [w:] *Miasto po obu brzegach rzeki. Różne oblicza kultury*, red. Andrzej Stawarz, Polskie Towarzystwo Etnologii Miasta, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa 2007, s. 187–200.

Niedźwiedź Anna, *Mythical Vision of the City: Kraków as the ‘Pope’s City’*, “Anthropology of East Europe Review” 2009, Vol. 27, pp. 208–226.

Niedźwiedź Anna, *Globalny katolicyzm w polskiej scenografii – ŚDM 2016 w Krakowie*, „Prace Etnograficzne” 2017, t. 45, nr 3, s. 277–297.

Niedźwiedź Anna, *The Multivocality of Space and the Creation of Heritages: New Shrines in an Old City*, “Anthropological Notebooks” 2017, Vol. 23, Issue 3, pp. 63–86.

Niematerialne dziedzictwo miasta. Muzealizacja, ochrona, edukacja, red. Magdalena Kwiecińska, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2016.

Niemiec Dariusz, *Najstarsze krakowskie synagogi*, „Alma Mater” 2008, nr 99, s. 31–40.

Nora Pierre, *Between memory and history: Les lieux de mémoire*, transl. Marc Roudebush, “Representations” 1989, Vol. 26, pp. 7–25.

Nora Pierre, *Między pamięcią i historią: Les Lieux de Memoire*, przeł. P. Mościcki, „Tytuł roboczy: Archiwum #2” 2009, s. 4–12.

Oleszkiewicz Małgorzata, Pyła Grażyna, *Czar zabawek krakowskich / The Charm of Kraków Toys*, Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie, Kraków 2007.

Olsewski Michał, *Szopki krakowskie / Kraków nativity scenes*, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2015.

Ostrowski Jan K., *Cracow*, transl. Tomasz Bieroń, International Cultural Center, Wydawnictwa Arystyczne i Filmowe, Cracow–Warsaw 1992.

Passowicz Wacław, Gaczoł Ewa, *Kraków wczoraj / Cracow yesterday / Krakau gestern*, Wydawnictwo „Wokół nas”, Gliwice 1999.

Piech Stanisław, *W cieniu kościołów i synagog. Życie religijne międzywojennego Krakowa 1918–1939, Secesja*, Kraków 1999.

Pilgrimage and Political Economy: Translating the Sacred, eds. Simon Coleman, John Eade, New York, Oxford, Berghahn 2018.

Pisanie miasta, czytanie miasta, red. Anna Zeidler-Janiszewska, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 1997.

Pomian Krzysztof, *Zbieracze i osobliwości. Paryż–Wenecja. XVI–XVIII wiek*, Warszawa 1996.

Pruszc Piotr Hiacynt, *Klejnoty stołecznego miasta Krakowa albo kościoły i co w nich jest widzenia godnego i znacznego przez Piotra Hiacynta Pruszcza krótko opisane*, Wyd. K. J. Turowskiego, Nakł. Drukarni „Czasu”, Kraków 1861.

Przewodnik abo kościołów krakowskich krótkie opisanie, wydany w 1603, z widokami Krakowa, którego już nie ma, przygotowanie do druku, wstęp oraz dalsze losy zabytków napisała Justyna Kiliańczyk-Zięba, Universitas, Kraków 2002.

Przybył Elżbieta, *Prawosławie*, Znak, Kraków 2000.

Przywracanie pamięci. Rewitalizacja zabytkowych dzielnic żydowskich w miastach Europy Środkowej, red. Monika A. Murzyn-Kupisz, Jacek Purchla, przeł. Monika Myszkiewicz, Joanna Czudec, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2008.

Purchla Jacek, *Kraków. Prowincja czy metropolia?*, Unviersitas, Kraków 1996.

Purchla Jacek, *Cracow in the European Core*, transl. Teresa Bałuk-Ulewiczowa, International Cultural Centre, Cracow 2000.

Purchla Jacek, *Dziedzictwo a transformacja*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Akademii Ekonomicznej, Kraków 2005.

Purchla Jacek, *Kraków w Europie Środka*, wyd. 2., zaktualizowane i uzupełnione, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2016.

Purchla Jacek, *Miasto i polityka. Przypadki Krakowa*, Universitas, Kraków 2018.

Rożek Michał, *Mirabilia urbis Cracoviae*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1986, Vol. 13, s. 49–53.

Rożek Michał, *Przewodnik po zabytkach i kulturze Krakowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Kraków 1997.

Rożek Michał, *Sekrety Krakowa. Ludzie – zdarzenia – idee*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003.

Rożek Michał, *Kraków. Historie nieopowiedziane. Ludzie – zdarzenia – obyczaje*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004.

Rożek Michał, *Silva Rerum. Nietypowy przewodnik po Krakowie*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.

Rożek Michał, *Urbs celeberrima. Przewodnik po zabytkach Krakowa*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2012.

Rożek Michał, Gonkdowna Barbara, *Leksykon kościołów Krakowa*, Wydawnictwo Verso, Kraków 2003.

Sander Elżbieta OSC, *Błogosławiona Salomea i klasztory klarysek w Zawichoście, Skale i Krakowie do końca XV wieku*, Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Księża Misjonarzy, Kraków 2015.

Seweryn Tadeusz, *Strój Krakowiaków wschodnich*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 1960.

Seweryn Tadeusz, *Tradycje i zwyczaje krakowskie*, Wydawnictwo Artystyczno-Graficzne, Kraków 1961.

Simpson Scott, *Native Faith: Polish Neo-Paganism at the Brink of the 21st Century*, Nomos, Kraków 2000.

Soćko-Mucha Alicja, *From “Tradition” to “Intangible Heritage”: Kraków’s Nativity-Scene Craft*, „Etnografia Polska” 2019, t. 63, z. 1–2.

Spiritualizing the City: Agency and Resilience of the Urban and Urbanesque Habitat, eds. Victoria Hegner, Peter Jan Margry, Routledge, Oxon, New York 2017.

Stroje krakowskie. Historie i mity, red. Elżbieta Pobiegly, Ewa Rossal, Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie, Kraków 2017.

Szałapak Anna, Korzeniowski Rafał, *Legends and Mysteries of Cracow: From King Krak to Piotr Skrzynecki*, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2005.

Świat przed katastrofą. Żydzi krakowscy w dwudziestoleciu międzywojennym / A World Before a Catastrophe: Krakow’s Jews Between the Wars, wstęp / introduction Jacek Purchla, Aleksander B. Skotnicki, autorzy / authors: Agnieszka Sabor et al., red. nauk. / scientific ed. Jan M. Matecki, przeł. / transl. Jessica Taylor-Kucia, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2007.

The history of the Jews of Krakow. Sources from the collection of the National Archives in Krakow / Dzieje krakowskich Żydów na przestrzeni wieków. Materiały z zasobów Archiwum Narodowego w Krakowie, eds. / red. Magdalena Marosz et al., transl. / przeł. Artur Zwolski, Jakub Antosz-Rekucki, Archiwum Narodowe w Krakowie, Fundacja Alef dla Rozwoju Studiów Żydowskich, Kraków 2018.

The Jews in Cracow. A 700-year history, eds. Michał Rożek, Henryk Halkowski, Michael Jacobs, transl. Michael Jacobs, Judaica Foundation – Center for Jewish Culture, Cracow 2005.

The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research, eds. Emma Waterton, Steve Watson, Hampshire, New York, Palgrave Macmillan 2015.

Theorizing the City: The New Urban Anthropology Reader, ed. Setha M. Low, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, London 1999.

Thinking Space, eds. Mike Crang, Nigel Thrift, London, New York, 2000.

Tracz Szymon, Spiechowicz-Jędrys Agnieszka, *Kościół świętych Apostołów Piotra i Pawła*, Wydawnictwo Ścieżki Wiary, Kraków 2013.

Urban Symbolism and Rituals: Proceedings of the International Symposium Organised by the IUAES Commission on Urban Anthropology, ed. Božidar Jezernik, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 1999.

Urry John, *The tourist gaze*, Sage Publications, London 1997.

Urry John, *Spojrzenie turysty*, przeł. Alina Szulżycka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

Widacka Agnieszka, *Zagłada modlitewni Tignera*, „Kraków” 2006, nr 2 (16), s. 74–76.

Wieczorkiewicz Anna, *Apetyt turysty. O doświadczeniu świata w podróży*, Universitas, Kraków 2008.

Witkowska Aleksandra, *Kulty pątnicze piętnastowiecznego Krakowa. Z badań nad miejską kulturą religijną*, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lublińskiego, Lublin 1984.

Wieczorkiewicz Anna, *Apetyt turysty. O doświadczeniu świata w podróży*, Universitas, Kraków 2008.

Witkowska Aleksandra, *Kulty pątnicze piętnastowiecznego Krakowa. Z badań nad miejską kulturą religijną*, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lublińskiego, Lublin 1984.

Wyrozumski Jerzy, *Dzieje Krakowa*, t. 1: *Kraków do schyłku wieków średnich*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1992.

Zaremska Hanna, *Bractwa w średniowiecznym Krakowie. Studium form społecznych życia religijnego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1977.

Zaremska Hanna, *Żydzi w średniowiecznej Polsce. Gmina krakowska*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2011.

Zbroja Barbara, *Miasto umarłych. Achitektura publiczna Żydowskiej Gminy Wyznaniowej w Krakowie w latach 1868–1939*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.

Ziejka Franciszek, *„Tu wszystko jest Polska...” (o roli Krakowa w życiu duchowym Polaków w wieku XIX)*, Zakład im. Ossolińskich, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Wrocław–Kraków 1996.

Ziejka Franciszek, *Serce Polski. Szkice krakowskie*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2010.

Zimmerer Katarzyna, *Zamordowany świat. Losy Żydów w Krakowie 1939–1945*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2008.

Zinkow Julian, *Krakowskie podania, legendy i zwyczaje*, Wydawnictwo Verso, Kraków 2004.

Zwyczaje zakonu Sióstr Klarysek, red. Zofia Tracz, Kazimierz Gerlach, Bożena Weber, Kraków 1995.

Żeleński Boy Tadeusz, *O Krakowie*, oprac. Henryk Markiewicz, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1974.

Wystawa / Exhibition

Mapy miasta. Dziedzictwa i sacrum w przestrzeni Krakowa
17.11.2017–18.02.2018
Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie

Autorzy wystawy
Kurator i koncepcja wystawy: Anna Niedźwiedź
Asystent kuratora: Kaja Kajder
Scenariusz: Anna Niedźwiedź, Monika Golonka-Czajkowska, Kaja Kajder, Magdalena Kwiecińska
Scenografia: Malwina Antoniszczak, Sabina Antoniszczak, Monika Bielak
Projekt graficzny: Monika Bielak

Autorzy tekstów
Anna Niedźwiedź, Monika Golonka-Czajkowska, Kaja Kajder, Magdalena Kwiecińska, Alicja Soćko-Mucha, Bartosz Arkuszewski, Alicja Baczyńska-Hryhorowicz

Redakcja: Marcin Żyła, Anna Niedźwiedź
Korekta: Maciej Szklarczyk
Tłumaczenia na j. ang.: Witold Turopolski
Redakcja tekstów w j. ang.: George Lisowski
Tłumaczenia materiałów informacyjnych oraz podpisów do obiektów: Anna Niedźwiedź

Fotografie: Marcin Wąsik, Malwina Antoniszczak, Anna Niedźwiedź, Łukasz Kozioł, Monika Golonka-Czajkowska, Monika Bielak, Bartosz Arkuszewski
Na wystawie wykorzystano również fotografie od osób prywatnych zebrane podczas zbiorów i badań etnograficznych oraz materiał ilustracyjny pochodzący z kolekcji następujących instytucji: Archiwum Narodowe w Krakowie, Muzeum Etnograficzne w Krakowie, Muzeum Fotografii w Krakowie, Muzeum Krakowa, Narodowe Archiwum Cyfrowe.

Filmy: Marcin Wąsik
Nagrania i realizacja dźwięku: Magdalena Wadowska

Koordynator prac ze strony Fundacji Tygodnika Powszechnego:
Aleksander Kardyś

Koordynator wystawy ze strony Muzeum Etnograficznego:
Jan Ostroga

**Maps of the City:
Heritages and the Sacred within Kraków's Cityscape
17.11.2017–18.02.2018
The Seweryn Udziela Ethnographic Museum in Kraków**

Authors of exhibition
Curator and concept of the exhibition: Anna Niedźwiedź
Curator's assistant: Kaja Kajder
Scenario: Anna Niedźwiedź, Monika Golonka-Czajkowska, Kaja Kajder, Magdalena Kwiecińska
Exhibition design: Malwina Antoniszczak, Sabina Antoniszczak, Monika Bielak
Graphic design: Monika Bielak

Authors of texts
Anna Niedźwiedź, Monika Golonka-Czajkowska, Kaja Kajder, Magdalena Kwiecińska, Alicja Soćko-Mucha, Bartosz Arkuszewski, Alicja Baczyńska-Hryhorowicz

Editing: Marcin Żyła, Anna Niedźwiedź
Proofreading: Maciej Szklarczyk
Translation into English: Witold Turopolski
Editing of the English texts: George Lisowski
Translation of informative materials and captions under objects: Anna Niedźwiedź

Photos: Marcin Wąsik, Malwina Antoniszczak, Anna Niedźwiedź, Łukasz Kozioł, Monika Golonka-Czajkowska, Monika Bielak, Bartosz Arkuszewski
At the exhibition additional photographs were presented that had been collected from individual donors during an open-public collection and ethnographic research as well as images from institutions: the National Archives in Kraków, The Ethnographic Museum in Kraków, the Museum of History of Photography in Kraków, the Museum of Kraków, the National Digital Archives.

Video: Marcin Wąsik
Producer and sound editor: Magdalena Wadowska

Coordinator of work from The Tygodnik Powszechny Foundation:
Aleksander Kardyś

Coordinator of the exhibition from The Ethnographic Museum:
Jan Ostroga

Za pomoc i współpracę ze strony Muzeum Etnograficznego dziękujemy Dyrekcji oraz Pracownikom, w szczególności pomogli nam:

Antoni Bartosz (dyrektor), Bożena Bieńkowska (z-ca dyrektora), Józef Laniartek (z-ca dyrektora), Urszula Sobczyk (współpraca przy scenariuszu), Jan Tomaszewski, Justyna Masłowiec (inwentaryzacja zbiorów i wypożyczenia), kustosze, którzy udzielali konsultacji i pomogli w wyborze przedmiotów z kolekcji Muzeum Etnograficznego: Magdalena Dolińska, Grzegorz Graff, Beata Skoczeń-Marchewka, Małgorzata Oleszkiewicz, Karolina Pachla-Wojciechowska, Olga Łuczyńska-Gawron (promocja)

Prace etnograficzne w ramach projektu HERILIGION prowadzili:
Monika Golonka-Czajkowska, Kaja Kajder, Magdalena Kwiecińska, Anna Niedźwiedź

Realizacja badań dotyczących ul. Grodzkiej:
Kaja Kajder (koordynator), Bartosz Arkuszewski, Alicja Baczyńska-Hryhorowicz, Alicja Soćko-Mucha

Realizacja zbiórki materiałów dotyczących pomnika Adama Mickiewicza:
Alicja Soćko-Mucha (koordynator), Kaja Kajder (koordynator), Monika Golonka-Czajkowska, Bartosz Arkuszewski, Alicja Baczyńska-Hryhorowicz

Podziękowania kierujemy do wszystkich rozmówców oraz osób, które włączyły się w projekt badawczy i wystawę poprzez podzielenie się swoimi przeżyciami, wspomnieniami bądźź fotografiami.
Dziękujemy Instytucjom oraz Organizacjom i Osobom Prywatnym za udostępnienie obiektów oraz wszelką pomoc merytoryczną i konsultacje.

Wystawa oraz badania etnograficzne zrealizowane przez polski zespół międzynarodowego konsorcjum HERILIGION w ramach programu HERA Uses of the Past (2016–2019).

Projekt finansowany przez sieć Humanities in the European Research Area (HERA) i Narodowe Centrum Nauki (NCN), the Arts and Humanities Research Council (AHRC), Fundação para a Ciência e a Tecnologia (FCT), the Danish Agency for Science, Technology and Innovation / Danish Council for Independent Research / Humanities (DASTI), De Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (nwo) oraz Komisję Europejską w programie Horyzont 2020 na podstawie umowy nr 649307 i zrealizowany w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Fundacja Tygodnika Powszechnego oraz Muzeum Etnograficzne w Krakowie byli współorganizatorami wystawy jako partnerzy projektu.

We would like to thank the Directors and Employees of The Ethnographic Museum for support and cooperation, especially we address our gratitude to:

Antoni Bartosz (director), Bożena Bieńkowska (deputy director), Józef Laniartek (deputy director), Urszula Sobczyk (cooperation on the scenario), Jan Tomaszewski, Justyna Masłowiec (cataloguing and borrowing of objects), custodians for their consultations and help in selection of objects from the collection of The Ethnographic Museum: Magdalena Dolińska, Grzegorz Graff, Beata Skoczeń-Marchewka, Małgorzata Oleszkiewicz, Karolina Pachla-Wojciechowska, Olga Łuczyńska-Gawron (promotion)

Ethnographic fieldworks within HERILIGION project were conducted by:
Monika Golonka-Czajkowska, Kaja Kajder, Magdalena Kwiecińska, Anna Niedźwiedź

Fieldwork dedicated to Grodzka Street:
Kaja Kajder (coordinator), Bartosz Arkuszewski, Alicja Baczyńska-Hryhorowicz, Alicja Soćko-Mucha

Maintaining the collecting of materials dedicated to a monument of Adam Mickiewicz:
Alicja Soćko-Mucha (coordinator), Kaja Kajder (coordinator), Monika Golonka-Czajkowska, Bartosz Arkuszewski, Alicja Baczyńska-Hryhorowicz

We would like to express our gratitude to all the interviewees and research participants who shared their experiences, memories and photos that enriched our project and this exhibition.
We also thank all Institutions and Organizations as well as Private Persons for lending objects and for their professional help and consultations.

Exhibition and ethnographic materials were produced by the Polish team working as part of the international research consortium HERILIGION, within HERA programme Uses of the Past (2016–2019).

The project was financially supported by Humanities in the European Research Area network (HERA) and the National Science Centre (NCN), Poland; the Arts and Humanities Research Council (AHRC), United Kingdom; the Foundation for Science and Technology (FCT), Portugal; the Danish Agency for Science, Technology and Innovation / Danish Council for Independent Research / Humanities (DASTI); the Netherlands Organization for Scientific Research (nwo). The project received funding from the European Union's Horizon 2020 research and innovation program under grant agreement No. 649307. The project's Polish section was based at the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of History, Jagiellonian University.

The Tygodnik Powszechny Foundation and The Ethnographic Museum in Kraków were co-organizing the exhibition as official partners of the research project.

Publikacja / Publication

Redakcja naukowa tomu:
Anna Niedźwiedź, Kaja Kajder (Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie)
Projekt graficzny i skład: Monika Bielak

Autorzy tekstów:
Anna Niedźwiedź [AN] (Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie)
Monika Golonka-Czajkowska [MG] (Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie)
Kaja Kajder [KK] (Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie)
Magdalena Kwiecińska [MK] (Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem)
Alicja Soćko-Mucha [ASM] (Instytut Archeologii i Etnologii, Polska Akademia Nauk, Kraków)
Bartosz Arkuszewski [BA] (Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie)
Alicja Baczyńska-Hryhorowicz [ABH] (Instytut Nauk o Kulturze i Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)
Recenzent: Janusz Barański

Fotografie:
Marcin Wąsik, Anna Niedźwiedź, Monika Golonka-Czajkowska, Malwina Antoniszczak, Łukasz Kozioł, Bogdan Achimescu, Kaja Kajder, Bartosz Arkuszewski, Agnieszka Widacka-Bisaga, Monika Bielak, Alicja Małeta, Andrzej Sułkowski, Agnieszka Gala, Grzegorz Zygier
W publikacji wykorzystano również fotografie od osób prywatnych zebrane podczas zbiorów i badań etnograficznych poprzedzających wystawę oraz materiał ilustracyjny pochodzący z kolekcji Archiwum Narodowego w Krakowie, Muzeum Etnograficznego w Krakowie, Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

Wydawca: Wydawnictwo LIBRON
Redaktor prowadzący: Elżbieta Krok
Korekta tekstów: Anna Kędroń
ISBN: 978-83-66269-33-0

Publikacja powstała w ramach międzynarodowego konsorcjum badawczego HERILIGION (The Heritagization of Religion and the Sacralization of Heritage in Contemporary Europe) w obrębie programu HERA (Humanities in the European Research Area) Uses of the Past (2016–2019). Projekt finansowany przez sieć HERA, NCN, AHRC, FCT, DASTI, NWO oraz Komisję Europejską w programie Horyzont 2020 na podstawie umowy nr 649307. Jego polska część została zrealizowana w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Scholarly editors of the volume:
Anna Niedźwiedź, Kaja Kajder (Institute of Ethnology and Cultural Anthropology, Jagiellonian University in Kraków)
Graphic design and DTP: Monika Bielak

Authors of texts:
Anna Niedźwiedź [AN] (Institute of Ethnology and Cultural Anthropology, Jagiellonian University in Kraków)
Monika Golonka-Czajkowska [MG] (Institute of Ethnology and Cultural Anthropology, Jagiellonian University in Kraków)
Kaja Kajder [KK] (Institute of Ethnology and Cultural Anthropology, Jagiellonian University in Kraków)
Magdalena Kwiecińska [MK] (The Tatra Museum in Zakopane)
Alicja Soćko-Mucha [ASM] (Institute of Archeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences, Kraków)
Bartosz Arkuszewski [BA] (Institute of Ethnology and Cultural Anthropology, Jagiellonian University in Kraków)
Alicja Baczyńska-Hryhorowicz [ABH] (Institute of Culture Studies and Doctoral School in the Humanities, Maria Curie-Skłodowska University)
Reviewer: Janusz Barański

Photos:
Marcin Wąsik, Anna Niedźwiedź, Monika Golonka-Czajkowska, Malwina Antoniszczak, Łukasz Kozioł, Bogdan Achimescu, Kaja Kajder, Bartosz Arkuszewski, Agnieszka Widacka-Bisaga, Monika Bielak, Alicja Małeta, Andrzej Sułkowski, Agnieszka Gala, Grzegorz Zygier
In the publication additional photographs were used that had been collected from individual donors during an open-public collection and ethnographic research preceding the exhibition as well as images from the collections of the National Archives in Kraków, The Ethnographic Museum in Kraków and the Jagiellonian University Museum in Kraków.

Publisher: Wydawnictwo LIBRON
Leading editor: Elżbieta Krok
Proofreading the texts: Anna Kędroń
ISBN: 978-83-66269-33-0

This publication is part of the HERILIGION international research consortium (The Heritagization of Religion and the Sacralization of Heritage in Contemporary Europe) within the HERA (Humanities in the European Research Area) program Uses of the Past (2016–2019). This project is financially supported by the HERA, NCN, AHRC, FCT, DASTI, NWO. The project received funding from the European Union's Horizon 2020 research and innovation program under grant agreement No. 649307. The project's Polish section is based at the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of History, Jagiellonian University.

Finansowanie ze środków / Financed by:

As part of the HERA Joint Research Programme this project is also financially supported by NCN, AHRC, FCT, DASTI, NOW.

Projekt zrealizowany przez / Project was implemented by:

Współorganizatorzy wystawy i partnerzy projektu badawczego / Co-organizers of the exhibition and partners of the research project:

Patronat medialny wystawy / Media partner of the exhibition:

Więcej informacji na temat wystawy oraz badań prowadzonych przez polski zespół międzynarodowego konsorcjum HERILIGION znaleźć można w dodatku specjalnym do „Tygodnika Powszechnego” (nr 28/2019) pt. „Kraków – Antropologie dziedzictwa”, dodatek został wydany we współpracy z Fundacją Tygodnika Powszechnego.

<https://www.tygodnikpowszechny.pl/krakow-antropologie-dziedzictwa-20201>

To learn more about the exhibition and other research conducted by the Polish team within the International HERILIGION Consortium see the Special Supplement of the “Tygodnik Powszechny” weekly (2019/No. 28), titled: “Kraków: Anthropologies of Heritage”, issued in collaboration with the Tygodnik Powszechny Foundation.

<https://www.tygodnikpowszechny.pl/krakow-anthropologies-of-heritage-english-20340>